

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
факультет соціології
кафедра соціальних структур та соціальних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:
«НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК КОНСОЛІДУЮЧИЙ ЧИННИК
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ»

Спеціальність: 054 «Соціологія»
Освітня програма «Соціологія»
Освітній рівень: магістр
Кваліфікація: магістр соціології

Виконавець:

Кривко Наталія Геннадіївна,
студентка магістратури

Науковий керівник:

Аза Лариса Олександрівна,
доктор соціологічних наук, професор

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри *соціальних структур та соціальних відносин*

Протокол № _____ від «___» _____ 202__ р.

Зав. кафедри _____ доц. Мазурик О.В.
підпис

Київ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження національної ідентичності.....	9
1.1. Визначення поняття «національна ідентичність» та його розгляд у соціологічному дискурсі.....	9
1.2. Чинники та механізми формування української національної ідентичності.....	15
1.3. Особливості національної самоідентифікації студентської молоді в контексті сучасних глобалізаційних процесів	23
Висновки до 1 розділу	29
РОЗДІЛ 2. Консолідаційний потенціал національної ідентичності студентської молоді.....	32
2.1. Особливості розвитку та напрями консолідації українського студентства.....	32
2.2. Чинники суспільної консолідації студентської молоді.....	39
2.3. Консолідація студентської молоді в контексті етнонаціонального розвитку України.....	46
Висновки до 2 розділу	52
РОЗДІЛ 3. Формування національної ідентичності як чинника консолідації сучасного українського студентства.....	55
3.1. Тенденції трансформації національної ідентичності студентської молоді.....	55
3.2. Програма і результати емпіричного дослідження впливу національної ідентичності на консолідаційні процеси в студентському середовищі.....	64
Висновки до 3 розділу	90
ВИСНОВКИ	95
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	101
ДОДАТКИ	114

АНОТАЦІЯ

Кривко Н. Національна ідентичність як консолідуючий чинник студентської молоді. – На правах рукопису. Магістерська робота за спеціальністю 054 – Соціологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Кафедра соціальних структур та соціальних відносин. – Київ, 2021. – 151 с., список джерел зі 109 найменувань, 3 додатки.

Магістерська робота присвячена дослідженню особливостей формування і розвитку національної ідентичності як консолідуючого чинника українського студентства. В даній роботі проаналізовано особливості формування національної самоідентифікації студентської молоді в період сучасних глобалізаційних процесів, з'ясовано тенденції трансформації національної ідентичності сучасного студентства, а також досліджено вплив національної ідентичності на консолідаційні процеси в студентському середовищі, шляхом проведення фокус-групових дискусій зі студентами гуманітарних та технічних спеціальностей закладів вищої освіти м. Києва.

Ключові слова: національна ідентичність, етнічна ідентичність, національна самосвідомість, консолідація, покоління «Z», студентська молодь

ANNOTATION

Kryvko N. National identity as a consolidating factor of student youth. – Manuscript. Master's thesis on speciality 054 – Sociology. – Taras Shevchenko National University of Kiev, Department of Social Structures and Social Relations. – Kyiv, 2021. – 151 p., 109 sources, 3 appendices.

The master's thesis is devoted to the study of specificities of formation and development of national identity as Ukrainian students' consolidation factor. This work includes analysis of specificities of student youth's national self-identification's formation in the period of ongoing globalization processes, as well as identification of tendencies in transformation of modern students' national identity and analysis of influence of national identity on consolidation processes in the student environment, through focus group discussion with students of humanitarian and technical specialties in universities of Kyiv.

Keywords: national identity, ethnic identity, national consciousness, consolidation, student's youth, generation «Z»

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: Глобалізаційні тенденції у сучасному світі помітно впливають на формування і трансформації різних форм колективної ідентичності, зумовлюючи розгортання об'єднавчих та роз'єднавчих процесів у багатьох країнах. Дана проблематика залишається і на сьогодні не достатньо розробленою. Більше того, наукове осмислення національної ідентичності значною мірою зазнає певної упередженості та заідеологізованості. Одні дослідники ототожнюють національну ідентичність та національну свідомість з націоналізмом у його архаїчних формах та екстреміських проявах, а інші схильні включати в український дискурс західні концепції політичної модернізації суспільства.

Актуальність даної теми посилюється не лише осмисленням феномену національної ідентичності, але й гострою потребою консолідації українського суспільства. Успішне вирішення цих завдань, нерозривно поєднується з активізацією так званого особистісного чинника, обумовлюючи посилену увагу до всіх сутнісних рис індивіда, що характеризують його як особистість та суб'єкта процесу націотворення.

Разом з тим, актуалізація даної проблематики зумовлена не тільки розвитком людської індивідуальності, зростанням особистісного фактору в політичних процесах, а й демократичними змінами в постсоціалістичних країнах, зростанням міжетнічної напруженості й конфліктів, посиленням міграційних процесів тощо. В Україні, у зв'язку з особливостями її історичного розвитку, проблема ідентичності має поряд із загальносоціальним, яскраво виражене етнічне та національне забарвлення. При цьому особливої уваги потребує з'ясування етнонаціональної свідомості студентської молоді з огляду на те, що саме вона у найближчому майбутньому стане рушійною силою збереження і подальшого розвитку національної державності України. Причому активність особистості стає одним з чинників, що визначає її готовність до інноваційних дій, як здатність виробляти суспільно значущі перетворення в країні. Тож, національна ідентичність

виступає в якості своєрідного механізму, що солідаризує соціальну активність людини, і зумовлює процес її громадянського самовизначення.

Вивчаючи національну ідентичність, кожна наукова дисципліна спирається на своє бачення даного феномену, свою методологію та методику. Етносоціологічний підхід до аналізу національної ідентичності характеризується особливостями співвіднесення особистості з групою, уявленнями про неї, соціальними механізмами самовизначення.

Запроваджені в дослідженні поняття ідентитетів як основних сутнісних показників (об'єктивних і суб'єктивних) дають можливість адекватного віднесення певного суб'єкта (індивідуального чи колективного) до конкретної спільноти. Таке бачення даного поняття дає можливість розглядати етнічну та національну ідентичність як результат процесу ідентифікації, що передбачає ототожнюючу функцію ідентитетів, їхній вплив на усвідомлення людиною чи спільнотою своєї приналежності [Кресіна, 1999: с. 17].

В етнічній ідентичності визначальну роль виграють «об'єктивні» ідентитети: расові, культурні, мовні, психологічні (менталітет), спільність походження тощо. Тому етнічна ідентичність завжди об'єктивна, не дивлячись на те, що часом людина цього може не усвідомлювати. В національній ідентичності функцію ідентитетів виконують культурні та громадянсько-політичні цінності, як правило це національні традиції, інтереси, перспективи політичного та національного розвитку.

На відміну від етнічної ідентичності, національна ідентичність передбачає *свідомий вибір* і, як правило, залежить від раціональних чинників (усвідомлення історичних, громадянських, політичних цінностей, які є вторинними, відносно цінностей етнічної ідентичності). Дуже часто в державах, які лише нещодавно стали самостійними політичними суб'єктами, громадяни демонструють більш міцний, на їхню думку етнічний зв'язок, якому поступається національний елемент. Іншими словами, якщо етнічне походження особа не може змінити, то національну приналежність вона здатна не лише змінювати, але й свідомо обирати (йдеться про громадянство певної

держави) [Кресіна, 1999, с.18]. Етнічна та національна ідентичності поєднуються переважно у представників титульного, націотворчого етносу (скажімо, українці в Україні, поляки у Польщі тощо).

Специфікація поєднання етнічної та громадянської ідентичності переконливо представлена у роботах. Л. Дробіжевої. Серед причин, що зумовлюють міжетнічні конфлікти, вона виокремлює історичні перипетії стосунків між народами та конкуренцію у здобутті засобів їх існування, не відкидаючи при цьому визначальну роль мови [Дробіжева, 2014: с. 124-127].

У полікультурному середовищі етнічна ідентичність здатна набувати особливої чутливості як до самооцінки індивіда, так і до оцінки його іншими, що відбувається на рівні повсякденного спілкування, декларації владних еліт, в дискурсі ЗМІ, в текстах підручників, науковій та художній літературі тощо. Зрозуміло, що за таких обставин особливої значущості набуває поліпарадигмальний концептуальний підхід до вивчення ідентичностей. Нація (етнонація) є результатом взаємодії процесів культурної, соціальної та політичної взаємодії.

Таким чином, національна ідентичність є важливою характеристикою будь-якого індивіда, адже вона визначає його місце в національній історії, що в свою чергу можна розглядати як ідентифікацію з певною нацією, визначення її місця у геополітичному просторі, її особливостей та форм існування. Реакція на загрозу втрати власної національної ідентичності може викликати крайню форму націоналізму і космополітизм. Відчуження від традиційно-сформованих зв'язків призводить до спроби пошуку нової ідентичності. З іншого боку, крайні агресивні прояви націоналізму здатні створювати підґрунтя до екстремістських течій, терактів та збройних конфліктів. Отже, закономірною реакцією на виклики глобалізації можна назвати прагнення до збереження національної ідентичності.

Проблеми національної ідентичності є предметом вивчення широкого кола, як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед яких, феномен національної ідентичності досліджували Ч. Кулі, Д. Мід, Г. Блумер, Е. Гелнер,

Д. Маккол, Ф. Бродель та інші. Поняття національної ідентичності, як уявної спільноти, докладно вивчав Б. Андерсен. П. Бурдьє особливу увагу приділяв дослідженню механізмів конструювання та поширення національної ідентичності, а її структуру докладно проаналізував С. Шульман. У процесі розгляду поняття національної ідентичності, її структури, функцій та шляхів конструювання можна особливо виокремити розробки Н. Бергера, Е. Гоффмана, Е. Еріксона, М. Гібернау та інших.

Глобальний контекст трансформацій національної ідентичності переконливо представлений у роботах У. Бека, Ю. Габермаса, Л. Інглхарта, І. Валлерстайна, Е. Хобсбаума. Поняття нації як ключового концепту у визначенні національної ідентичності досліджували Л. Дробіжева, О. Кухарук, В. Євтух, В. Наулко, І. Кресіна, С. Ростецька, І. Щербак, Л. Нагорна. Питання етнічної свідомості в етнокультурному контексті розглянуті в працях О. Токарчука, Ю. Паніча, І. Варзаря, В. Скуратівського, М. Степика, М. Шульги.

Таким чином, дане дослідження має на меті розширення наявних знань щодо національної ідентичності, розгляду її як консолідуючого чинника студентської молоді.

Отже, **наукова проблема** полягає у невідповідності уявлень щодо національної ідентичності як багатовимірного феномену та практичною необхідністю вирішення завдань пошуку чітких критеріїв її ідентифікації у процесі консолідації студентської молоді.

Мета даного дослідження полягає в тому щоб у контексті сучасних суперечливих політичних процесів, які відбуваються в Україні, виявити особливості формування і розвитку національної ідентичності як консолідуючого чинника українського студентства.

Відповідно до поставленої мети, передбачається вирішення наступних **завдань**:

– розглянути основні теоретичні засади дослідження національної ідентичності у соціологічному дискурсі;

- проаналізувати особливості формування національної самоідентифікації студентської молоді в період глобалізаційних викликів;
- розглянути механізми формування української національної ідентичності;
- проаналізувати особливості розвитку та напрями консолідації українського студентства;
- з'ясувати тенденції трансформації національної ідентичності студентської молоді;
- дослідити вплив національної ідентичності на консолідаційні процеси в студентському середовищі.

Об'єктом дослідження є феномен національної ідентичності

Предмет дослідження: чинники, механізми впливу національної ідентичності на консолідаційний потенціал студентської молоді

Методи дослідження. Досягненню поставленої мети та розв'язання завдань стало можливим завдяки використанню методів як загальнонаукового, так і соціологічного характеру. За допомогою методів аналізу і синтезу здійснено узагальнення теоретичних підходів до дослідження феномену національної ідентичності. Зокрема, застосовуються системний підхід, який дає змогу розглянути об'єкт дослідження як цілісну систему, і структурно-функціональний підхід, що передбачає розгляд основних елементів системи у динаміці їхнього функціонування та взаємодії.

Емпіричну базу дослідження складають дані проведеного авторкою емпіричного дослідження із застосуванням методу фокус-групового інтерв'ю студентів київських ЗВО, технічних та гуманітарних спеціальностей.

Структура роботи: Кваліфікаційна робота містить вступ, 3 розділи, 8 підрозділів, перелік використаних джерел, що налічує 109 позицій, 3 додатки. Загальний обсяг дипломної роботи складає 148 сторінок.

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження національної ідентичності

1.1. Визначення поняття «національна ідентичність» та його розгляд у соціологічному дискурсі

На сьогоднішній день проблема національної ідентичності та її формування вважається однією з найважливіших у державній гуманітарній політиці. У 2009 році Верховна Рада України провела парламентські слухання на тему «Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження», де науковці дискутували про поняття української ідентичності, загрози, які стоять перед її збереженням [Відомості Верховної Ради України, 2009: с.716].

Поняття національної ідентичності тісно пов'язане із терміном «нація», яке з'являється значно раніше і починає побутовати у середовищі інтелектуалів, щонайменше, з античних часів. У перекладі з латини «natio» означає «народ», «плем'я». У Стародавньому Римі «націями» називали групи варварів, народів, що не мали римського громадянства, а отже протиставлялись цивілізованому світу. У середньовічних європейських університетах «націями» називали земляцтва студентів, що прибули до університету з однієї країни чи регіону. Так, студенти, що походили з сучасної території України, називали себе «русинами», «рутенами» (назви походять від загальноприйнятої назви території на той час – «Русь»). Якщо у ранньомодерну добу (1500-1789 рр.) термін «нація» чи «народ» часто використовується по відношенню до станової верхівки суспільства, то вже після Великої французької революції (1789-1799) та поступовим руйнуванням середньовічної суспільної ієрархії, дане поняття починає вживатись по відношенню до усього населення країни, набуває політичного змісту та позначає зв'язок громадянина з національними державами, що активно виникали протягом XIX ст.

На сьогодні науковцями застосовується три ключових тлумачення нації. Відтак, дослідниця С. Ростецька відносить більшість теорій походження і формування нації до есенціального (більш відомого як «примордіалістський» – у перекладі з англійської «початковий»), модерністського (ряд дослідників називають його ще «інструменталістським») чи посмодерного (який також називають «неокласичним» чи «постмодерним») підходів [Ростецька, 2016: с.220].

Слід зауважити, що примордіалістський підхід утвердився ще у радянській науці. Зокрема, популярним стало визначення «нації», запропоноване етнологом Юліаном Бромлеєм. Цей науковець, відомий як основоположник теорії етносу, поклав в основу визначення нації саме етнічні критерії. Народ («етнос») за Ю. Бромлеєм: «особливий стійкий вид соціального угруповання, що виникає внаслідок природнього історичного процесу, який відрізняється від інших подібних угруповань мовою, матеріальною і духовною культурою, побутом, психікою, характером тощо» [Бромлей, 1982: с.2]. Більш високим ступенем організації етносу дослідник вважав, так звані «етносоціальні організми», що характеризуються наявністю чіткої території та способу соціально-економічної організації, тому «для типологізації таких утворень визначальну роль відіграє належність до тієї чи іншої соціально-економічної формації. Для капіталістичної та соціалістичної формацій такими утвореннями є нації» [Бромлей, 1982: с.4].

Іншою концепцією створення націй є модерністська (або інструменталістська), яку найбільш докладно виклав дослідник і теоретик Ернст Гелнер, згодом його концепцію для аналізу української проблематики націотворення використав і Роман Шпорлюк. Згідно з науковцями, нації з'являються у ХІХ ст. і стають продуктом технічної революції та зростання капіталізму. Практики, що затвердились у той період, стають частиною масової культури, яка передається широкому загалу через заклади освіти, що контролюються державою та відвідування яких поволі стає обов'язковим, саме таким чином у Європі виникають нові політичні спільноти.

Конструктивістський підхід до формування націй називають постмодерним – на його формування вплинули класики цього напрямку філософії М. Фуко, Ж. Лакан, Р. Барт та багато інших. Згідно з напрацюваннями науковців даного напрямку, нація є штучним конструктом. Зокрема, Бенедикт Андерсон назвав нації «уявними спільнотами», фактично, ідеями, що з робіт інтелектуалів поступово затвердились у політичній реальності. Дослідник також зазначає, що нації виникають на межі XVIII-XIX ст. і мають три головні підвалини:

- інакше розуміння часу, яке утверджується протягом ранньомодерної доби;
- кризу класичного університету, що базується на викладанні латиною та проникненням європейських мов;
- медіареволюцію – масовий друк книг, газет, журналів [Андерсон, 2001].

Вчений Б. Андерсон порівнює практики вшанування героїв та визначних подій минулого з релігією. Ентоні Сміт, підхід якого іноді називають близьким до примордіалістів, зазначає що у націях велику роль відіграє культурна свідомість. Вчений вважає, що з появою нації видатні сторінки минулого однозначно будуть використовуватись у формуванні національної ідентичності, а якщо таких сторінок не буде – то вони будуть негайно виявлені і використані [Сміт, 1994]. Культурна свідомість, таким чином, стає одним із компонентів, що зближує окремих індивідів в «уявні спільноти», де вони надають значення подібним речам.

Про який би підхід ми не говорили, кожен з них базується на двох головних аспектах – нація повинна мати *об'єднавчі фактори*, що вирізняють належних до неї, і *елементи протиставлення себе іншим* – ідентичним націям, але у даному випадку самоусвідомлення приходить через процес «іншування» по відношенню до інших. Як ми вже зазначали, національна ідентичність у

таких умовах стає головним концептом, що розкриває обидва вищеперелічених фактори.

Скажімо, що стосується поняття «ідентифікації», дослідниця К. Тимошенко зазначає, що цей термін був введений у науковий обіг науковцем Зігмундом Фройдом та вживається у якості психологічного феномену: «як важливий механізм взаємодії соціальної групи» [Тимошенко, 2019: с.392].

У свою чергу, Ч. Кулі та Д. Мід спробували дати суто соціологічне тлумачення ідентичності – на їхню думку, вона є виключно продуктом соціальної групи та складається з двох основних аспектів: індивідуальної та колективної ідентичності. При чому, індивідуальна може вирізнитись тільки на тлі колективної – індивід може побачити свої виняткові риси лише на тлі подібних. Ключову роль соціалізації у формуванні ідентичності відзначав і американський дослідник Р. Мертон. Колектив, група, спільнота – виступають своєрідним дзеркалом, де індивід може побачити себе. Інакший погляд мають вчені П. Бергер і Т. Лукман, вони вважають ідентичність конструктом, що постійно трансформується і переформатовується у залежності від змін навколишнього середовища [Ростецька, 2016: с.220].

Одним з найавторитетніших дослідників концепції національної ідентичності є вже згадуваний нами Ентоні Сміт. У своїй роботі «Національна ідентичність» він, розмірковуючи над системою людських ідентичностей, приходять до висновку, що вони є складною системою «Я-ролей» та виникають під впливом біологічних чинників, навколишнього середовища (соціуму) та власного досвіду. Ними може бути стать, просторова ідентичність (містянин чи селянин), мова, релігія тощо [Сміт, 1994: с.15].

Найпершою складовою національної ідентичності Е. Сміт вважає територію – сакральне розуміння «землі зі священними місцями», національну ідею, систему законів, правил, державних інституцій. Третьою важливою складовою є визнані більшістю представниками нації цінності та традиції. [Сміт, 1994: с. 20]. Тож, англійський дослідник вважав національну

ідентичність складною системою, що поєднувала етнічні (культурні), економічні, політичні та соціальні фактори.

Не менш впливову концепцію національної ідентичності у соціальних науках сформулював німецький дослідник Карл Дойч. Він розглядав процес формування націй та національної ідентичності як *соціополітичний процес*, що відбувався шляхом укрупнення територіальних одиниць – міст, регіонів, вотчин. Нацією для нього є «народ, який домігся контролю над певними інституціями соціального примусу» [Лях, 2015: с.1-2]. Націотворення для Дойча включало низку субпроцесів, що сприяли поступовому об'єднанню розрізнених територій і їхніх жителів:

1) процес розвитку транспортної інфраструктури – поява «скелету», що поживляє обмін і мобільність;

2) процес інтеграції мов – формування універсальної мови для комунікації між спільнотами, що витісняє окремі діалекти;

3) процес інтеграції еліт – еліта стає зразком для поведінки і наслідування, водночас, переймаючи усталені традиції та патерни;

4) процес формування цілісного соціокультурного простору – просторовий аспект, що позначається появою сталої території;

5) процес інтеграції окремих адміністративних районів і створення держави – фінальний етап створення нації характеризується появою спільної держави, після чого нація набуває політичного змісту [Лях, 2015: с.1-2].

Тож, ознаками національної ідентичності для Карла Дойча є мова, спільний простір (територія), традиції та державні інституції.

У сучасній соціології також прийнято розглядати проблему національної ідентичності крізь призму «Я-концепції». Дослідники Г. Тенжфел і Дж. Тернер запропонували теорію соціальної ідентичності. У її основі лежить двоїстість самоідентифікації людини – вона може, у залежності від різних життєвих ситуацій, виступати як індивід, висуваючи на перше місце свою індивідуальну ідентичність, або ж як член групи – тоді провідною буде групова чи соціальна ідентичність. Соціальна ідентичність, у даному випадку,

позначає суму знань індивіда про членство у тій чи іншій соціальній групі та усвідомлення значимості цього членства [Тимошенко, 2019: с. 393].

Таким чином, кожна людина є членом багатьох соціальних спільнот та об'єднань. Для себе вона вибудовує їх ієрархію від найбільш значимих, або ж референтних, до менш важливих соціальних груп. Соціологічні методи ж використовуються для того, аби визначити градацію цих об'єднань у представників тієї чи іншої групи, таким чином вибудовується своєрідна система ідентичностей. Виділяються стрижньові ідентичності – найбільш стійкі та визначальні, що змінюються лише за екстраординарних умов; локальні ідентичності – нестабільні, які зазнають регулярних трансформацій; ситуативні – які можуть перерости у ідентичності більш високих рівнів [Тимошенко, 2019: с. 394].

У той же час, одним із найбільш помітних є зв'язок між двома надзвичайно потужними ідентичностями – мова йде про національну та етнічну. Національна ідентичність, зазвичай, ставиться на вищій щабель і позначає рівень згуртованості на основі поваги до інституцій, громадянства, усвідомленої належності до певної політичної нації, тоді як етнічність, заснована на сукупності релігійної та культурної належності, певних психофізіологічних факторів, традицій та звичаїв. Дуже часто у державах, які лише нещодавно стали самостійними політичними суб'єктами, громадяни культивують більш міцний, на їхню думку, етнічний зв'язок, тоді ж як національний елемент не є настільки значущим. Цю проблему ґрунтовно досліджує соціологиня Л. Дробіжева – на основі емпіричних даних, вона розглядає конфлікт між етнічною і національною ідентичностями та визначає основні аспекти державної політики, що направлені на формування національної ідентичності громадян [Дробіжева, 2008: с. 215].

Таким чином, національна ідентичність є складним конструктом, який базується на *усвідомленні* індивідами основних факторів спільності та аспектів, що вирізняють їх у порівнянні з іншими спільнотами. Більшість дослідників ключовими елементами національної ідентичності визначають:

свідомість, громадянство, територію, мову, історію, спільну культуру та цінності. Зрештою, національна ідентичність є динамічним утворенням, як в історичному, так і соціальному сенсі. На думку науковців, На думку науковців, «національна ідентичність» є частиною більш ширшого поняття – «соціальна ідентичність», не відкидаючи при цьому тісного зв'язку з етнічною ідентичністю. У подальшому ми розглядатимемо національну ідентичність як поняття, що включає наступні критерії:

- 1) ототожнення себе з іншими громадянами країни;
- 2) ототожнення себе з державно-територіальним простором;
- 3) «ми-образ», відчуття солідарності, співвідповідальності за ситуацію в країні [Дробіжева, 2017: с. 8].

1.2. Чинники та механізми формування української національної ідентичності

Розгляд проблематики чинників і механізмів національної ідентичності ми почнемо з визначення дефініцій. Під «чинником» ми розуміємо «умову, рушійну силу, причину будь-якого процесу, що визначає його характер або основні риси» [Академічний тлумачний словник, Том.11, 1980: с. 326]. Відтак, по відношенню до національної ідентичності, це умови, за яких відбуваються, пришвидшуються або прискорюються процеси її формування, розвитку, трансформації тощо. «Механізмом» будемо вважати «сукупність станів і процесів, з яких складається...явище» [Академічний тлумачний словник, Том.4, 1973: с. 695]. Механізмами формування національної ідентичності будуть процеси, які призводять до нього (формування) та є його невід'ємною частиною.

Чинники формування національної ідентичності є одним з найбільш дискусивних понять у соціологічній науці. Дуже часто їх перелік залежить від концепції до визначення поняття нації, а також інтерпретації поняття національної ідентичності, яке використовується тим чи іншим науковцем. Дослідниця Н. Макеренко вважає головним чинником у формуванні

національної ідентичності *історичний процес*. У своїй статті «Національна ідентичність: особливості формування» авторка дає докладний історичний екскурс, виділяючи на її думку, найголовніші епізоди у контексті становлення ідентичності. Ці процеси почалися за часів Київської Русі і відбувались доволі інтенсивно аж до монгольського нашествия у XIII ст. Зрештою, дослідниця приходиться до доволі парадоксальних висновків – називає період другої половини XIII ст. кризовим етапом націотворення, виходячи із сусідства з Азією, а часи боротьби за православ'я у XVI-XVII ст. – навпаки, продуктивним періодом через конфронтацію та бажання зацентувати увагу на своїй інакшості та відмінності [Макаренко, 2010: с. 189].

У контексті становлення української національної ідентичності надзвичайно актуальними і повсякчас є ідеї видатного українського вченого та політичного діяча В'ячеслава Липинського, який обґрунтував концепцію української нації крізь призму культури, менталітету та політичних традицій українського народу. Як і М. Костомаров, так і В. Липинський, висловлювали думку про те, що час панування нації як етнічного об'єднання є руйнівним для нації, як спільноти політичної, оскільки різне *етнічне походження спричиняє загостренню конфліктів між етнічними групами*, які є складовими нації. Тому нація, згідно з тлумаченням українських науковців, уподібнюється з державою, а державотворення є підґрунтям формування політичної нації, що передбачає національну консолідацію *на основі громадянського патріотизму, відкидаючи при цьому етнічну складову*. Відтак, саме територіальний патріотизм є першочерговою складовою формування національної ідеї українців [Кресіна, 2011: с. 238-239]. Отже, на думку В. Липинського, українською нацією можна вважати усіх громадян України, незалежно від приналежності до певного етносу, проте вони (громадяни) повинні асоціювати себе з основними державними інституціями (громадянства, економіки, права тощо), історією та культурою. У цьому контексті, підґрунтям націотворення та національної ідентичності стає не спільне походження чи кровна

спорідненість, а *самоідентифікація (самосвідомість) та політична воля* [Кресіна, 2011: с. 245].

Інший погляд висловлює дослідниця І. Кдирова, яка вважає ключовим чинником формування національної ідентичності *культуру*. Її провідну роль вона розглядає крізь призму розвитку ідентичності національних меншин в Україні – на думку І. Кдирової державна підтримка ініціатив щодо залагодження конфліктів між національними меншинами сприятиме збереженню самобутності і виняткових рис [Кдирова, 2017: с. 44].

Соціологиня В. Желязкова, акцентує увагу на *мові* як важливому чиннику у формуванні національної ідентичності, наголошуючи при цьому на факторі білінгвізму, що виступає певним маркером у сфері націотворення. Зокрема, країни, де поширений білінгвізм (себто двомовність) пройшли крізь певні історичні процеси, що зумовили таку ситуацію. Дослідниця вбачає у такому мовному феномені певну девіацію і наголошує на шляхах і механізмах повернення до монолінгвістичної ситуації [Желязкова, 2012: с. 132].

Відтак, згідно з результатами дослідження української молоді віком від 14 до 29 років «Українське покоління Z: цінності та орієнтири», проведеним у 2017 року компанією GfK Ukraine та за підтримки Фонду ім. Фрідріха Еберта, в Україні близько 50% молоді вдома розмовляють українською, 30% – російською, а 18% використовують як російську, так і українську. Утім, за межами родини цей показник дещо зміщується у бік білінгвізму та становить вже 25%. До прикладу, як зазначають автори дослідження, у 2010 році використання української мови в родинному колі становило 30%, а за межами дому – 23%. Фактично, така ситуація свідчить про те, що частка молоді, яка використовує та визначає українську мову як основну – збільшується. Важливим аспектом даного дослідження є і висновок про те, що питання вибору та використання мови не є перешкодою до національного об'єднання української молоді. Таку тенденцію зафіксувало як кількісне опитування, так і фокус-групове обговорення [Українське покоління Z, 2017: с. 8].

Одним з найавторитетніших дослідників, що розглядає процеси, чинники і механізми формування національної ідентичності у сучасній Україні, є Микола Рябчук, який комплексно досліджує націєтворчі процеси та виділяє ряд чинників, що сприяють формуванню національної ідентичності. Насамперед, це державна політика – саме вона, на сьогоднішній день, займає провідну роль у процесі націотворення. Серед інших елементів, він виокремлює *мову, традиції, громадську та політичну сферу* тощо. На думку науковця, в Україні не сформувалась ні громадянська ні етнополітична моделі ідентичності. Цьому сприяє певна сегментованість суспільства, у дечому різний історичний досвід, пострадянська дійсність, яка підтримує існування так званих «*homo soveticus*» – носіїв ідентичності «радянської людини» [Рябчук, 2019: с. 5-12, 17-64].

Що стосується механізмів формування національної ідентичності, то більшість дослідників сходяться на думці, що основним механізмом виступає освіта, при чому освіта протягом життя, безперервне навчання. Саме професійна освіта виступає однією з найголовніших рис формування нації, це підтверджують напрацювання провідних дослідників націоналізму у Європі – Ернеста Гелнера та Романа Шпорлюка [Гелнер, 2003: с. 29].

Український політолог Рома Кулик, серед важливих чинників, що зумовлюють націотворення сьогодні називає мережу Інтернет. Головними перевагами «всесвітньої мережі» для формування ідентичності є його мережевість, знатність швидко передавати та ретранслювати інтелектуальний продукт. У свою чергу, ключовим мінусом виступає те, що в Інтернеті і соціальних медіа існує величезна кількість конкуруючих наративів, тому усім інституціям необхідно боротись за увагу людей – подавати складну та багатокомпонентну інформацію, і водночас, не піддаватись маніпуляціям [Кулик, 2011]. Варто сказати і про припущення науковця Ярослава Грицака, який говорить, що головним чином українська нація формувалась завдяки ідеям і текстам. Він відзначає найважливіших персонажів у цьому процесі:

письменники Тарас Шевченко, Іван Франко та Леся Українка, ідеологи В'ячеслав Липинський та Дмитро Донцов [Грицак, 2016].

Як бачимо, інтерпретації чинників і механізмів формування національної ідентичності доволі рідко розглядаються у комплексі – автори виходять зі сфери своїх наукових інтересів. Для того, аби визначити цілісний комплекс цих складових націотворення, ми повинні виходити із нашого визначення, яке складається з трьох компонентів: ототожнення себе з іншими громадянами країни, політико-територіальної лояльності та відчуття «ми-образу», консолідації та солідаризації, що стосується питань майбутнього країни і держави. Тож, одним із перших і найважливіших чинників появи нації є *територія* з компактним проживанням представників того чи іншого етносу – саме тут формуються лояльності, про які ми зазначили вище, виникають політичні інституції, формується політична нація. Простір є сам по собі важливим компонентом, який впливає на швидкість цих процесів. Так, Англія була відокремлена від континенту проливом Ла-Манш, що поволі ізолювало її від інших континентальних країн – тому процеси формування національної ідентичності там почалися значно раніше, тоді як для всієї Європи каталізуючою подією стала Велика французька революція [Моріл, 2008: с. 318]. Однією з проблем доби націоналізму ХІХ ст. стало неспівпадіння, у рамках держав, часто королівств або імперій, національних кордонів із етнічними, що призводило до різного роду конфліктів.

Другим важливим чинником у процесі формування національної ідентичності є *державна політика*. Наявність публічної влади на тій чи іншій території, яка лояльно налаштована до національних товариств та інституцій значно пришвидшує процес формування національної ідентичності. Прикладом можуть стати території, що сьогодні входять до складу України, а в міжвоєнний період були частиною СРСР, Чехословаччини, Румунії та Польщі. На Закарпатті була позитивна політика по відношенню до всіх національних об'єднань і в таких умовах українські організації, що конкурували з угорськими та русофільськими – отримали стимул для

поширення своєї політики та вкінці 1930-х рр. здобули вагомий політичний вплив у регіоні, а в березні 1939 року проголосили незалежність «Карпатської України» в умовах розподілу Чехословаччини Гітлером та його союзниками [Скельчик, 2011: с. 182]. Зворотнім прикладом, є території Північної Буковини та Південної Бессарабії, що опинилися у складі Румунії – українське населення зіштовхнулось із найжорстокішою асиміляцією, придушенням діяльності не тільки політичних, але і культурних товариств – населення краю проголосили «румунами, що забули рідну мову» [Скельчик, 2011: с. 179].

Не можна переоцінити ще один важливий чинник формування національної ідентичності – мова йде про *національну еліту*. За двома з трьох найвпливовіших теорій націй, модерною і постмодерною, саме еліті належить провідна роль у «винайденні» нації або ж, іншими словами, у «формуванні конструкту». Ми вже цитували Я. Грицака, який вважає інтелектуальні еліти та їхні ідеї провідними у процесі формування української національної ідентичності. Насправді, подібні процеси відбувались в усіх країнах Центральної та Східної Європи (Чехія, Угорщина, Болгарія тощо). Під поняттям «еліта» ми розуміємо не тільки інтелектуальну еліту, а і політичну та фінансову. Часто еліта створює альтернативні державній владі сфери впливу і може пропонувати власні проекти бачення національної ідентичності. Прикладом може стати, знову ж таки, ситуація в Україні на початку XXI ст., коли політичні та економічні еліти в регіонах починають експлуатувати різні моделі історичної пам'яті. Соціологічні опитування демонструють тенденцію, що в період такої конфронтації поглиблюється відчуття окремішності, інакшості між регіонами, зростає усвідомлення «ми-образу» як складової соціальної ідентичності [Грицак, 2011].

Скажімо, ще одним чинником, без якого складно було б уявити формування національної ідентичності є інформаційний простір чи то інформаційне середовище. Б. Андерсон вважав книгодрукування одним з найважливіших чинників появи націй, адже швидкість руху інформації та ідей пришвидшувалась у десятки, якщо не сотні разів. Якщо поява друкарського

верстату започаткувала цей процес, то ХІХ ст. з появою телеграфу і телефону вивело цей процес на фінішну пряму. У сучасних умовах, найбільший вплив на формування національної ідентичності мають Інтернет та соціальні медіа – вони повністю змінили спосіб поширення інформації та значно спростили формування мереж. В. Кулик свою статтю про роль всесвітньої мережі у формуванні ідентичностей писав у 2011 році, коли соціальні мережі не відігравали такої значної ролі як сьогодні, однак влучно виокремив усі переваги і загрози такої комунікації – швидкість і зручність з одного боку, безперервний доступ до інших культурних і політичних осередків – з іншого [Кулик, 2011].

Якщо говорити про *механізми формування національної ідентичності*, то вони теж доволі серйозно корелюють із вищепереліченими чинниками – тож, кожна нація проходила різний шлях у своєму формуванні. До прикладу, у Великобританії був ряд сприятливих чинників, тому, у великій мірі, нація сформувалась органічним шляхом. Зовсім інша ситуація склалася у Франції – відомий дослідник Фернан Бродель спробував узагальнити ці процеси у серії під загальною назвою «Ідентичність Франції», яку він готував наприкінці 1970-х рр. Так, він дійшов до висновку, що до ХІХ ст. французьке королівство являло собою різноманітну кількість різних «францій» відмінних у етнічному, культурному і, навіть, політичному плані. Механізмом, який зумовив появу однієї Франції він назвав будівництво залізних доріг – поява такої інфраструктури дозволила зв'язати «франції» між собою, без цього Іль-де-Франс, Прованс, Бретонь тощо, навряд чи могли б стати однією країною, а її населення – однією нацією [Бродель, 2013: с. 97].

Одним із найдієвіших механізмів формування національної ідентичності є *державна політика* – у минулому абзаці ми згадували про розбудову інфраструктури, проте ще один важливим заходом є державна політика у системі освіти. Вона формується у ХІХ ст. – перші ролі у цьому процесі займали Англія, Німеччина та Франція. Така система вводилась не тільки із реформістських переконань, що кожен має здобути освіту, аби реалізувати

себе в житті, а і для закладання спільної національної ідеї та формування спільних цінностей у громадян однієї держави [Гелнер, 2003: с. 32].

Система державного впливу чудово ілюструється на прикладі США – до середини ХХ ст. там панувало розуміння націотворення як «плавильного котла» – себто, усі представники різних народів, що приїжджають до США, потрапляють у казан, де з них формуються «справжні» американці. У другій половині ХХ ст. у країні відмовляються від концепції «плавильного котла» на користь «салатниці», відтак, нова «страва» з'являється без кардинального перетворення «інгредієнтів» – різних ідентичностей, оскільки ці ідентичності співіснують та не суперечать з американською [Сміт, 2013: с. 154].

Іншим важливим механізмом впливу держави на вищеперераховані процеси є *історична політика* – передусім, формування національної пам'яті. Україна, за прикладом багатьох країн Центральної та Східної Європи, створила спеціальну структуру, що опікується цим завданням – Інститут національної пам'яті, головним з завдань якого є переосмислення тоталітарного минулого. Держава впливає на відзначення свят, встановлення пам'ятних днів, політику у сфері топоніміки тощо. Соціологиня Л. Дробіжева зазначає, що такі заходи є надзвичайно ефективними у довготривалій перспективі та у процесі переходу від етнічного до громадянського розуміння нації – інформаційна діяльність органів влади, встановлення таких свят як День Незалежності, День національної єдності – сприяли поживленню процесів формування національної ідентичності у постімперських умовах [Дробіжева, 2008: с. 215].

Важливим механізмом формування національної ідентичності є конфронтація – протиставлення себе іншому, конфліктні ситуації. В. Кулик у своїй статті, на підставі даних соціологічних опитувань зазначає, як в Україні пришвидшились процеси формування національної ідентичності після подій Революції Гідності та у ході війни з Росією – він назвав цей процес «гібридною русифікацією» [Кулик, 2017]. Протистояння мобілізує представників нації

навколо своїх інституцій, ставить завдання пошуку рис, що вирізняють індивідів.

Отже, підходи до визначення чинників та механізмів формування національної ідентичності відрізняються у залежності від підходу до розуміння нації (за європейською традицією – етонацій та націй, що були утворені внаслідок міграційних процесів). Виходячи з використаного нами визначення, серед основних чинників формування національної ідентичності, ми виділили територію, державу, еліту та інформаційний простір, а серед механізмів – державну політику, історичний процес та процес «іншування» як протиставлення себе.

1.3. Особливості національної самоідентифікації студентської молоді в контексті глобалізаційних процесів

Суттєвим чинником, що впливає на процес формування національної ідентичності є глобалізація. Під цим поняттям розуміють рух світових спільнот до спільних патернів у споживанні, світогляді, мисленні тощо. Наразі більшість дослідників погоджуються, що процес глобалізації є перманентним і супроводжував, фактично, усю історію людства. Першими прикладами глобалізаційних процесів називають елліністичні держави, що виникли після походів Олександра Македонського на Римську імперію та які поширили античну культуру далеко за межі її безпосереднього культурного ядра. Інші дослідники, відносять до проявів цього процесу «шовковий шлях»: він протягом усієї доби Середньовіччя залишався артерією, що пов'язувала Схід і Захід, саме завдяки йому відбувався трансфер товарів та ідей.

Утім, науково-обґрунтована концепція глобального світу з'являється у добу раннього нового часу. Фернан Бродель у своїй класичній праці «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм у XV-XVIII ст.» увів у науковий обіг поняття «світ-економіка» – під ним він розумів транснаціональну систему, об'єднану економічною кон'юнктурою. Такий світ завжди складається з ядра, периферій та колоній, є ієрархізованим та має

економічний центр. Для Європи середини XV ст. таким світом-економікою був басейн Середземного моря, а його центром – Венеція. Далі світ-економіка розширювалась, кон'юнктура змінювалась, а за ними і центри – ними встигли побути Антверпен, Амстердам, Лондон і Нью-Йорк [Бродель, 2013: с. 97]. Погляди Броделя розвинув соціолог Імануїл Валлерстайн, який розглядав світову історію крізь призму світ-системного аналізу. За американським дослідником світ складався із декількох історичних світ-систем, але у «довгому XVI ст.» (приблизно 1500-1650 рр.) складалася світова світ-система: її частинами є ядро (найрозвиненіші капіталістичні країни Заходу), напівпериферія (соціалістичні і постсоціалістичні країни) і периферія (країни «третього світу») [Валлерстайн, 2015: с. 34].

Один з найвідоміших фахівців у сфері глобалізації, публіцист Томас Фрідмен порівняв даний процес із дилемою «лексуса» і «оливкового дерева»: його приклади означали боротьбу між укоріненим, унікальним, винятковим та глобальними брендами, відзнаками та «мірилами». Для Т. Фрідмена, глобалізаційні процеси були не просто уособленням руху торгових марок, можливістю по всьому світу придбати ті чи інші товари, але й у великій мірі – експортом стилю життя, мислення, світогляду [Фрідмен, 2002]. Значно скептичніше до глобалізації ставиться один з найвизначніших мислителів сучасності, американський філософ Ноан Чомські. Дослідник називає глобалізацію одним з проявів кризи сучасного світу і, зокрема, західного суспільства. Н. Чомські дивиться на світ з неонархістських позицій, вбачає негативні тенденції у будь-якому посиленні впливу держав та глобальних інституцій. Глобалізацію він розглядає у контексті трансформації фінансових переваг та політичного впливу країн заходу над периферійними країнами. Відтак, формується так званий неоліберальний порядок, де глобальні структури, як от Міжнародний валютний фонд, надають позики державам, що її потребують, натомість висуваючи вимоги до трансформації системи охорони здоров'я, політичного управління, політики у тій чи іншій сфері тощо [Чомські, 2002].

Ще одне цікаве трактування глобалізації належить канадській дослідниці і відомій політичній діячці українського походження Христі Фріланд. Еліту сучасного світу Х. Фріланд розглядає як «нову плутократію»: сьогодні розрив між найбагатшими та найбіднішими є найбільшим в історії: «ця прірва між багатими і небагатими, яка невпинно збільшується, стала помітною вже давно. У доповіді інвесторам 2005 року, аналітики із «Citigroup» повідомили, що «світ поділився на два блоки – плутономію та решту». У плутономії не водиться такий звір, як «американський споживач», чи «англійський споживач», натомість є багаті споживачі – доволі нечисельні, проте їм перепадає непропорційно велетенський шмат прибутків і споживання, та є решта – «небагаті», переважна більшість, яка має лише мізерні крихти національного пирога» [Фріланд, 2011]. Саме ці, за влучним визначенням авторки, «міжнародні бізнес-зірки», що більше не є спадкоємцями династій та частиною аристократії – будують свою справу без національних кордонів, і є уособленням глобалізації сьогодні.

У наукових та публіцистичних матеріалах негативні наслідки глобалізації приводяться, зазвичай, більше ніж позитивні чи нейтральні. Це пов'язано зі значними загрозами, які у цьому процесі вбачаються для національних держав. Під час слухань на тему «Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження», саме тема глобалізації була винесена як головний виклик та загроза збереженню української ідентичності. Політичний діяч Павло Мовчан зазначив, що українська ідентичність щойно почала формуватися – на тлі занепаду духовності, загрози «космополітизму» (цитуючи міністра культури, який говорив про космополітичну споживацьку культуру, що протистоїть національним ідентичностям) та русифікації з Півночі. Своє бачення глобалізації науковець окреслив, перерахувавши її складові – «...ті процеси, які формують соціальний і цивілізаційний стандарти, однакові готелі, автобани, глянцеві журнали, таблоїди, телепрограми в Пекіні, чи у Москві, чи у Варшаві» [Веб-портал ВРУ, 2009].

Відтак, Володимир Кулик, розмірковуючи про роль медіа та Інтернету у формуванні національної ідентичності, зазначає: «ще більшою є інтернаціоналізація пропонованих медійній аудиторії розважальних продуктів, щодо яких виробники та ретранслятори припускають і водночас демонструють менш виразний, ніж у інформаційно-просвітницькому дискурсі, пріоритет «вітчизняного» над закордонним, а в певних жанрах навіть пріоритет (певного) закордонного. Прикметно, що взаємопроникнення культур та ідентичностей аж ніяк не симетричне: «перший» світ набагато відоміший «третьому», а колишні метрополії – недавнім колоніям» [Кулик, 2011].

Отже, глобалізаційні процеси характеризуються появою наднаціональних структур, як дипломатичних, так і приватних (транснаціональні корпорації), спільного для різних культур і держав матеріального світу (речі, бренди, марки), а також спільного світу ідей. Революцію у цьому процесі здійснили соціальні медіа – вони дозволили за умов мінімальної модерації створювати свій продукт. Дейвид Патрикаракос у своїй книзі «Війна у 140 символах» розкриває цей феномен: у той момент, коли ліванська дівчина постить у Твіттер фото і відео зі співвітчизниками, що загинули під час ізраїльських бомбардувань, то останній не виглядає переможцем війни, не дивлячись на тактичні успіхи. Водночас, автор зазначає, що ці інструменти використовують ще й завзяті консерватори та антиглобалісти, розповідаючи як соціальні мережі стали у нагоді «Аль-Каїді» чи терористам з ІДІЛ [Патрикаракос, 2019: с. 14].

Одним з найголовніших аспектів глобалізації, що безпосередньо впливає на процес побудови національної ідентичності є явище міграції. Сучасне ліберальне законодавство більшості європейських країн не чинить перепон вільному пересуванню людей, можливості тривалий час перебувати на їх території, офіційно працювати. Україна у цьому відношенні не є виключенням, хоч і її законодавство, особливо коли мова йде про освітні, культурні процеси, здебільшого орієнтоване саме на «національний»

(український) контекст. Про це говорять дослідниці Н. Гончаренко та М. Кушнарєва – вони демонструють, як шкільні підручники з історії формують в учнів образ етнічного уособлення ворогів – багато з цих народів і сьогодні взаємодіють з українцями і є частиною їхнього життя, або ж виступають у ролі національних меншин – узяти хоча б кримських татар, яких багато шкільних підручників називають «одвічними ворогами українського народу» [Гончаренко, Кушнарєва, 2001]. Авторки вважають, що шкільна програма повинна готувати учнів до співжиття з етносами у сучасному світі, але аж ніяк не до конфронтації.

Сучасну ліберальну політику, яка окреслює співіснування більших етносів з меншими характеризують поняттям мультикультуралізму. Хорватський дослідник цього явища С. Драгоєвіч визначає мультикультуралізм як «державну політику, у межах якої державні освітні і культурні органи пропонують конкретні програми, які надають можливість декільком культурам розвиватись в межах однієї держави». Науковець виділяє і інші види політики, що регулюють такі відносини: «інтеркультуралізм» (концепція, направлена на забезпечення активного і позитивного діалогу між культурами) та «культурний плюралізм» (усі культури в межах однієї країни однаково вшановуються і мають можливості для розвитку та збереження) [Dragojević, 1999: p. 131–137]. На сьогодні мультикультуралізм є не тільки науковою концепцією – у Канаді діє «Закон про канадську багатокультурність», що висуває вимоги діяти в інтересах багатокультурної спільноти держави та органи публічної влади на офіційному рівні [Гриценко, 2001].

Сьогодні мультикультуралізм культивується більшістю ліберальних режимів у світі. Утім, українські дослідники не дійшли згоди, як цей процес впливає на формування національної ідентичності. Демір Гьокхан у своїй кандидатській дисертації про вплив міграційних процесів на політику у сфері ідентичності у країнах Західної Європи робить висновок, що «вона не стільки сприяє інтеграції суспільства, скільки створює міжкультурні, міжетнічні

бар'єри, поглиблює процес фрагментації націй на окремі етнічні та культурні утворення. Обґрунтовано, що більш перспективним було б доповнення мультикультурної орієнтації на сусідство та співіснування різних етносів і культур установкою на їх взаємодію, взаємовплив і взаємозбагачення» [Гьокхан, 2018: с. 4]. Тобто, науковець стоїть скоріше на засадах інтеркультуралізму, поділяючи погляди хорватського науковця С. Драгоевіча.

У свою чергу, М. Козловець вважає, що глобалізація є невід'ємною частиною сучасних історичних процесів людства та має як позитивні так і негативні риси у контексті становлення ідентичностей, і до неї слід адаптуватися. Глобалізація для дослідниці є скоріше симптомом невідворотних суспільних змін і говорити про «занепад» національних держав, як мінімум, передчасно [Козловець, 2009: с. 7].

Варто зазначити і думку соціолога О. Гриценко, який наголошує на необхідності впровадження політики полікультурності в Україні, адже Україна не є моноетнічною державою: її кейс взагалі унікальний, враховуючи існуючу бікультурність [Гриценко, 1998].

Отже, основні аспекти, на які мають вплив глобалізаційні процеси, можна окреслити появою наднаціональної ідентичності (що конкурує з більш традиційною, національною), створенням наднаціонального матеріального світу та світу ідей, зменшенням ролі традиційних національних держав, спрощенням міграційних процесів між країнами – оскільки матеріальна і духовна культура звужується до спільних патернів, то зміна місця проживання відбувається значно легше. Звідси, можна зробити висновок про суперечливий вплив глобалізації на формування національної ідентичності: з одного боку космополітична культура, подібно до середньовічної «lingua franka» заміщує національну, автохтонну культуру, а з іншого – глобалізація дає унікальний досвід співжиття з іншим. А відтак, відповідно до вищесказаного – через співжиття і контакти з «іншими», запускаються механізми формування національної ідентичності, з'являються нові мобілізаційні фактори, що сприяють даному процесу

ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ

У першому розділі визначено поняття національної ідентичності, з'ясовані чинники та механізми її формування, а також досліджені особливості самоідентифікації студентської молоді в контексті сучасних глобалізаційних процесів.

Відзначається, що науковцями застосовується три ключових підходи до дослідження поняття «нації» – есенціалістський (або «примордіалістський» – у перекладі з англ. «початковий»), модерністський (ряд дослідників називають його ще «інструменталістським») та постмодерний (який також називають «неокласичним») [Ростецька, 2016: с.220]. Кожен з вищеперерахованих підходів базується на двох головних аспектах – нація повинна мати *об'єднавчі фактори*, що вирізняють належність до неї, і *елементи протиставлення себе іншим* – ідентичним націям, але у даному випадку самоусвідомлення приходить через процес «іншування» по відношенню до інших подібних спільнот. Формування національної ідентичності характеризується, по-перше, збереженням етнокультурної самобутності, дистанціювання від інших етнічних (національних) груп і пошуком національного колективного «Я», по-друге, включення в сучасну глобалізаційну систему (пошук власного місця). Як ми вже зазначали, національна ідентичність у таких умовах стає головним концептом, що розкриває обидва вищеперелічених фактори.

У сучасній соціології взагалі прийнято розглядати проблему національної ідентичності крізь призму «Я-концепції». Так, дослідники Г. Тенжфел і Дж. Тернер запропонували теорію соціальної ідентичності, в основі якої лежить двоїстість самоідентифікації людини – у залежності від різних життєвих ситуацій, вона може виступати як індивід, висуваючи на перше місце свою індивідуальну ідентичність, або ж як член групи – тоді провідною виступає групова або соціальна ідентичність. Соціальна ідентичність, у даному випадку, позначає суму знань індивіда про членство у тій чи іншій соціальній групі та усвідомлення важливості і значимості цього членства [Тимошенко, 2019: с. 393].

У той же час, одним із найбільш помітних є зв'язок між двома надзвичайно потужними ідентичностями – мова йде про національну та етнічну ідентичність. На відміну від етнічної ідентичності, національна ідентичність передбачає *свідомий вибір* і залежить не лише від емоційних, але й раціональних чинників (усвідомлення історичних, громадянських, політичних цінностей, які є вторинними, відносно цінностей етнічної ідентичності). Дуже часто у державах, які лише нещодавно стали самостійними політичними суб'єктами, громадяни культивують більш міцний, на їхню думку етнічний зв'язок, тоді ж як національний елемент не є настільки значущим. На думку В. Карлової, національна свідомість, на відміну від етнічної, має вищий рівень рефлексивності та суб'єктності, їй притаманні нові ціннісно-сміслові, національно-державні та громадсько-політичні ідентифікаційні засади. Відтак, якщо фокус етнічної самосвідомості спрямований на зосереджені тих складових, які відрізняють етнос від інших спільностей, то національна самосвідомість концентрується на чинниках, які консолідують націю [Карлова, 2009: с. 8].

Таким чином, національна ідентичність є складним конструктом, який базується на усвідомленні індивідами основних факторів спільності та аспектів, що вирізняють їх у порівнянні з іншими спільнотами. Більшість дослідників визначають ключовими елементами національної ідентичності *традиції, повагу до інституцій та усвідомлення спільності території*. На думку науковців, «національна ідентичність» є частиною більш ширшого поняття – «соціальна ідентичність», не відкидаючи при цьому тісного зв'язку з етнічною ідентичністю.

Одним з найавторитетніших дослідників, що розглядає чинники та механізми формування національної ідентичності в сучасній Україні, є Микола Рябчук, який комплексно досліджує проблеми націотворення та виділяє ряд чинників, що сприяють формуванню національної ідентичності. Це, насамперед, державна політика, серед інших елементів, він виокремлює *мову, традиції, свідому громадянську та політичну позицію*. Взагалі у

формуванні національної ідентичності важливу роль відіграють ідеали та цінності, що формуються елітами і державою через систему освіти, ЗМІ, символи, образи, тощо [Рябчук, 2019: с. 5-12].

Визначення чинників та механізмів формування національної ідентичності відрізняються у залежності від підходу до розуміння нації (за європейською традицією – етонацій та націй, що були утворені внаслідок міграційних процесів). Виходячи з використаного нами визначення, серед основних чинників формування національної ідентичності, ми виділили територію, державу, культуру, цінності та спільний інформаційний простір, а серед механізмів – державну політику, історичний процес та процес «іншування» як протиставлення себе.

Одним з найголовніших аспектів глобалізації, що безпосередньо впливає на процес побудови національної ідентичності є явище міграції. Сучасне ліберальне законодавство більшості європейських країн не чинить перепон вільному пересуванню людей, можливості тривалий час перебувати на їх території, офіційно працювати. Україна у цьому відношенні не є виключенням, хоч і її законодавство, особливо коли мова йде про освітні, культурні процеси, здебільшого орієнтоване саме на «національний» (український) контекст. На думку соціолога О. Гриценко, важливим є впровадження політики полікультурності в Україні, яка не є моноетнічною державою, а її кейс взагалі унікальний, враховуючи існуючу в країні бікультурність [Гриценко, 1998].

У свою чергу, М. Козловець вважає, що глобалізація є невід'ємною частиною сучасних історичних процесів, хоча й має як позитивні так і негативні риси у процесі становлення ідентичностей, і це слід враховувати. Глобалізація для дослідниці є скоріше симптомом невідворотних суспільних змін і говорити про «занепад» національних держав недоречно [Козловець, 2009: с. 7].

РОЗДІЛ 2. Консолідаційний потенціал національної ідентичності студентської молоді

2.1. Особливості розвитку та напрями консолідації українського студентства

Українське студентство, з недавніх пір, стало доволі помітним суспільним прошарком у сучасному суспільстві. Винятково важлива роль студентської молоді у Революції Гідності та інших громадських акціях нагадала, що попри свою відносну нечисленність, студенти мають неабиякий протестний потенціал та є надзвичайно активними суб'єктами у процесах розвитку держави. Питання ідентичності студентської молоді є доволі складним і гострим. Сучасні глобалізаційні процеси, як ми вже зазначали, поглиблюють розмивання традиційних ідентичностей та сприяють появі нових ідентичностей, які виходять за межі національних держав.

Крім того, важливим є розкриття поняття консолідації, що виступає одним із ключових у даному розділі. Скажімо, академічний словник української мови тлумачить дане поняття як «процес, що зміцнює, закріплює що-небудь; об'єднує, згуртовує когось» [Академічний тлумачний словник, том 4, 1973: с. 264]. Дане поняття і на сьогодні активно використовується у теоріях і концепціях як юридичних, економічних, так і суспільних та гуманітарних наук.

Зокрема, детально проаналізував еволюцію поняття «консолідації» у зарубіжній і українській теоретичній літературі дослідник Ю. Поліщук. Відповідно, науковець виділив декілька основних значень даного поняття, які можуть використовуватись у суспільних науках та у дослідженнях проблем історичної пам'яті. Відтак, ґрунтовним є тлумачення поняття «консолідації» від авторитетного філософа і соціолога Х. Ортеги-і-Гасета. Він поділив хід формування європейських націй на 3 етапи: 1) консолідація близьких одна до одної етнічних спільнот; 2) внутрішня консолідація; 3) поява міцної держави [Поліщук, 2017: с. 160]. У рамках соціологічного підходу, консолідація

розглядається також як солідаризація, об'єднання громадян на основі загальнонаціональних інтересів тощо. Іншим визначенням є розуміння консолідації як «об'єднання, згуртування, укріплення різноманітних соціальних груп чи організацій з метою подолання кризової ситуації та ефективного вирішення складних (актуальних, невідкладних) завдань» [Поліщук, 2017: с. 162]. Варто зазначити, що на думку соціологинь Л. Рожкової та Л. Толубаєвої, загальний консолідаційний потенціал може бути проаналізований через такі консолідаційні компоненти як: соціальний капітал (у тому числі і інституційна довіра), ідентичність на соціетальному рівні (українська ідентичність, державно-громадянська), рівень патріотизму громадян, а також причетність до важливих подій у країні [Рожкова, Толубаєва, 2012: с. 54].

Скажімо, науковці трактують консолідацію у двох ключових аспектах: як певний процес (або дію), а також, як результат дії, що залежить від застосованих методів. Якщо мова йде про консолідацію як процес, що спрямований на зміцнення суспільства, перш за все, є сенс зосередитись на розгляді таких напрямів як родинне виховання, державна політика, освіта, існування міжконфесійних та міжнаціональних відмінностей, довіра до державних інституцій тощо.

Слід зауважити, що консолідованість спільноти також розглядається як один із процесів групової динаміки (сукупностей процесів і явищ, які складають життєвий цикл соціальної групи – від її утворення до розпаду). Фактично, консолідація сприяє упорядкованості та стійкості взаємозв'язків у групі та забезпечує її стабільність та спадкоємність (наступність). Відповідно до вищесказаного, дослідниця Т. Васіна узагальнює, що саме національна ідентичність, яка здатна об'єднувати індивідів, не лише на основі спільних прав та обов'язків, а й на основі спільної ідеї, цінностей та співпричетності до процесів розвитку держави, стає основою для консолідації громадян України та студентства, як соціальної групи зокрема [Васіна, 2016: с. 62].

Тож, для того аби мова йшла про консолідаційний потенціал студентської молоді, ми повинні з'ясувати ряд аспектів:

- 1) описати історичний розвиток прошарку студентства та його ідентичності у загальноєвропейському контексті;
- 2) окреслити етапи становлення національної ідентичності студентської молоді;
- 3) виокремити ключові рівні ідентичності українського студентства;
- 4) з'ясувати напрями формування тих чи інших ідентичностей.

Перш ніж перейти до розгляду фактичного матеріалу та запропонованих дослідниками концепцій, слід визначитись з дефініціями, які ми використовуємо у рамках нашої роботи. Студентська молодь є вузочною частиною прошарку під назвою «молодь». Українське законодавство визначає молодь, як групу людей віком від 14 до 35 років, що має особливі соціальні, економічні, політичні потреби [ЗУ «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді», 1993]. Законодавець також розділяє цей прошарок на дві умовних групи – молоді громадяни віком до 23 років, які можуть розраховувати на фінансування з боку батьків, тоді як після досягнення цього віку держава не може зобов'язати близьких та родичів утримувати громадянина та вважається, що з досягненням 23 років, громадянин чи громадянка вже здатні забезпечувати себе самостійно [ЗУ «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді», 1993].

Визначення поняття «студентство» усе більше переходить в історичну площину – у законодавстві його все більше замінює поняття «здобувач вищої освіти». Найменування «студент» чи «студентка» часто відмежовувало тих, хто навчається у ЗВО від здобувачів у закладах інших рівнів акредитації, проте зараз, усі хто претендує на освіту рівня вище середньої переходять під категорію здобувачів [ЗУ «Про вищу освіту», 2014]. Згідно з дослідженнями Kantar Україна, проведеними у 2019 році, студенти складають близько 20% у віковій категорії 14-35 років, тобто кожен п'ятий молодий житель міста (дослідження проводилось серед міських жителів) у даний момент здобуває

вищу освіту [Культурні потреби молоді, 2020: с. 24]. Студентство чисельно складає велику частку у сегменті молоді і суттєво впливає на формування її цінностей, ключових світоглядних позицій, ідентичностей.

Варто зазначити і те, що студентство є не просто законодавчою категорією, що позначає усіх здобувачів вищої освіти, а і соціальною категорією з відмінним стилем життя, відчуттям відношення до власної спільноти. Скажімо, студенти як соціальна група сформувалась історично, протягом принаймні останньої тисячі років існування європейських університетів і традицій здобуття вищої освіти. Українське студентство завжди було частиною цього процесу, тому говорячи про особливості розвитку та напрями консолідації студентства, необхідно розглянути основні етапи становлення його суб'єктності.

Університети виникали у добу Середньовіччя і стали продуктом двох основних процесів: поширенням наукових знань на початку XI ст., у тому числі завдяки знайомству з близькосхідними філософськими, медичними та арифметичними текстами та розвитком європейських міст і як наслідок, поширенням прав про самоврядування. Відтак, без актуалізації знань не виникло б потреби їх поширювати, а без наявності вільного та демократичного простору, якими стали західноєвропейські міста, університети не змогли б сформуватись як автономні та корпоративні інституції.

Власне, тодішня вища школа і визначалась як корпорація студентів та викладачів з метою здобуття спеціальних знань. Жак ле Гофф, видатний французький медієвіст, називає Середньовіччя «добою корпоративного суспільства» [Ле Гофф, 1992]. Індивід у ньому визначався через належність до певної суспільної групи чи інституції: опинитись поза межами такої структури було великою загрозою для добробуту. У Середні віки вперше в історії сформувались індивіди, що, на певному етапі життя, професійно займались здобуттям знань. «Студіями» у західноєвропейських університетах називався процес навчання, так поступово до здобувачів почали використовувати термін «студент» (фактично – «учень»). Такі спільноти доволі швидко почали

обростати певними рисами спільної ідентичності. Це відбулось завдяки наступним факторам:

– університети являли собою єдиний простір – їх легалізувала католицька церква, а викладання і спілкування велося «lingua franka» середньовіччя – латиною. Завдяки християнській доктрині і спільним інтелектуальним витокам можна було без перешкод продовжувати навчання у корпорації, що знаходиться в іншій країні. Власне, саме до такої відкритості і прагне нинішня європейська освіта, впроваджуючи Болонський процес, який ґрунтується на відкритості, універсальності та спільності освітнього простору;

– вільний простір і жодних обмежень до походження студента (він лише мав бути християнської віри) сприяли зібранню в університетському середовищі представників різних земель – відкриті кордони зовсім не обмежували прагнення до освіти. Якщо виходець з німецьких земель прагнув здобути освіту медика, то він цілком міг зробити це у одній з найкращих медичних шкіл того часу, що знаходилась у французькому Монпельє;

– велика частина студентів витратила вагому частину життя на здобуття знань у багатьох університетах – це сприяло формуванню особливих цінностей студентського товариства. Серед них, можна відмітити свободу пересування, любов до подорожей, відразу до ієрархії. [Ле Гофф, 1992].

Чисельні спогади та документи фіксують усе більш виразну усвідомлену суб'єктність студентів – при вступі в університет студент мав не просто виконати формальні вимоги адміністрації, але і пройти неформальну посвяту у студентське товариство [Глаголева, 2014: с. 105].

Революція в університетському середовищі відбулась наприкінці XVIII-поч. XIX ст. Доба просвітництва стимулювала розвиток природничих наук, заснованих на емпіричному методі і перелік галузей знань значно розширився. «Доба націоналізмів» диктує новий тренд на вищу освіту – *появи національної університетської системи*. Потреба нових національних держав у фахівцях, які забезпечують функціонування наукомістких галузей господарства, сприяє розширенню мережі закладів вищої освіти, а також більшій доступності

навчання. Національний поворот в університетській освіті, розповсюдження викладання місцевими мовами – сприяють формуванню серед студентства громадянської ідентичності. Цей процес можна продемонструвати на прикладі університетів на українських землях. Так, поява Харківського університету та функціонування Школи вищих наук у Ніжині забезпечило початок національного відродження на Лівобережжі, а Київський університет, що з'явився пізніше, став осередком аж двох національних рухів: українського та польського, попри те, що він створювався саме для русифікації Правобережної України [Єскельчик, 2011].

У період Радянської влади (1921-1991 рр.) українські університети та студентство розвивалися в ізоляції від тенденцій західного світу. А. Рожков, автор єдиного у своєму роді дослідження про радянську молодь 1920-х рр., виділив риси, притаманні для радянських закладів вищої освіти: орієнтація на масову, а не елітарну освіту, надмірна політизованість навчальних програм, втрата автономності освітніми інституціями, велике значення поведінки, лояльності та культивування ієрархії для успішності студентів [Рожков, 2014].

У радянський період до напрямків консолідації студентів додався і поділ спеціальностей за престижністю. Відтак, престижними вважались спеціальності пов'язані з іноземною філологією та міжнародними відносинами, оскільки сприяли побудові дипломатичної кар'єри. У державі було побудовано власну університетську систему зі своєю *lingua franca* – російською мовою, «виші», розташовані, зокрема в Москві чи Ленінграді також вважались найпрестижнішими навчальними закладами [Котовская, Шалыгина, 2013: с.152-162].

Тим не менш, свідоме студентство стає учасником національного руху кінця 1980-х - поч. 1990-х рр. Важливою подією у цьому контексті став студентський протест у Києві у жовтні 1990 р., який пізніше отримав назву «Революція на граніті» – студенти з різних українських міст висували не соціально-економічні, а політичні вимоги, ототожнюючи себе з українським рухом і українською нацією [Єскельчик, 2011].

У роки незалежності у системі освіти відновлюється можливість різних шляхів консолідації. Студентська молодь тепер могла об'єднуватись інституційно, створюючи громадські ініціативи як на рівні окремих навчальних закладів та міст, так і на національному рівні. Такі осередки часто-густо консолідовано виступали у ряді визначальних суспільно-політичних подій.

Таким чином, бачимо, що розвиток суб'єктності студентства відбувався протягом усієї історії існування цього суспільного прошарку. Кожна епоха розвитку вищої освіти зумовлювала окремі особливості, що здійснювали вплив на студентство. Головними особливостями розвитку українського студентства були політичні процеси у країнах, соціально-економічна ситуація та глобальні інтеграційні процеси.

Фактично, одним із найважливіших чинників розвитку національної ідентичності студентської молоді є професійна освіта, яку вони здобувають у закладі вищої освіти. Як зазначалось раніше, національна ідентичність особистості характеризується усвідомленням нею власної належності до певної нації, що має наступні ознаки – спільну мову, територію, історичну пам'ять, культуру, економіку, спільні права та обов'язки. Згідно з даним визначенням, дослідниця Д. Піонтковська, виокремлює 2 рівні національної ідентичності студентської молоді: когнітивний та афективний. Відповідно до класифікації, когнітивний компонент складають знання студента про націю, її територію, символи, звичаї, традиції, історію тощо. Що стосується афективного рівня національної ідентичності, то йому властиві відчуття належності до певної нації, міра прихильності до неї та почуття гордості (чи сорому) до своєї нації [Піонтковська, 2017: с. 164].

Важливими компонентами консолідаційного потенціалу студентської молоді також є чинники об'єднання з громадянами України, громадянсько-патріотичні цінності. Останні розглядаються як емоційне ставлення до Батьківщини: повага до історії, традицій та культури свого народу, а також

відчуття обов'язку і відповідальності перед громадянським суспільством [Рожкова, Толубаєва, 2012: с. 59].

Загалом, варто виокремити такі основні шляхи консолідації студентства: 1) за стилем життя; 2) за етнічними та національними ознаками; 3) за професійною спрямованістю; 4) за галузями знань; 5) за громадською позицією; 6) за належністю до певного навчального закладу; 7) ситуативні шляхи консолідації – участь у короткострокових ініціативах, громадських протестах тощо. Детальніше про ключові особливості, чинники консолідації та процес формування ідентичності студентської молоді ми поговоримо у наступних підрозділах.

2.2. Чинники суспільної консолідації студентської молоді

Говорячи про чинники консолідації студентської молоді, ми використовуємо визначення цього поняття, що вже давали у даній роботі: під «чинником» ми розуміємо «умову, рушійну силу, причину будь-якого процесу, що визначає його характер або основні риси» [Академічний тлумачний словник, Том.11, 1980: с. 326]. Себто, у відношенні консолідації студентської молоді, це умови, за яких відбуваються, пришвидшуються або пригальмовуються її процеси.

Класифікуючи чинники, насамперед, варто виділити *позитивні чинники* (що сприяють консолідації студентської молоді) і *негативні чинники* (що уособлюють проблеми у консолідації студентів). Також, доцільним буде виокремити *глобальні* (які характерні для світу та Європи) і *локальні чинники* (характерні для України та її регіонів). Ще одна класифікація – за галузями: *культурні, соціально-економічні, політичні, екологічні* тощо.

Спершу, проаналізуємо глобальні чинники у консолідації студентської молоді. Найпершим трендом слід вважати усе більшу актуалізацію мережевого принципу консолідації. Цей процес детально описав у своєму дослідженні Найл Фергюсон [Фергюсон, 2018]. Британський вчений розглядає розвиток людства не крізь призму ієрархічних відносин (де є чітка вертикаль

влади – так будується, наприклад, система державного управління чи менеджмент компаній), а через вплив мереж – об'єднань, де замість вертикальної, панує горизонтальна комунікація. Мережі є деієрархізованими, їхню діяльність регулюють неписані правила, що погоджуються її учасниками, і надзвичайно гнучкими – швидко пристосовуються до змін, якщо руйнується один з її вузлів, то вона здатна швидко перегрупуватись і відновлюватись. Фергюсон зазначає, що велику роль у побудові мереж відіграє навчання в університеті – у його рамках індивід при звичаюється до взаємодії у мережі та знайомиться з її механізмами через участь у клубах, ініціативах тощо. Часто-густо, така комунікація стає у нагоді, коли у позауніверситетському житті, мережа продовжує функціонувати і з'являється можливість неформально комунікувати між собою, навіть якщо учасники мережі обрали різні сфери діяльності. Винаходом, що зробив мережу найвпливовішим видом організації сьогодні став Інтернет, який поставив користувачів у рівне становище і забезпечив «прозорі» правила комунікації [Фергюсон, 2018].

Яким чином мережі та цифрова революція впливають на сучасне суспільство, зокрема і студентство, розглянули у своїй книзі «Покоління: історія американського майбутнього 1584-2069» американські соціологи Уільям Штраус та Ніл Хоув [Howe, Strauss, 1991]. Дослідники, які ви вивчали різні американські покоління об'єднались задля того, аби дослідити чинники за рахунок яких покоління формує власний світогляд та преференції. У підсумку, Хоув та Штраус стали авторами теорії, у якій історія поділяється на цикли, тривалістю приблизно по 80 років. Ті, у свою чергу, поділяються на 4 епохи, кожна з яких характеризується відповідним поколінням. Епохи Підйому, Пробудження, Спаду та Кризи змінюють одна одну і цикл повертається на початковий етап [Howe, Strauss, 1991: p.176]. Нинішній цикл розпочався із завершення Другої світової війни – відповідно до циклу, зараз суспільство знаходиться у періоді Кризи, де стрімко підростає покоління «Z» (іноді їх називають «зумерами») – воно характеризується як таке, що зазнало впливу цифрової епохи, інфантильне, здатне до ризику, не прагне до

стабільності, космополітичне, для нього не важливе відчуття «закріпленості» тощо. Велику роль у житті представників цього покоління сьогодні грають доступні гаджети, віртуальні спільноти у соціальних мережах, адаптивність до змін тощо [Howe, Strauss, 1997: p. 204].

Якщо говорити про глобальний масштаб, негативним чинником для консолідації студентської молоді, є поступ популізму у Західному світі, який розпочався наприкінці ХХ ст. Студентська молодь є безпосереднім учасником цих процесів, виступаючи на боці абсолютно різних таборів і течій. Ще у 1950-1960-х рр., представники франкфуртської школи, впливові теоретики нового лівого руху та неомарксизму, такі як Герберт Маркузе, Теодор Адорно, Юрген Габермас – аналізували післявоєнне суспільство крізь призму лівої критики. Вчені прийшли до висновку, що пролетаріат перестав бути головною рушійною силою соціалістичного руху, а через нові реалії суспільство досягає певного економічного достатку, стає безкласовим, але одновимірним, ним маніпулюють за допомогою засобів масової інформації. У сучасних умовах, за думкою Г. Маркузе, лідерство у соціалістичному русі переходить до інтелігенції, культурних діячів та маргіналів [Маркузе, 1994: с. 273]. До цих прошарків відноситься і студентська молодь. Оскільки студенти є суспільним прошарком, який знаходиться у «маргінальному» стані, то їхнє середовище доволі чутливо відноситься до радикальних рухів лівого чи правого спрямування і, оскільки період навчання є також часом набуття досвіду, спостерігається нестійкість ідеологічних орієнтирів, поляризація світоглядних позицій та політичних переконань.

Скепсис до сучасних політичних інституцій штовхають студентську молодь до підтримки популістичних рухів. Джон Б. Джудіс назвав період після 2010 року «великим вибухом популізму», що був спричинений кризою неоліберального демократичного порядку та став відповіддю на глобалізаційні процеси. Політики-популісти від США до Данії чи Іспанії, критикують міжнародні інституції та апелюють до суверенітету і національної єдності, що дозволяє проводити паралелі з правими рухами міжвоєнного періоду. Гасла та

форми протесту стають привабливими для молоді, як приклад Д. Джудіс наводить рух «Захопи Уолл-Стріт», що розгорнувся у 2011 році: його організатори позиціонували себе як 99% відсотків, які більше не терпітимуть жадібності 1%, пропонували отаборитись з наметами біля центру світового фінансового впливу. Комбінація влучних гасел та ненасильницьких методів привернула до акції багато молоді [Дж. Б. Джудіс, 2017: с. 44]. Популісти продемонстрували, яким чином перегляд цінностей академічного суспільства може вплинути і на академічну свободу. Відтак, у 2017 р. прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан наказав закрити у Будапешті унікальний Центрально-Європейський Університет, посилаючись на загрозу неоліберальної пропаганди. Аналогічним чином вчинив режим Володимира Путіна у Росії, відмовляючись надати акредитацію Європейському університету у Санкт-Петербурзі [Бетлій, 2017].

Попри те, що вплив глобальних чинників на консолідацію студентської молоді в Україні є беззаперечним, значно більший вплив мають внутрішні чинники і події в Україні. Одним з найважливіших чинників, що впливає на консолідацію студентської молоді є *державна політика у сфері освіти*. Оскільки система освіти у нашій державі залишається ієрархізованою, державне регулювання є найважливішим серед інших аспектів, що має неабиякий вплив на зміни у системі вищої освіти.

Одним з найсучасніших досліджень щодо тенденцій в українській вищій школі, було здійснене у 2017 році на замовлення представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. Результати були викладені у виданні «Вища освіта в Україні: порядок денний для реформ». Окрім огляду тенденцій розвитку вищої школи у 1992-2013 рр., актуальних проблем впровадження Закону України «Про вищу освіту» у 2014-2017 роках, у збірку увійшов матеріал дослідниці О. Нікуліної, у якому йшлося про процеси консолідації студентів та правозахисні ініціативи [Нікуліна, 2017: с. 49]. Дослідниця вважає, що попри очевидні позитивні зрушення, зокрема законодавчі гарантії функціонування органів місцевого самоврядування у ст.40 та 62 ЗУ «Про вищу

освіту», тим не менш, у провідних «вишах» не втілюються принципи студентоцентризму.

У 2016-2017 роках відбулося більше десяти студентських акцій, направлених на зрушення у системі управління закладами вищої освіти: ініціативи та протести локалізувалися ледь не в усіх провідних університетах країни, зокрема Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному педагогічному університеті імені Михайла Драгоманова, Київському політехнічному інституті тощо. Причинами О. Нікуліна бачить у відсутності комунікації між студентами та адміністрацією ЗВО, відсутності у здобувачів освіти жодних важелів впливу на керівництво університету, окрім звернення до суду та системної кризи органів студентського самоврядування, що часто виступають з лояльних до адміністрації позицій та не виконують функцій із захисту прав студентів [Нікуліна, 2017: с. 50]. Відповіддю студентства у таких ситуаціях є дистанціювання від адміністрації, інколи – активна конфронтація, створення студентських ініціатив з мінімальним впливом та за мінімальної участі керівництва структурних підрозділів та університетів, які користуються авторитетом серед спільноти ЗВО. Позитивним аспектом освітньої реформи, стала можливість створення громадських організацій, об'єднань і профспілок, що захищають права студентів. Утім, ідея незалежної профспілки частково реалізована лише у Київському політехнічному інституті, тож студентству часто бракує консолідації для створення подібних органів, а відповідно, і для забезпечення своїх потреб та захисту прав [Нікуліна, 2017: с. 50].

Беззаперечним є той факт, що одним із найважливіших чинників впливу на консолідацію студентів є *економічна ситуація*. Згідно з опитуванням, що проводилось на замовлення представництва Фонду Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі у 2017 році, найважливішими цінностями для українців є здоров'я, благополуччя, фінансова стабільність, на другому місці – патерналістські цінності, як от безкоштовна освіта, безкоштовна медицина тощо [Європейські цінності, 2017: с. 13]. Дослідниця О. Демиденко, порівнюючи ідентичності

студентів з різних регіонів України, акцентує увагу на ролі економічного благополуччя у студентів українських університетів – зокрема, мета мігрувати для тимчасового чи постійного працевлаштування закордон корелюється з економічною ситуацією в країні [Демиденко, 2018: с. 21].

У 2016 році CEDOS провів дослідження повсякденного життя студентів у соціально-економічному розрізі. Згідно з результатами опитування, аспекти матеріального благополуччя мають суттєвий вплив на усі сторони студентського повсякдення: чи поєднують навчання з роботою, на що витрачають ключову частину бюджету і навіть на стратегії вступу до «вишу» (наприклад, чи використовували при підготовці до Зовнішнього незалежного оцінювання послуги репетитора або ж готувались самі) [CEDOS, 2016]. Водночас, в оцінці економічної ситуації, у порівнянні з аналогічними результатами, отриманими серед молоді в цілому, студенти мають краще благополуччя. Узагальнюючи, можна визначити наступну тенденцію – навчатись можуть «собі дозволити» ті представники молоді, які (або їхні родини) мають інший фінансовий прибуток.

Політична ситуація є ще одним чинником, який має вплив на консолідаційний потенціал студентської молоді. Попри те, що на території українських університетів заборонена політична агітація, діяльність партій і їхніх осередків, концепція «rolісу» як усього громадського життя спільноти робить студентів активними учасниками політичних процесів.

З самого початку лібералізації, у радянську добу почали виникати масштабні студентські об'єднання та організації – Українська студентська спілка виникла ще у 1989 році, у середині 1990-х рр. існувала консультативна Національна студентська рада при Верховній Раді України, а у 2003 році виникла асоціація студентського самоврядування, яка з недавніх пір є найбільшим студентським об'єднанням – Українська асоціація студентів. Серед впливових організацій можна виділити і «Студреспубліку», що існує з 2006 року.

Студенти є не тільки активними громадянами, але і агентами змін у своєму середовищі. Так, Українська студентська асоціація має угоди про співпрацю з Кабінетом міністрів України, є членом Європейського союзу студентських товариств, лобіює зміни у законодавстві, які стосуються студентської молоді, відстоює права окремих студентів [Електронне джерело: УАС]. Окрім того, студентство не існує ізольовано від суспільно-політичної ситуації, а часто виступає активним суб'єктом таких подій. Дослідник Є. Сафарьянс, говорячи про участь студентів на початкових етапах Революції Гідності, коли вони виступали головною рушійною силою, зауважує, що тоді спостерігався «небувалий рівень консолідації студентства на глобальному рівні – виникла координаційна рада, студентство різних «вишів» демонструвало єдину позицію на підтримку європейського шляху України» [Сафарьянс, 2019: с. 314].

Наступним важливим чинником консолідації сучасної України є *регіон проживання*. Доволі розгалужена система вищої освіти, попит, що перевищує пропозицію, дає можливість студентам без особливих труднощів навчатись у своєму регіоні. Регіональна ідентичність включає в себе багато аспектів, це і основна мова спілкування, і певна модель історичної пам'яті, і економічна система тощо. І. Щербак наводить дані опитувань, де найбільша частка респондентів на питання стосовно своїх основних «Я-ідентичностей», назвала себе «мешканцями свого рідного міста чи села» та «мешканцями свого регіону» [Щербак, 2016: с. 96]. Регіональний чинник є одним із головних проблем на шляху до консолідації студентської молоді. Утім, як зазначає дослідник В. Міхеєв, ведучи мову про подолання міжнаціональних стереотипів і досягнення згоди – рівень довіри до представників іншого віросповідання значно вищий, коли з ними безпосередньо співіснують, позаяк реальне знайомство з іншими культурами унеможливорює культивування стереотипів [Міхеєв, 2019: с. 279]. В умовах переважної моноетнічності, такий підхід може ефективно сприяти вирішенню проблеми і в Україні. Таким чином, більшість чинників, що впливають на консолідацію студентської

молоді, мають як позитивний, так і негативний характер. На дані процеси впливають не тільки локальні, українські процеси, але і загальносвітові.

2.3. Консолідація студентської молоді в контексті етнонаціонального розвитку України

Формування національної ідентичності є одним з ключових чинників консолідації українського студентства. Ми вже зазначали, що національна ідентичність є доволі складним конструктом, на який впливає ряд факторів, серед яких можна виокремити державну політику, зусилля громадських стейхолдерів, консолідацію проти спільного ворога, глобалізаційні процеси тощо. Студентство є невід'ємною частиною українського суспільства, тож варто з'ясувати особливості формування національної ідентичності даної соціальної спільноти до подій 2013-2014 року та після, визначити основні методологічні підходи до оцінки ролі цього чинника у консолідації і нарешті, поставити національну ідентичність у ієрархію ідентичностей (або ж «Я-образів») сучасного студента.

Скажімо, науковці В. Беркут, В. Пісоцький, В. Майкова, Е. Молчан та В. Бондарева вважають, що у епоху глобалізації, панування віртуальних спільнот та загострення протиріч між носіями різних політичних поглядів, релігій та ідеологій, відбувається конфлікт ідентичностей [Беркут та ін., 2018, с. 140]. У таких умовах, на думку вчених, консолідуючим чинником мають виступати загальногуманістичні цінності, звернення до релігійно-етичних вчень, які забезпечують певний консерватизм і стабільність спільнот та ототожнення індивіда з іншими членами суспільства [Беркут та ін., 2018: с. 146].

Більшість дослідників притримуються більш прагматичного підходу: ідентичності посідають та посідатимуть провідну роль у людських спільнотах, у їхньому існуванні зацікавлені як держави, так і громадяни – «ми-образи» дають усвідомлення стабільності і відчуття закріпленості у суспільстві [Міхеєв, 2019: с. 279]. Скажімо, соціологиня Л. Дробіжева, вивчаючи співвідношення громадянської та етнічної ідентичності, зазначає, що

глобалізаційні процеси не змінили того факту, що національні ідентичності досі грають провідну роль у житті суспільств [Дробіжева, 2014: с. 120].

Сучасні дослідження акцентують увагу на тому, що сьогодні, індивід має цілий ряд ідентичностей. Вони по різному взаємодіють між собою: одні мирно співіснують, а інші ідентичностей можуть конфліктувати та складно поєднуватися [Консолідація українського суспільства, 2016: с. 17]. Серед тих ідентичностей, що тісно пов'язані між собою є етнічна та національна. Л. Дробіжева, аналізуючи опитування у національних суб'єктів пострадянських країн, де співіснують разом два чи більше етноси, прийшла до висновку, що попри суттєве переважання та зміцнення громадянської ідентичності у останні роки, етнічний компонент більшою мірою займає провідну роль у суспільних відносинах. До прикладу, частка респондентів, що представляють неросійські етнічні групи, відповіли, що готові на все задля свого народу (етносу). Серед причин, що зумовлюють міжетнічний конфлікт є історичні перипетії стосунків між народами та конкуренція у здобутті засобів до існування. Крім того, для неєвропейських етносів важливу роль грає мова. Ще однією проблемою є наявність ідентичності «homo sovieticus», що існує у пострадянських країнах – громадянська ідентичність сучасних незалежних держав протистоїть і цій ідентичності, що залишається актуальною і повсякчас [Дробіжева, 2014: с. 124-127].

У даному аспекті важливо зазначити, що етнічна та національна ідентичності перебувають у тісному взаємозв'язку та утворюють феномен етнонаціональної ідентичності, який дає змогу «вийти за межі» етнічних груп та титульного етносу, а також доповнити національну ідентичність етнічною складовою. На думку І. Вільчинської, *формування етнонаціональної ідентичності* студентської молоді характеризується наступними рисами:

- наповненням етнічної та національної ідентичностей політичним змістом;
- відсутністю чіткого усвідомлення межі між етнічним і національним;

- орієнтацією на цінності, серед яких переважає свобода пересування, свобода підприємництва, свобода слова і доступу до інформації, свобода волевиявлення, захищеність з боку держави, етнічна, національна самобутність [Вільчинська, 2002: с. 17-18]. Відтак, українська молодь перебуває в ситуації вибору власної життєвої позиції, що супроводжується зміною системи духовних цінностей, ідеалів та орієнтирів.

Варто зазначити, що специфіку етнонаціональної ідентичності молоді засвідчує і регіонально-територіальний чинник. Поряд з етнічною і національною самоідентифікацією, регіональна приналежність виступає як відносно самостійна цінність. До того ж, зовнішньополітичні орієнтації також є важливою складовою формування національної ідентичності студентства. Вибір геополітичного напрямку розвитку держави не рідко є латентним чинником закріплення або ж навпаки «розмивання» національної ідентичності [Вільчинська, 2002: с. 17].

Якщо повертатись до проблематики української національної ідентичності та її ролі у консолідації студентської молоді, то ситуація є по ряду параметрів схожою, але водночас у багатьох аспектах і відмінною. Ми вже наводили думку соціолога О. Гриценко, який наголошує на необхідності впровадження політики полікультурності в Україні, адже Україна не є моноетнічною державою: її кейс взагалі унікальний, враховуючи існуючу бікультурність. Попри те, що російська етнічна меншина є найбільш помітною групою, ряд громадян також ставлять етнічне розуміння нації вище за громадянське (угорці, окремі групи болгар тощо) [Гриценко, 1998].

Великою проблемою залишається і явище білінгвізму. В. Желязкова, яка досліджує цей процес, зауважує, що таке явище характерно майже для усієї території України: білінгвізм менш поширений на західній Україні, де українська мова побутує і у повсякденному спілкуванні та публічному просторі, однак у більшості регіонів, використання російської чи української мови залежить від обставин, соціального статусу та місця перебування учасників комунікації. Великі міста майже усюди, крім Західної України є

переважно російськомовними, тоді як села – майже повністю україномовні [Желязкова, 2012: с. 134]. Це корелюється і з ідентичністю студента – більшість ЗВО знаходяться у великих містах, тож студент потрапляє, з великою вірогідністю, у російськомовне середовище.

Наступним важливим аспектом є ставлення до національної ідентичності крізь призму ціннісних орієнтирів. Дослідниці Л. Рожкова та Л. Толубаєва пропонують виділяти серед студентства три основні групи за світоглядною позицією: модерністи, традиціоналісти та студенти змішаного типу. Модерністи дивляться на світ крізь призму сучасних суспільних інститутів, орієнтуються на прогрес, традиціоналісти мислять парадигмами традиційного суспільства і серед найважливіших суспільних інститутів виділяють сім'ю, релігію тощо. Змішаний тип об'єднує обидва категорії та в залежності від конкретної теми, проявляє обидва патерни мислення. Л. Рожкова і Л. Толубаєва визначають, що студенти-модерністи значно більше уваги акцентують на своїй етнічній ідентичності (32 проти 27% у традиціоналістів) та значно менше визначають себе як росіянина (36 проти 47% у традиціоналістів). Утім, майже не спостерігається різниця у ставленні до ключових «ми-ідентичностей» та в рівні довіри до ключових державних інституцій [Рожкова, Толубаєва, 2012: с. 56].

Серед українських дослідників типи громадянської ідентичності студентів розглядає І. Петровська. Дослідниця провела опитування понад 100 студентів Львівського національного університету імені Івана Франка, використовуючи градаційну шкалу з 5 значеннями. У результаті дослідження, було виділено три основні групи студентства:

1) студенти, що показово відкидають українську ідентичність – 32,4% опитаних, які не пов'язують своє життя та діяльність у майбутньому з українською державою. З цієї групи 82% відповіли, що готові виїхати з України, якщо є з'явиться така можливість. Таку форму ідентичності І. Петровська назвала «протестною», а її представників – «чужими у чужій державі» [Петровська, 2016, с. 321];

2) студенти, що яскраво демонструють свою національну ідентичність, ціннісно і емоційно ототожнюють себе з державою – 52,1%, з них 22% хотіли б скоріше покинути країну, якби з'явилась така можливість. Таку ідентичність дослідниця називає «патріотичною» [Петровська, 2016: с. 322];

3) група студентів, що мають контрверсійну ідентичність – понад 15% студентів демонструють лояльну до України позицію, утім не бачать можливостей для самореалізації тут, тому майже половина з них готова поїхати. Класифікація такої групи – «невизначені» [Петровська, 2016: с. 323]. Дослідження І. Петровської показує, що усі групи студентів відкинули радянську ідентичність. А майже половина респондентів, обрали одночасно твердження про ідентифікацію себе з громадянами України та твердження про те, що відчують себе громадянами Європи і/або Світу [Петровська, 2016: с. 323].

Вважає громадянську ідентичність консолідуючим фактором серед української молоді і дослідниця Л. Сокурянська та вбачає цей тип ідентичності маркером зростання ваги громадянської ідентичності серед усього українського суспільства. На початку 2000-х років на питання про те, чи повністю вони відчують себе громадянами України ствердно відповіли лише 31% респондентів, у середині 2000-х рр. цей відсоток виріс до 55%, а наприкінці десятиліття – до 57%. Майже повністю знівелювався відсоток тих, хто не вважав себе повністю, або частково громадянами України – з 19 до 3%. Проведене у 2014-2015 роках дослідження серед студентів НПУ імені М. Драгоманова дало наступні результати: для 62% найпершою ідентичністю була «громадянин/ка України», 11% вважають себе громадянами світу. Лише 9% акцентували увагу, насамперед, на етнічній ідентичності, а 6% назвали себе мешканцями своїх регіонів [Демиденко, 2018: с. 19-20].

Дослідниця О. Демиденко, акцентує увагу на тому, що сучасне українське студентство є схильним до міграції. Близько 39% студентів на Сході України та 36% на Заході – прагнуть виїхати з метою постійного або тимчасового працевлаштування. З цих студентів, 63% мають локальну

ідентичність, 48% як представника даного регіону і 47% – як громадянина України.

Скажімо, дослідження І. Щербака також фіксує усе більшу консолідацію навколо національної ідентичності серед студентів. Якщо у 2009 році українська ідентичність була лише на 3 місці після «мешканець міста, села, селища» та «представник регіону», то у 2015 році значно більша частка респондентів обрала відповідь «Громадянин України» серед інших «мі-ідентичностей». Але ще передчасно говорити про те, що національна ідентичність остаточно запанувала серед українського студентства. І. Щербак, у опитуванні, яке визначає співвідношення між етнічними ідентичностями, отримав результат, що майже 67% респондентів російської національності не відчують себе частиною української громадянської ідентичності, тоді як серед етнічних українців, поділяють громадянську ідентичність 90% респондентів, а серед представників інших етносів – 77,8%. Як маркер ставлення представників різних ідентичностей до суспільно політичних подій, дослідник обрав події Євромайдану: серед носіїв української національної ідентичності 91,6% відчують позитивне ставлення до цих подій, тоді як серед тих, хто не визначився або однозначно не демонструє належність до української громадянської ідентичності – 22 і 18% фіксують негативне ставлення до Євромайдану [Щербак, 2017: с. 95-97].

Отже, на сьогоднішній день, роль національної ідентичності як консолідуючого чинника серед студентської молоді значно збільшилась. Якщо порівнювати результати досліджень, проведених до 2013-14 років і після, то саме національна ідентичність почала суттєво переважати над іншими ідентичностями. Вона майже викорінила «радянську» ідентичність, однак має тісний зв'язок з етнічними ідентичностями. Виразним маркером ще не сформованої національної ідентичності є ставлення її носіїв до питання міграції. Даючи визначення нації, ми зауважили, що її представники переймаються майбутнім цієї спільноти, втім, навіть серед носіїв української громадянської ідентичності велика частка тих, хто бажає виїхати закордон.

ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ

У другому розділі визначено зміст поняття консолідації, його структура та ключові ознаки. Також досліджено консолідаційний потенціал національної ідентичності студентської молоді, проаналізовано особливості розвитку, чинники та напрями консолідації українського студентства.

У рамках соціологічного підходу, консолідація розглядається як солідаризація, об'єднання громадян на основі загальнонаціональних інтересів, але воно не є загальноприйнятним. За іншим визначенням консолідація розуміється як «об'єднання, згуртування, укріплення різноманітних соціальних груп, організацій для подолання кризової ситуації з метою ефективного вирішення складних (актуальних, невідкладних) завдань» [Поліщук, 2017: с. 162]. Причому варто зазначити, що загальний консолідаційний потенціал може бути проаналізований з урахуванням наступних консолідаційних компонентів: соціального капіталу (у тому числі і довіри), ідентичності на соціетальному рівні (української та державно-громадянською), рівня патріотизму громадян (гордості за свою країну), а також причетності і відповідальності до важливих подій у країні [Рожкова, Толубаєва, 2012: с. 54]. Якщо мова йде про консолідацію як процес, що спрямований на зміцнення суспільства, перш за все, є сенс зосередитись на розгляді таких напрямів як родинне виховання, державна політика, освіта, існування міжконфесійних та міжнаціональних відмінностей, довіра до державних інституцій тощо.

Формування суб'єктності студентства відбувався протягом усієї історії існування даної соціальної групи. Кожна епоха розвитку вищої освіти зумовлювала певні особливості, що впливали на становлення даної соціальної групи. Головними особливостями розвитку українського студентства можна вважати політичні процеси у країні, її соціально-економічна ситуація та глобальні інтеграційні процеси.

Фактично, одним із найважливіших чинників розвитку національної ідентичності студентської молоді є професійна освіта, яку вони здобувають у

закладі вищої освіти. Як зазначалось раніше, національна ідентичність характеризується усвідомленням власної належності до певної нації, що має наступні ознаки – спільну мову, територію, історичну пам'ять, культуру, економіку, спільні юридичні права та обов'язки. Згідно з даним визначенням, дослідниця Д. Піонтковська, виокремлює 2 рівні національної ідентичності студентської молоді: когнітивний та афективний. Відповідно до класифікації, когнітивний компонент складають знання студента про націю, її територію, символи, звичаї, традиції, історію тощо. Що стосується афективного рівня національної ідентичності, то йому властиві відчуття належності до певної нації, міра прихильності до неї та почуття гордості (чи сорому) до своєї нації. Зрештою, складові афективного рівня національної ідентичності, так чи інакше є усвідомленим вибором індивіда [Піонтковська, 2017: с. 164]. Хоча, у цьому контексті, було б доцільним доповнити дану класифікацію *поведінковим компонентом* національної ідентичності, що передбачає готовність студентів виражати власну громадянську позицію, прагнення долучатися до діяльності своїх співгромадян та здатність налагоджувати міжкультурну взаємодію з іншими країнами.

Важливим компонентом консолідаційного потенціалу студентської молоді можна вважати спільні громадянсько-патріотичні цінності, які доречно розглядати як емоційне ставлення до своєї Батьківщини (повагу до історії, традицій та культури свого народу, а також відчуття обов'язку і відповідальності перед громадянським суспільством) [Рожкова, Толубаєва, 2012: с. 59].

Сучасні дослідження акцентують увагу на тому, що сьогодні, індивід має цілий ряд ідентичностей. Вони по різному взаємодіють між собою: одні мирно співіснують, а інші ідентичностей можуть конфліктувати та складно поєднуватися [Консолідація українського суспільства, 2016: с. 17]. У даному аспекті важливо зазначити, що етнічна та національна ідентичності перебувають у тісному взаємозв'язку та утворюють феномен етнонаціональної ідентичності, який дає змогу «вийти за межі» етнічних груп

та титульного етносу, а також доповнити національну ідентичність етнічною складовою.

На думку І. Вільчинської, *формування етнонаціональної ідентичності* студентської молоді характеризується наступними рисами:

- наповненням етнічної та національної ідентичностей політичним змістом;
- відсутністю чіткого усвідомлення межі між етнічним і національним;
- орієнтацією на цінності, серед яких переважає свобода пересування, свобода підприємництва, свобода слова і доступу до інформації, свобода волевиявлення, захищеність з боку держави, етнічна, національна самобутність [Вільчинська, 2002: с. 17-18]. Відтак, українська молодь перебуває в ситуації вибору власної життєвої позиції, що супроводжується зміною системи духовних цінностей, ідеалів та орієнтирів.

РОЗДІЛ 3. Формування національної ідентичності як чинника консолідації сучасного українського студентства

3.1. Тенденції трансформації національної ідентичності студентської молоді

Сучасні ідентифікаційні процеси, викликані трансформацією цінностей молодого покоління, зазнають ускладнення як на глобальному, так і на локальному рівнях. В умовах кардинальних змін послаблюється зв'язок індивіда з національною спільністю, що забезпечує, з одного боку, почуття захищеності окремої особистості, а з іншого – спадковість історичної пам'яті, культури, традицій для подальшого розвитку країни. Відтак, для дотримання внутрішньодержавних і загальнонаціональних інтересів особливого значення набуває формування у студентської молоді національної ідентичності як інструменту гармонізації міжетнічних та соціокультурних відносин.

Розглядаючи особливості сучасного покоління студентів не можна не згадати теорію поколінь, що затвердилася ще в кінці ХХ століття. Цей напрямок тісно пов'язаний з іменами двох американських науковців Нейла Хоува та Вільяма Штрауса, що опублікували у 1992 році книгу під назвою «Покоління: Історія майбутнього Америки, з 1584 до 2069 р.» [Howe, Strauss, 1991: р. 178]. Відтак, сучасні соціально-економічні, політичні та культурні чинники, що впливають на становлення молодого покоління, формують нову модель їхньої поведінки, позначаючись на системі їх ціннісних орієнтацій. Згідно з теорією, покоління – це група людей, які народилися в однаковий часовий період, мають схоже виховання і, як результат – володіють схожими цінностями.

У соціологічному дискурсі, традиції дослідження тих чи інших поколінь ґрунтуються на відмінностях у системі цінностей, які поділяє значна частина народжених у певний історичний період. Сьогодні є загальновизнаним, що відмінності між поколіннями формуються під впливом соціокультурного середовища, норми і цінності якого, у свою чергу, піддаються істотним змінам

з плином часу. У даному контексті, дослідниці В.І. Пищик та Н.В. Сіврікова оперують поняттям «поколіннева ментальність», ядро якої складають «спільність домінуючих, нормативно закріплених систем значень, смислів і цінностей покоління та соціально-психологічних характеристик, що проявляються у його способі життя» [Пищик, Сиврикова, 2014: с. 74].

У цьому контексті можна відзначити дослідження ціннісних орієнтацій Р. Інглхарт, який розглядав трансформації цінностей молодого покоління виходячи з поділу їх на матеріалістичні та постматеріалістичні [Инглхарт, 2011: с. 57]. Як зазначає науковець: «ми маємо справу зі зрушенням від матеріалістичних пріоритетів до постматеріалістичних – переходом першорядної ролі від питань матеріальної та особистої захищеності до проблем самовираження та якості життя» [Инглхарт, 2011: с. 57]. У роботі «Модернізація, культурні зміни і демократія», авторами якої є Р. Інглхарт та К. Вельцель зазначається, що перехід від цінностей виживання до цінностей самовираження пов'язаний, у першу чергу, зі зростанням відчуття захищеності та незалежності, які посилюють гуманістичну культуру толерантності та інституційної довіри, у рамках якої індивіди високо цінують особисту незалежність та самовираження, а також більше орієнтовані на політичну активність [Инглхарт, 2011: с. 90]. Зрештою, Р. Інглхарт та К. Вельцель приходять до наступного висновку: «у міру того як молоді вікові групи, що більш схильні до постматеріалістичних цінностей, замінюють старші вікові групи, чії цінності мають більш традиційний характер, наймолодша когорта з часом перетворюється з носія найбільш сучасних цінностей у носія найменш сучасних. Але це пов'язано не з тим, що її власні цінності змінилися, а з тим, що її попередники, чії цінності були менш сучасними, вже відійшли» [Инглхарт, 2011: с. 144].

Згідно з результатами найбільшого крос-національного світового дослідження цінностей («World Values Survey»), що проводиться з 1981 року та до якого Україна приєдналася починаючи з 1999 року – наводиться культурна мапа світу, що демонструє поступове зрушення у системі цінностей,

які відбулися у державі за останні роки. Порівнюючи показники 2011 та 2020 рр., у групі цінностей «виживання – самовираження», Україна з позиції -1.4 (показник значного превалювання цінностей виживання), змістилася до коефіцієнту $-0,5$ у бік цінностей самоактуалізації та самовираження. І хоча сегмент постматеріалістів (4,6% у 2020 р.) практично не змінився (у 2011 р. цей відсоток складав 3,7%), водночас, громадяни України у 2020 році частіше обирали нематеріальні пріоритети. Відтак, до найважливіших цілей держави українці відносять: *стабільну економіку; перехід до більш гуманного суспільства, в якому цінується особистість; перехід до суспільства, в якому ідеї цінуються більше за гроші* [Світове дослідження цінностей, 2020: с. 122-125].

На його думку, основними ознаками матеріалістичних цінностей є виживання, задоволення фізіологічних потреб, безпека та матеріальне благополуччя. Це підтверджується теорією поколінь Нейла Хоува та Вільяма Штрауса, які наділяють даними цінностями переважно представників покоління «X» та «Y». У свою чергу, зазначені науковці відносять творчість, прагнення до самовираження, громадську активність, особисту незалежність, соціальну солідарність та толерантність до постматеріалістичних цінностей, які притаманні поколінню «Z» [Howe, Strauss, 1991: р. 178]. Згідно з емпіричним дослідженням ціннісних орієнтацій студентської молоді (де були співставленні ціннісні орієнтації студентів першого, третього та п'ятого курсів, від 17 до 24 років), яке провела Г. Радчук, показало, що для студентів значущими виступають цінності *самовизначення, досягнення автономності та свободи, можливості вільно висловлювати думки, інакше кажучи – реалізувати потребу у самоактуалізації*. Тоді як менш значущими цінностями є консервативні пріоритети, а саме цінності соціальної культури та конформізму [Радчук, 2018: с. 21].

Зрозуміло, що система ціннісних орієнтацій сучасного студентства не може бути однорідною, оскільки вона формується не лише під впливом загальних, глобальних чинників, які відповідають нинішньому етапу розвитку

цивілізації, але і залежить від специфіки локального соціокультурного середовища. Як зазначає М. Яницький, найбільш значущою детермінантою становлення системи ціннісних орієнтацій молоді поколінь «X» і «Y» є приналежність до конкретної гендерної, вікової, етнічної, конфесійної, регіональної та професійної спільноти, яка визначає особливості їх соціалізації [Яницький, 2019: с. 49]. У той же час вплив перерахованих факторів на ціннісну ієрархію «покоління Z» суттєво відрізняється. До останнього, як правило, відносять молодих людей рік народження яких, припадає на період з 1995-1999 рр. (слід зазначити, що дана межа є досить умовною, і в різних країнах внаслідок їх соціально-економічної та культурної специфіки дослідники встановлюють нижню межу у досить широкому діапазоні – від 1993 до 2005 рр.). Відтак, науковець М. Яницький вважає, що саме для цього покоління найменш характерні «національні рамки», це пов'язано як з процесами глобалізації, так і з розвитком загальносвітової інформаційної мережі. Виходячи з цього, студентську молодь, яка навчається нині як на бакалавраті, так і на магістратурі (у віці від 18 до 24 років), може бути віднесена до покоління «Z».

Не менш важливою особливістю соціалізації представників даного покоління є те, що значна частина міжособистісних комунікацій «Z» має віртуальний характер, зокрема, їх спілкування з однолітками часто відбувається у соціальних мережах. Це нове «мережеве», або «інтернет-покоління», «цифрові люди», для яких інформаційні ресурси мережі Інтернет є одними із найбільш важливих джерел соціокультурного розвитку, що несуть визначальний вплив на всі сфери життя, у тому числі і на освіту. З іншого боку, це покоління відрізняється високою мобільністю, схильністю до ризику та зниженням потреби у стабільності. Представники покоління «Z» часто стають носіями «мобілістичних традицій», надаючи перевагу фрілансу та іншим сучасним формам мобільного способу життя [Яницький, 2019: с. 48-49].

Відповідно до вищезазначеного, все більш значущим аспектом у розумінні національної ідентичності стає осмислення «цифрового фактору»,

інтенсивного розвитку нових інформаційно-комунікаційних технологій, що тягне за собою суттєву трансформацію національної ідентичності сучасної молоді. Очевидно, що вищезазначене чинить все помітніший вплив на динаміку розвитку і внутрішній зміст української національної ідентичності, змінюючи «систему координат» самоідентифікації студентської молоді, продукуючи нові шляхи осмислення відповідей на питання «хто ми?» і переводячи останні з ретроспективної площини (самоідентифікація через історію, пошук «коренів» соціокультурних констант у просторі соціальної пам'яті та офіційного історичного наративу) в ситуацію політико-культурної актуальності [Титов, 2019: с. 188]. Не менш актуальним є питання впливу цифрових технологій на процеси соціально-політичного самовизначення студентської молоді, трансформації системи цінностей та політичних уявлень сучасного покоління українських студентів.

Скажімо, деякі дослідники до цінностей, які притаманні поколінню зумерів відносять етнічну індиферентність (байдужість до власної ідентичності), етнічний нігілізм (космополітизм) та толерантне ставлення до культурних відмінностей, до того ж – позитивне ставлення як до власного народу, так і до інших. Відтак, молоде покоління, яке часто-густо не ідентифікує себе з жодною національною культурою, етнічно вільне і як результат – більш успішно адаптується до нових умов глобалізованого та полікультурного світу [Алиева, 2016: с. 137, Федотова, 2016: с. 285].

З огляду на вищезазначене, особливої ролі набуває феномен космополітизму. Фактично, більшою мірою нівелювання національних традицій, культури, патріотизму та відданості світовій культурі, глобалізації – формує індивіда позанаціонального, який мислить наднаціональними категоріями. Відтак, на думку В. Діанової: «оскільки ідентичність не визначена традицією, а досягається за допомогою рефлексивної інтеграції життєвого досвіду та саморозвитку, космополітизм заперечує проблему традиційної національної або регіональної ідентичності і стає новим типом самоідентифікації студентської молоді. Відповідно, космополітизм зумовлює

можливість формування нової ідентичності, що є відповіддю на мінливе сьогодення. У даному контексті, національна приналежність може обмежувати вибір життєвої позиції індивіда» [Дианова, 2007: с. 9-10].

Однак не всі прихильники культурного космополітизму вважають, що останній заперечує культурні відмінності і право на самоідентифікацію з тією чи іншою нацією. На думку Г. Гадамера: «культурний космополітизм є можливістю посередництва між національними культурами та альтернативними стилями життя» [Алиева, 2016: с. 138]. З іншого боку, у сучасному глобалізованому світі, під впливом інтенсивних міжетнічних відносин, підвищується інтерес до національного. Таким чином, присутність елементу нестійкості та нестабільності надає особливого характеру формування та розвитку національної ідентичності у студентської молоді – від космополітизму до етнічного фанатизму.

Посилення ролі глобальних цінностей у молодого покоління позначається на їхньому сприйнятті національного. Національні цінності та традиції починають втрачати свої позиції, хоча нові не мають відповідної укоріненості, необхідної для формування їхньої національної ідентичності. На думку соціологині О. Алієвої, саме через негативний вплив чинників глобалізації, все частіше у науковій літературі починають писати про «кризу національної ідентичності». Однак існує і протилежна думка, що «опинившись в умовах дезінтеграції, національна ідентичність перетворюється у своєрідний «притулок», де можна знайти визначеність та опору» [Алиева, 2016: с. 136]. Дана теза свідчить про те, що зростання національної самосвідомості студентської молоді певною мірою можна вважати захисною реакцією на стандартизацію сучасного життя. Таким чином, деякі науковці приходять до висновку, що в сучасному світі складається парадоксальна ситуація: чим сильнішим є вплив процесу глобалізації на молоде покоління, тим більше зростає їх національна самосвідомість, збільшується їхній інтерес до національної ідеї, культури, традицій, в наслідок чого відбувається зміна національної ідентичності.

У зв'язку з вищесказаним, доречним буде згадати дослідницю Г. Солдатову, яка виділяє наступні типи етнонаціональної ідентичності студентської молоді: позитивну етнонаціональну ідентичність, етнодомінуючу ідентичність, етнічний фанатизм, етнічну індіферентність та космополітизм:

- Перший тип (*позитивна етнонаціональна ідентичність*) – виявляється у поєднанні толерантності з патріотизмом, рівному ставленню до «свого» і до «іншого» та повазі до чужої культури. Позитивна ідентичність є певним еталоном, нормою ідентичності.

- Другий тип ідентичності (*етнодомінуючий*) – характерний для фрагментованих просторів, які потребують об'єднання, наприклад, для держав у процесі їх становлення. Оскільки процеси державного об'єднання формуються, як правило, навколо корінного народу як найбільш численного, цінності і традиції якого домінують, тому дана культура затверджується національною політикою держави. Прикладом етнодомінуючої ідентичності є країни Східної Європи та колишнього СРСР. У цих суспільствах мова численного народу (державотворчого етносу) визнається державною, а також не акцентується увага на етнічних відмінностях, аби «захистити» національну ідентичність домінуючого етносу.

- Третій тип ідентичності – *етнічний фанатизм*, що виражається в край радикальних формах, коли індивід для утвердження та захисту власної ідентичності може застосовувати будь-які заходи. Подібний фанатизм виявляється не лише у дотриманні норм своєї культури, звичаїв і традицій, а й у примусі «інших», «чужих» діяти у відповідності з даними установками та ідеалами, у спробах нав'язати власні цінності та норми.

- Четвертий тип – *національна індіферентність*, що найбільш відповідає глобальним цінностям та характеризується слабкою прихильністю до всього національного та невизначеною національною ідентичністю.

- П'ятий тип ідентичності – *космополітизм*. Як вже було зазначено, формування космополітичного світовідчуття пов'язане, у більшій мірі з нівелюванням національних (державних, регіональних) цінностей, культури та традицій та засвоєнням індивідом цінностей різних локальних культур [Солдатова, 1998: с. 72-74].

Як зазначає В. Титов, важливим фактором трансформації національної ідентичності студентської молоді є «інтернетизація» повсякденного життя. Як наслідок такої тенденції – швидка зміна політичного порядку денного, що пропонує мережа Інтернет. Паралельно з інтернетизацією, особливого значення набуває тенденція, яку дослідник називає «катастрофізацією» віртуального простору – соціальна реальність зображується у переважно негативному, депресивному світі: «як ланцюжок «великих» (геополітичних, соціально-економічних) і «малих» (від техногенних до соціально-побутових) конфліктів культур» [Титов, 2019: с. 191].

Скажімо, ще одна тенденція трансформації національної ідентичності у цифрову епоху пов'язана зі специфікою сприйняття інформації, властивого поколінню «Z». Дослідниця Д. Камінченко та її колеги вказують, що покоління «Z» характеризується новим типом сприйняття інформації, яке називають «кліповим». «Кліпова» свідомість проявляється у надлишку інформації, що правило, носить неструктурований і соціально-депресивний характер. У найбільшій мірі така тенденція зачіпає інститути соціально-гуманітарної освіти у середній та вищій школі. При цьому вона пов'язана, в першу чергу з фрагментарністю, невпорядкованістю, ситуативністю, стереотипністю та «мозаїчністю» сприйняття, а також низькою здатністю до аналітики, рефлексії та встановленню причинно-наслідкових зв'язків контенту [Камінченко, 2020: с.213].

Відповідно, перед українською системою освіти постає проблема пов'язана з «цифровим» викликом, що передбачає пошук нових механізмів формування і актуалізації української національно-державної ідентичності у представників «покоління Z», які більшою мірою занурені у «віртуальну

реальність» і споживають освітній контент крізь призму нових фреймів сприйняття (орієнтації на емоційну складову, прагматизм, візуалізацію, схематизацію тощо). З огляду на дану обставину, національна ідентичність студентської молоді починає помітно трансформуватись, зазнаючи впливу цифрової епохи, що спричиняє сплеск «віртуальної ідентичності» на фоні всеосяжної «інтернетизації», посилюючи тим самим, кризу традиційних механізмів освітньої соціалізації.

Отже, сучасне покоління студентів відрізняється від попередніх поколінь більшою залученістю у цифрове спілкування, скороченням вербальних контактів, високою мобільністю, схильністю до ризиків, відсутністю інформаційного бар'єру та зниженням потреби у стабільності. Деякі з дослідників до цінностей покоління «Z», відносять також етнічну індиферентність (байдужість до власної ідентичності), космополітизм та толерантне ставлення до інших культур. На підтвердження вищезазначеного, згідно з результатами дослідження «Українське покоління Z: цінності та орієнтири», проведеним у 2017 року компанією GfK Ukraine та за підтримки Фонду ім. Фрідріха Еберта, 54% молоді (віком від 14 до 29 років) повною мірою або скоріше бачать себе *громадянами світу*, у свою чергу вага локальної та регіональної ідентичності української молоді сильніша за національну. Відтак, 73% респондентів ідентифікують себе мешканцями свого міста, 69% – жителями свого регіону та 66% – громадянами України [Українське покоління Z, 2017: с. 27-28]. Серед загальних ціннісних орієнтирів, що є найбільш важливими, молодь визначає такі нематеріальні цінності як *вірність партнеру і друзям, а також збереження незалежності та свободи* – майже 90% опитаних зазначили, що вищеперераховані цінності є для них найбільш значущими [Українське покоління Z, 2017: с. 127].

3.2. Програма і результати емпіричного дослідження впливу національної ідентичності на консолідаційні процеси в студентському середовищі

В основі даного підрозділу – результати двох фокус-групових інтерв'ю зі студентами закладів вищої освіти м. Києва.

Об'єктом емпіричного дослідження є студентська молодь технічних та гуманітарних спеціальностей (студенти Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (історики, філологи, психологи, кібернетики), Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського» (програмні інженери, електрометалурги), Національного авіаційного університету (програмні інженери), Національного транспортного університету (правознавці), Київського національного університету культури і мистецтв (журналісти, соціальні працівники), Державного університету комунікацій (інженери та фахівці з кібербезпеки).

Предметом емпіричного дослідження є особливості формування та розвитку національної ідентичності як консолідуючого чинника студентської молоді гуманітарних та технічних спеціальностей.

Метою емпіричного дослідження є визначення особливостей національної ідентичності як чинника, що впливає на рівень консолідованості сучасного студентства

Завданнями даного дослідження є:

- описати портрет сучасного студента, його цінності та життєві пріоритети;
- дослідити ставлення та відчуття власної приналежності студентів до спільноти громадян України;
- охарактеризувати тенденції трансформації національної ідентичності студентської молоді;
- з'ясувати уявлення студентської молоді щодо їх національної ідентичності;

- виявити консолідуючий потенціал національної ідентичності студентської молоді;
- визначити особливості формування національної ідентичності в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

Гіпотези дослідження:

- можна припустити, що серед компонентів національної ідентичності студентської молоді (афективного, когнітивного та поведінкового) переважатимуть афективні та когнітивні компоненти;
- студенти гуманітарних спеціальностей більш схильні до емоційної оцінки національної ідентичності (наявності кровного спорідненого зв'язку, переживання за долю країни, любові до своєї Батьківщини та відчуття спільності з співгромадянами);
- студенти технічних спеціальностей більш раціонально ставляться до національної ідентичності (мати паспорт громадянина України, народитися та проживати в Україні, дотримуватися прав та обов'язків);
- можна припустити, що важливою складовою консолідаційного потенціалу національної ідентичності студентської молоді є громадянські цінності (повага до історії, традицій, культури свого народу, почуття відповідальності та патріотизму щодо своєї держави, наявність національної ідеї, проявом якої є формування у студентів національної самосвідомості);
- сучасна глобалізація здатна стимулювати появу нових ідентитетів (віртуалізації комунікацій, космополітизму), впливаючи тим самим на прояви національної самосвідомості студентів та формування їхньої національної ідентичності.

До гайду (сценарію) фокус-групового інтерв'ю (Додаток 1) було включено декілька блоків запитань, які надавали можливість перевірити поставлені гіпотези.

Вибірка формувалась методом «снігової кулі». Задля дотримання необхідних критеріїв відбору, кожен потенційний учасник фокус-групової дискусії заповнював відбіркову анкету (скринінг). У відбірковій анкеті за

допомогою закритих запитань вимірювались ті характеристики, які важливі у рамках дослідження, а саме: *вік респондента, наявність статусу студента, курс, факультет, спеціальність*. У даному дослідженні, учасники фокус-груп відображали основні критерії відбору, які відповідали меті дослідження. Під час відбору респондентів зберігся принцип внутрішньо-групової гомогенності, що сприяв позитивній динаміці під час обговорення, а також більшій відвертості учасників. У кожній фокус-групі взяло участь по 7 представників гуманітарних та технічних спеціальностей.

Метод фокус-групи передбачає дослідження будь-якої соціальної проблеми у формі групового глибинного інтерв'ю. У процесі спільного обговорення, дискусії – визначаються різноманітні індивідуальні та колективні уявлення про проблемну ситуацію. Відповідно, тема дискусії, побудова сценарію та плану, мають логічну структуру, що спрямована на з'ясування поставлених завдань. Сценарій для інтерв'ю складався з декількох блоків, у кожному з яких містились формулювання питань, які необхідно було поставити респонденту.

Перший блок запитань був присвячений опису портрету кожного з учасників фокус-групового обговорення. Питання даного блоку були спрямовані на знайомство з учасниками групового інтерв'ю, з'ясуванні місця проживання, роботи, вищого навчального закладу, способу проведення вільного часу, а також обговоренні цінностей сучасної студентської молоді. Скоріш за все, ціннісні орієнтації сучасного покоління студентства впливають на формування та розвиток національної ідентичності.

З огляду на відповіді, (**див. Додаток 2, Додаток 3**) переважна більшість респондентів поєднують навчання з роботою, орендують або ж мають власне житло у м. Києві. Також, більшість учасників обговорення як гуманітарного, так і технічного напрямку освіти – працюють не за спеціальністю:

- *«Вчусь на 6 курсі у Київському Національному Університеті імені Шевченка, на історичному факультеті – музеєзнавство та пам'яткознавство. Працюю зараз, на жаль, не по спеціальності. Працюю у*

*сфері послуг, керівником магазину. Живу в Києві, в орендованій квартирі»
(Валерій, 23 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Я учусь в Национальном Авиационном Университете, по специальности информационные системы и технологии. Уже заканчиваю третий курс. По специальности не работаю и не планирую вообще» (Юрій, 20 років, технічна спеціальність)*

- *«По специальности я программист. Учусь на кибербезопасности в «Державному університеті телекомунікацій», на 4 курсі. Сейчас работаю не по специальности на двух работах» (Тарас, 21 рік, технічна спеціальність)*

- *«Я навчаюсь в Київському Національному Університеті імені Тараса Шевченка, Інститут філології, напрям українська мова література і західноєвропейська мова. Паралельно працюю в контакт-центрі у клініці, в медичному центрі. Проживаю в Києві, навчаюсь в Києві» (Ірина, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Я закінчую КПІ, 6 курс, інженерно фізичний факультет. Кафедра спеціальної електрометалургії. В житті абсолютно не пригодилося. Я взагалі, працюю з першого курсу, але так щоб остаточно з 2018 року, в компанії яка нічого корисного для суспільства не робить» (Максим, 23 роки, технічна спеціальність)*

- *«Я навчаюсь на магістратурі, кафедра менеджменту, спеціалізація товарознавство, в КНУКіМ. Зараз не працюю, буквально місяць назад звільнилася. Працювала в Приват Банку. Проживаю я в Києві, на Академістечку, у власній квартирі, проживаю сама» (Анна, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

За результатами проведеного дослідження, можна стверджувати, що студенти, поділяють однакові життєві цінності. Преферентними для них є родина та свобода вибору. Щодо цінностей у роботі, учасники фокус-групової дискусії наголосили на гнучкості графіку, можливості особистісного розвитку

та самореалізації, наявності вільного часу як для особистих справ, так і для зустрічей з друзями, стабільній заробітній платі, можливості творчого виконання завдань. Разом з тим, студенти висловили своє негативне ставлення до одноманітної діяльності та неможливості впливати на рішення, що пов'язані із організацією праці. Водночас вони не відчують закріпленості та прив'язаності до постійного місця роботи і легко звільняються та шукають нове для себе місце роботи:

- *«Ценю в работе то, что много чего интересного, есть куда развиваться. То, что это не скучно. Это как часть самореализации, посредством профессиональной деятельности. Как одна из составляющих» (Алік, 22 роки, технічна спеціальність)*

- *«Лично мне, нравится в моей работе, что я, по сути, ничего не делаю толком. Свободно могу перемещаться, ну просто в сравнении с другой моей работой, я перешел просто на другую должность, я не мог никуда не уйти, не встать там, не размяться. В этом плане я ценю эту работу. Плюс какое-то развитие, в плане, торговли там, как все осознаю» (Олексій, 21 рік, технічна спеціальність)*

- *«На даний момент, як би це не було дивно, у своїй роботі я ціную віддалений режим. З нестабільною ситуацією в Україні, зокрема в місті Києві, мені дуже зручно, що саме такого формату організована зараз моя робота. Імпонує тим, що в мене є більше вільного часу на себе і свого оточенню» (Лана, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Зараз не працюю, буквально місяць назад звільнилася. Працювала в Приват Банку. Звільнилася, тому що набридло, зараз в пошуку іншої роботи» (Анна, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Ну, по-перше, (ціную) в принципі, віддаленість, по-друге, те що гнучкий графік. Я можу абсолютно з навчанням його суміщати. Ну, і в принципі, доволі не погана оплата, як для неповного робочого дня» (Валерій, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Стабільну заробітну плату, перспективу кар'єрного зросту. Престижну компанію, європейську» (Максим, 23 роки, технічна спеціальність)*

- *«Это более-менее творческая работа, график удобный, у меня куча свободного времени» (Олександр, 23 роки, гуманітарна спеціальність)*

На питання *«Опишіть себе трьома-чотирма прикметниками» (див. Додаток 1, Блок 1)*, переважна більшість студентів описали себе емоційними, творчими, добрими, відповідальними, чесними та нетерплячими. А от з приводу речей, які викликають відчуття занепокоєності, студентська молодь назвала ситуацію в країні у цілому, а також ситуацію з пандемією COVID-19, яка обмежує можливості для подорожей та планування; стурбованість, яка пов'язана з невизначеністю у майбутньому (пошук власного покликання, власного «Я»). Серед респондентів технічних спеціальностей було висловлено занепокоєння з приводу підвищення податків для ІТ-сфери:

- *«Дуже хочеться подорожувати. І це мене дійсно, дуже бентежить, тому що, нарешті, в мене з'явилися свої гроші, які я можу витратити на подорожі, але ця вся ситуація з карантинами, з обмеженнями, вона дуже сильно фруструє, іноді, навіть, лякає. Хотілося, щоб це трішки вже пройшло, і можна було вже подорожувати, кудись сходити, без того щоб на обличчі щось було» (Ірина, 23 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Більше турбує майбутнє, як і загальне, в принципі, куди там світ рухається, з цими пандеміями. Так і особисте, в плані розвитку, визначення того єдиного, або декількох якихось речей, якими буду займатися протягом життя. Як таке покликання. Оця невизначеність вона турбує. хочеться вже визначитися і рухатися в цьому напрямку. І звісно, хотілося би правильно розставити життєві пріоритети» (Валерій, 23 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Майстром чого ти являєшся. Це, напевно, теж турбує, яке твоє реальне місце в цьому житті. І тут ще моє особисте, те, що ще воно*

множитися на мій певний перфекціонізм..» (Валерій, 22 роки, гуманітарна спеціальність)

- *«Зараз, в умовах пандемії, дуже складно щось планувати, і це дуже лякає. Складно спланувати якусь маленьку поїздку, якусь маленьку зустріч, тому що все може накритися. Поки це найбільше мене лякає і турбує» (Ірина, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

Другий блок запитань гайду (див. Додаток 1, Блок 2), стосувався уявлень про Україну як державу, відчуття та асоціації, які виникають, розмірковуючи про українську державу, громадянську приналежність, спільноту громадян України тощо. Скажімо, висловлюючи своє ставлення до України в цілому, студенти як гуманітарних, так і технічних спеціальностей, асоціюють її з територією, де вони народилися та проживають, політичною нестабільністю, корупцією та державними символами і постатями (такими як Тарас Шевченко, герб, гімн, червона калина), національними стравами, українською мовою, а також та домівкою.

- *«Постійна перманентна державна стурбованість по відношенню взагалі до всього. До напрямку куди ми рухаємося, як країна, до війни на сході України, до якихось економічних проблем, до провалів, наприклад, з боротьбою з коронавірусом і так далі. Тобто ця постійна стурбованість політична, економічна, соціальна, вона постійно присутня. Не знаю добре це, чи погано, просто як є. Ще асоціюється Україна з розміром. Бо велика насправді у нас територія, і є багато чого подивитися, багато надзвичайно красивого і крутого» (Валерій, 23 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Україна в мене асоціюється, що це моя країна, моя держава, тобто моя велика територія, щось моє, рідне» (Анна, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«В мене досить стереотипні були перші асоціації, тому що це було жито, це було небо, згадала наш прапор. В мене Україна асоціюється з красою саме природи, з красою людей, я не знаю чого, але червоний колір, знаєте як у*

калини, як намисто у національних костюмах» (Ірина, 23 роки, гуманітарна спеціальність)

- *«Украина, это вот украинский язык, украинские улицы, люди» (Тарас, 21 рік, технічна спеціальність)*

- *«З домом рідним, з мамою, з гімном на шкільній лінійці, от якісь асоціації більше про дитинство і про ту землю, на якій ти народився. І, напевно, хоч невеличку, але територію, яку ти добре знаєш, і вже звик до неї змалечку» (Лана, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«У меня такая картинка школьного кабинета и стих Тараса Шевченка. И калина висит сухая, где-нибудь на двери» (Алік, 22 роки, технічна спеціальність)*

Можна сказати, що для респондентів гуманітарних спеціальностей відчуття себе українцем (-кою) має емоційне забарвлення та пов'язане рідною домівкою (наявністю особливого спорідненого зв'язку), небайдужістю до країни, любов'ю до Батьківщини та відчуттям спільності. Натомість, для студентів технічних спеціальностей бути українцем (-кою) скоріше пов'язане з деякою раціональністю, що означає наявність паспорту громадянина України, дотримання прав та обов'язків, народження або ж проживання у цій країні:

- *«Для мене це саме почуття, це те, що ти відчуваєш десь в середині і ти не можеш це пояснити словами. Це коли ти стоїш на тій самій шкільній лінійці і в тебе серце вискакує з грудей, руки пітніють, і ти це відчуваєш кінчиками своїх пальців. Ти відчуваєш і гордість в цей момент, і тебе охоплює таке почуття, яке ти не можеш описати іншими словами, оце українка, коли ти відчуваєш зв'язок, який ти не можеш описати, будь якими словами. Це почуття» (Лана, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Для мене це людина яка не просто любить свою батьківщину, а яка робить все можливе для того, щоб ця країна розвивалася. Це не байдужа людина, це людина, яка живе у суспільстві і їй не байдуже, що коїться з тими*

хто поруч. Їй хочеться щоб кращими були обставини у всіх нас. Для мене це та людина, яка працює з усіма іншими на краще. Це бути не байдужим і разом з іншими. Це така спільна справа» (Ірина, 23 роки, гуманітарна спеціальність)

- *«Той момент, що визначає те хто ти, це до якої культури і до якої спільності ти себе відносиш. Ще вважаю, що таким ключовим індикатором є мова. Також, для мене це бути причасним до самої України, і до її народу. І власне також, я б сказав ще і походження визначає те, що ти є українцем» (Валерій, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Первое, что мне пришло на ум, это просто иметь паспорт, родится в Украине, а так не знаю. Думаю, что мы здесь все примерно одинаково себя ощущаем» (Олексій, 21 рік, технічна спеціальність)*

- *«Для меня быть украинцем это просто иметь гражданство, жить достаточно долго в этом окружении. Из других каких-то особенных факторов я ничего выделить не могу, потому что я всю жизнь практически живу в Украине, поэтому я, например, не могу сравнить быть украинцем, там з быть каким-нибудь французом. Потому-что я не жил в другой стране достаточно долго, чтоб это прочувствовать» (Алік, 22 роки, технічна спеціальність)*

- *«Бути українцем, це коли ти живеш в рожевих окулярах. Ти такий дома, сім'я, все нормально, платиш податки. Ці податки повинні піти в ремонт дороги - доріг немає, країну розкрадають, а ти такий: «нормально». Потім дорослішаєш і розумієш, що ти вже нічого не змінити, бо там настільки жорстка схема, що ти вже туди ніяк не вклинишся, щоб її змінити. Всі країни знають, що в нас є дві сторони. Це якісь приколи в політиці і дуже хороша нація» (Максим, 23 роки, технічна спеціальність)*

Також всі учасники фокус-групової дискусії погодились із тим, що люди іншої національності чи інших культур можуть вважати та відчувати себе українцями. На запитання: *«Чи відчуваєте Ви гордість, за те, що Ви є*

українцем/українкою? (чи не виникає у Вас часом відчуття сорому?)» думки респондентів технічних та гуманітарних спеціальностей теж мали деякі відмінності. Зокрема, якщо представники гуманітарних спільностей відчують гордість за власну державу та вважають себе причетними до досягнень українського народу (як і його невдач), то переважна більшість представників технічних спеціальностей, висловлюють нейтральне ставлення до своєї національності, демонструючи при цьому зниження градусу емоційного її сприйняття:

- *«Я не горжусь, и мне не стыдно, потому-что, это от меня никак не зависит. Я не выбирал, где рождаться, глупо, по-моему, гордиться тем, что я родился в крутой стране и это не повод для гордости, потому-что я ж для этого ничего не сделал. Ну, я просто не понимаю это национальную гордость, в принципе, саму по себе. Если родился там, где тебе хорошо, живешь там, где тебе хорошо, это удача скорее» (Алік, 22 роки, технічна спеціальність)*

- *«Человек особо ничего не делает для того чтоб-бы родится в определённой местности. Украина такая, какая она есть, мы, такие как вот есть» (Тарас, 21 рік, технічна спеціальність)*

- *«Я хочу сказати те, що мені не соромно, але мені сумно за те що у нас весь час якась маячня в політиці, що ми могли б скоріше ставати краще. Але саме я живу добре, мені подобається як я живу, і в мене не дуже багато проблем від того, що в політиці. Що мені дуже подобається це те, що ми можемо спокійно говорити, писати все, що ми хочемо і нам ніхто нічого за це не зробить. Я можу сказати щось про політиків, про Росію, ще про щось, написати про це у Twitter, Facebook ще десь, і це буде ок. В сусідніх країнах «дадуть по шапці»» (Ніна, 22 роки, технічна спеціальність)*

Варто зазначити, що уявлення студентської молоді про себе як громадянина (-ку) України асоціювались із шанобливим ставленням до історії та державних символів України, порядністю, вихованістю тощо. Якщо ж говорити про те, які самопочуття мають студенти як громадяни України, то у

першу чергу, відповіді стосувалися почуття стурбованості, напруженості та незахищеності у країні (переважно у зв'язку з пандемією, а також війною на Сході України).

- *«Зараз у мене відчуття незахищеності, тому що дуже багато атак на нас іде, і ця ситуація з коронавірусом, ця ситуація з Росією. Напруженість, особисто мене, як громадянку України, вона трохи бентежить. Можливо не лякає, але дуже тривожить» (Ірина, 23 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Традиції, символи, на яких на яких побудована наша держава, я точно їх ціную, поважаю. У нас країна дуже молода і потрібно цінувати і те з чого вона була побудована. Але, в принципі, відношення до співгромадян в мене трохи негативного характеру, тому що вони зазвичай говорять про щось, щось планують але ніхто ніколи нічого не робить. Я зараз не про політиків, а, в принципі, про людей, які довкола мене» (Максим, 23 роки, технічна спеціальність)*

- *«Я себе, практично, як в вакуумі якомусь почуваю, тому що тут, що не день, то якісь нові законопроекти, нові приколи до яких ти ніколи не готовий. Ти як білка в колесі біжиш, крутишся. Якось так. Немає відчуття стабільності» (Максим, 22 роки, технічна спеціальність)*

Наступний блок запитань стосувався історичної пам'яті української держави (див. Додаток 1, Блок 3). Респондентам пропонували відповісти на наступні питання: *який історичний період у розвитку України вони вважають найбільш успішним, кого вони вважають патріотом, чи знайомі із поняттям глобалізації та космополітизму.* Що стосується відповідей на запитання з приводу найуспішнішого історичного періоду розвитку держави, більшість представників студентської молоді вважає таким періодом **теперішній або майбутній час**, оскільки Україна є молодою державою:

- *«Як держава, як політична нація, і найуспішніший, і найбільш перспективний період – це зараз. Бо ми маємо незалежність, ми маємо, хоч і умовно зараз, через ситуацію зараз на сході України, але чіткі кордони, все*

одно вони у нас є. Ті проблеми, вони рано чи пізно розруляться, але те, що ми є державою, яку визнають в усьому світі, без винятку, це надзвичайний успіх, в нас є зараз всі можливості розвиватися. Знаєте, зараз.. ще далі буде. Бо згадувати якісь ще періоди, так, були погані, були хороші, але от в плані державності, розвитку однозначно найкраще» (Валерій, 23 роки, гуманітарна спеціальність)

- *«Начнем з того, что я вообще не знаю историю хорошо. Я считаю, что сейчас наилучший период, как для Украины, так и для любой другой страны. Просто, потому что с каждым годом экономика растет, мы все больше благ человечества можем производить, благодаря этому все больше количество благ может доставаться отдельным людям даже в развивающихся странах» (Алік, 22 роки, технічна спеціальність)*

- *«Я думаю, будущий. Просто, Украина, как сказали, молодая страна, что там очень давно было, я не знаю. Если очень давно это была Русь, потом Союзы. Украина как самостоятельная достаточно недавно, это очень небольшой срок для страны» (Тарас, 21 рік, технічна спеціальність)*

Також, учасники фокус-груп зазначили, що мають певні труднощі з чіткою відповіддю на запитання, хто такий патріот, оскільки дане поняття може мати різне значення. Студенти асоціювали патріотизм із небайдужістю до держави та активними діями задля сприяння її розвитку, а також із співпереживанням до групи своїх громадян. Варто зауважити, що деякі учасники обговорення вважають патріотизм політизованим поняттям та ставляться до нього нейтрально:

- *«Я не знаю, кого можно назвать патриотом. Я, наверное, не патриот. Но, кто такой патриот я не могу сказать. Потому-то, например, если с моей точки зрения, то я ценю в Украине только свои какие-то воспоминание, потому-что я тут живу долго и в окружении исключительно дорогих лично мне людей. Какой-то там эмпатии ко всему народу Украины в целом, сильнее, чем к любым другим людям, я, наверное, не могу чувствовать. Я хочу, чтобы*

в украинцев все было хорошо, но точно так же, как и у жителей другой страны. Вот именно сильно я переживаю за тех, кто лично мне дорог. А вот, наверное, патриот, это тот, кто думает про группу своих сограждан сильнее, чем про всех остальных. Который, как к семье относится ко всем своим сограждан» (Алік, 22 роки, технічна спеціальність)

- *«Та це взагалі складне питання. Кожен міру патріотизму сам для себе визначає. Для когось патріотизм – це не смітити на дворі, і так далі. Але, якщо говорити за себе, то це скоріше про відповідальність, і про активну свою позицію і намагання щось змінити. Ясне діло, що визнавати себе українцем, ідентифікувати себе таким. Я думаю, що оце важливо. І все починається з цієї ідентифікації. Якщо людина вже себе вважає українцем, то це перший крок, а далі вже треба дивитися за дією людини..» (Валерій, 23 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Я считаю, что патриотом не надо считаться. Человек вот прямо патриот, это обычный человек, который сильно радикально придерживается какого-то взгляда. Как по мне, лучше быть хорошим человеком, отвечающим за себя и за свои поступки. Вот это патриотизм настоящий» (Тарас, 21 рік, технічна спеціальність)*

- *«Я точно не патриот, я скорее так нейтрально. Я особо в политике ничего не понимаю, я не слежу на самом деле за этим всем, поэтому ничего однозначного сказать не могу. Чувствую себя не защищённым. Самоволие полиции, незнания законов» (Олексій, 21 рік, технічна спеціальність)*

Відповідаючи на запитання «Які асоціації у Вас виникають із поняттям глобалізації?» (див. Додаток 1) респонденти мали сумніви, оскільки з даним поняттям майже не стикалися, однак вважають воно має скоріше позитивний ефект для нашої держави. У студентів обох освітніх спеціальностей, найперші асоціації, які викликає глобалізація були пов'язані з різноманітними соціальними перетвореннями, змінами, співпрацею з іншими країнами,

інтеграцією, налагодженням відповідних зв'язків, тоді як космополітизм вони пов'язують з позицією «громадянин світу»:

- *«Космополит — это точка зрения, это как гражданин мира или что-то в этом духе. В этом плане мне очень близко, наверное. Мы должны больше за человечество более переживать, а не за какую-то объективно случайно возникшую группу людей. Ну, может быть, конечно, не случайно, по сути, какая разница, Украина была бы поделена, вот именно так как сейчас. Все равно все люди, мы должны развиваться все вместе. В этом плане, если я правильно понимаю, что такое космополитизм, тогда я это поддерживаю. Было бы здорово, можно б было ездить без всяких виз» (Алік, 22 роки, технічна спеціальність)*

- *«Глобализация хорошо, потому что страны могут между собой сотрудничать, это развивает всех и во всех сферах, я думаю. А космополитизм, это больше к утопии, мне кажется. Вот даже в Европе есть такая штука, что, когда ты выезжаешь в другую страну, если ты гражданин Европы, ты все равно не можешь находиться там больше какого-то периода. И это очень логично и правильно, и из-за того, что к этому приводит, космополитизм, по-моему, мнению нереален. Я считаю, что все должно быть не отцентровано. Вот как в России много городов, а живет хорошо только Москва. Это все должно делиться по маленьким кучкам. Города должны отвечать сами за себя и жить хорошо» (Тарас, 21 рік, технічна спеціальність)*

- *«Я б ще додав, що глобалізація ок, якщо ми говоримо про якісь технічні, наукові досягнення, про економіку, про обмін досвідом, і так далі. Від цього ми не втечемо, і це буде спільне, і спільність досягнень вона буде, бо зараз розробками тих чи інших ідей, займається абсолютно різні люди за походженням, за етносом і так далі. Це однозначно круто. Оце от стирання кордонів це круто, бо кожен доповнює себе. А з приводу якоїсь, знаєте, асиміляції культурної, етнічної, тобто воно все буде змішуватися, але я*

думаю, що це не можливо, бо люди себе так, чи інакше ідентифікують, і будуть ідентифікувати з чимось, з кимось, з культурою, і так далі. Я вважаю, що це нереально зробити по всьому світу. З якоюсь локальною групою етнічною це реально, і асимілювати, і зробити її там громадянином світу..»
(Валерій, 22 роки, гуманітарна спеціальність)

Наступний блок запитань був пов'язаний з уявленнями студентства про національну ідентичність (див. Додаток 1, Блок 4). Відповідаючи на запитання, що таке нація та що означає бути представником своєї нації, всі опитані студенти пов'язали дане поняття з етнічним походженням, спільним минулим, спільними цінностями, ідеями та мовою. Проте, деякі студенти як гуманітарних, так і технічних спеціальностей зауважили, що нація є політизованим поняттям, що пов'язане з усвідомленням власної національності, а не етнічним походженням, зокрема:

- *«Для мене нація це, перш за все, що ідентифікується за етнічним походженням. Саме походженням в мене, якимось спільним минулим, для мене відразу асоціація з мовою, що вона має бути спільною. Нація це люди, які об'єднані певними цінностями, ідеями і вірно їм слідує»* (Лана, 22 роки, гуманітарна спеціальність)

- *«Належність до нації, це поважати своє коріння, свої традиції при цьому не обов'язково жити в Україні, признавати все, що зв'язано з Україною, не цуратися. Але знову ж таки радикальність абсолютно у всьому це не є добре»* (Ніна, 22 роки, технічна спеціальність)

- *Я би націоналізм і націю не ототожнював з етнічною приналежністю. Нація це політичний термін, і нації виникають як політичне явища. Не знаю, будь хто насправді може бути націоналістом або ідентифікувати себе з певною нацією, не залежності від свого походження, від слова взагалі. Це більше про своє усвідомлення, як кожна людина себе сприймає, в рамках тої чи іншої національності, не етнічності, а саме національності. Якщо вона готова, вона розумію, що, наприклад, гімн України це її гімн, що історія цієї*

країни вона близька цій людина або те що відбувається навколо в цій країні їй не байдуже, то це от більше про нації, і національність, і націоналізм власне. В незалежності від етнічного походження. Тобто це більш про людське сприйняття, ніж про походження» (Валерій, 23 роки, гуманітарна спеціальність)

- Нація це зазвичай якась об'єднання людей, коли є якась сукупність людей, об'єднаних однією ідеєю. Я знаю, є поділ на декілька націй. Є політична нація, в якій немає різниці на етнічність, і там просто люди з якимись політичними своїми цілями, ідуть до якоїсь мети, вони формують ось цю націю, а є етнічна сторона нації..» (Максим, 22 роки, технічна спеціальність)

На запитання «Якби у Вас була можливість обирати національність, який вибір Ви би зробили?», студенти були одностайними – свою національність вони б не змінювали. Далі, респондентам поставили запитання щодо стереотипів, які притаманні українській нації. Скажімо, стереотипні уявлення є одним із чинників, що впливає на формування національної ідентичності студентської молоді. Серед основних стереотипів студенти назвали: сало, борщ, козацьке вбрання (шаровари), низьку освіченість у сільській місцевості, страх приїздити до України, оскільки близько розташована зона Чорнобилю, уявлення про Україну як країну третього світу, а також стереотип, пов'язаний з українською мовою, якою розмовляють лише західні регіони.

А от думка студентів щодо ролі національної ідентичності, здатної консолідувати (об'єднати) українську націю – розділилась. Дехто з студентів виявився переконаним, що найбільш консолідуючим чинником нації може бути наявність спільного ворога, конфліктної ситуації, натомість інші вважають, що об'єднати націю здатна національна ідея або мета, до якої необхідно рухатися разом:

- «Перше, це якась певна спільна ідея, до якої ми всі будемо іти. Вектор в якому ми будемо рухатися. Куди ми хочемо, що ми хочемо, що ми бачимо, що

ми хочемо бачити. Від того ким ми хочемо бути в майбутньому, і наших дітей, тобто що ми хочемо щоб по нас залишилося. І мені ще здається те, що наявність спільного в нас ворога, щоб ніколи не розслаблялися. Тільки тоді мені, здається, наші люди якось розчухуються» **(Валерій, 22 роки, гуманітарна спеціальність)**

- «І дійсно, проблеми завжди об'єднують. Коли виникають якісь проблеми, то вони згуртовують людей» **(Анна, 22 роки, гуманітарна спеціальність)**

- «Я дозволю собі не погодитися, що спільний ворог повинен якось консолідувати націю. Я все таки більше паціфіст. Мені б більше хотілося щоб певні якісь спільні прагнення, спільна мета нас об'єднувала. Можливо я не права, але мені, здається, що це все таки, не дуже важливо якою мовою ти розмовляєш, але якщо ти можеш знаходити спільну мову з людиною, з якою ти живеш поруч, з якою ти разом працюєш, з якою ти разом живеш в одній країні, знаходити спільну мову, прагнути до кращого. Чесно кажучи, мене оця ворожість дуже гнітить, тому що в мене російськомовна сім'я і довгий період часу я почувала себе не комфортно в україномовному середовищі. Тому, мені б особисто, хотілося б, щоб навпаки ми об'єднувалися, незважаючи ні на що. Заради спільного майбутнього» **(Ірина, 23 роки, гуманітарна спеціальність)**

- «Є декілька прикладів в історії незалежної України – це Помаранчева революція, Революція Гідності, і ще до того як Україна була незалежною, наскільки я пам'ятаю, там теж декілька революцій було. Плюс Велика Вітчизняна війна. Ці всі якісь глобальні, масові проблеми вони здатні об'єднати велику кількість людей, заради вирішення конкретної проблеми. Щось хороше ніколи не об'єднає людей, через те, що завжди хтось буде чимось незадоволений. А коли люди розуміють, що їх день, два і може не стати або вони стануть рабами, то мені здається, що у людей прокидається

бажання жити, і відстоювати свої права» (Максим, 22 роки, технічна спеціальність)

Після обговорення даного блоку, учасники фокус-групової дискусії отримали картку для самостійного заповнення (див. Додаток 1, Картка №1), завдання якої передбачало ранжування характеристик нації, які є найбільш важливими для студентської молоді, що брала участь у дослідженні. Відтак, найважливішими характеристиками нації для студентів виступає мова, усвідомленість групової приналежності, консолідованість (єдність) громадян, а також культура та традиції. Наступними за важливістю ознаками, що властивими нації та важливими для студентства виступили: **суверенітет, сімейно-побутовий устрій та територія проживання**. Щодо відмінностей між групами, варто зазначити, що представники технічних спеціальностей вважають сімейно-побутовий устрій більш важливою складовою, що характеризує націю, аніж представники гуманітарного напрямку. У третю групу характеристик увійшли: **символи та атрибути держави, усвідомлення своєї відмінності від інших та релігія**.

Далі, учасникам фокус-групової дискусії запропонували заповнити наступну картку (див. Додаток 1, Картка №2), яка стосувалась уявлень студентства про національну ідентичність. Респондентам необхідно було відповісти на запитання, що для них означає бути представником своєї нації та проранжувати запропоновані твердження по мірі важливості для кожного з них. Скажімо, бути представником нації, для студентства, в першу чергу означає сповідувати цінності своєї нації, володіти рідною мовою, а також усвідомлювати єдність з представниками своєї нації. До того ж, важливим атрибутом представника нації, на думку студентської молоді, є вивчення історії та культури своєї нації, відзначання національних свят, участь у політичних або соціальних подіях національного характеру (більш важливо для представників технічного напрямку освіти), а також проживання на спільній території та перегляд кінострічок або телевізійних програм рідною мовою.

Наступний блок сценарію фокус-групового обговорення був присвячений космополітичній орієнтованості студентської молоді. Респондентів знайомили з наступною ситуацією (див. Додаток 1, Блок 5): *«Молодому хлопцеві, який щойно закінчив університет, одночасно надійшло дві пропозиції роботи: від української та іноземної організації. У першому випадку пропонується посада державного службовця з можливістю впливати на важливі для України рішення, у другому випадку іноземна компанія зацікавлена у його професійних (інтелектуальних) можливостях на користь своєї держави і відповідно пропонує змінити місце постійного проживання».* Після цього, учасникам фокусованої дискусії пропонували прокоментувати, який з двох запропонованих варіантів вони б порекомендували обрати хлопцю. Що стосується космополітичної орієнтованості, студенти гуманітарного спеціальностей, не відмовилися б від пропозиції працевлаштування в іноземній компанії закордоном, задля отримання досвіду, можливостей самореалізації та здобуття корисних професійних навичок, але за умови повернення на Батьківщину:

- *«Я б порадила дивитися по багатьох факторах.. Це залежить не тільки від роботи, не від зарплати, не від посади, а також і від сім'ї, чи буде можливість поїхати всім разом, чи краще йому залишитися. Я б більше всього хотіла б бути в Україні. Не через те, що якісь більші перспективи, а більше через те, що тут в мене сім'я, рідні люди. Тут мій дім, це все якось важко так залишити. Я взагалі варіант не розглядаю, кудись поїхати працювати закордон» (Ірина, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«В принципі, подивитися світ, попрацювати там, знову ж таки це дуже складне питання. З одного боку, на що людина орієнтована, якщо вона хоче там пізнати світ, хоче, наприклад, отримати досвід, зокрема, цей досвід може передати і в Україну, то це взагалі без питань, це шикарна річ, і хай їде. Якщо лишиться в Україні теж не погано, хоча тут по мені як по мені має бути якийсь скомбінований варіант» (Валерій, 22 роки, гуманітарна спеціальність)*

- *«Я би нікому не порадив в наших умовах йти на державну службу і будувати собі там кар'єру, бо настільки повільно воно там все рухається. Не знаю, це дуже сумнівна річ і перше, що має робити держава це відкривати можливості працювати на неї у комфорті, в достатку. Таких можливостей у нас зараз, я думаю, надзвичайно мало. Тому я скоріше порадив би працювати на іноземну компанію але за однією умовою, щоб не постійно. Тобто отримати досвід, взяти все найкраще, приїхати сюди і вже втілювати тут»*
(Валерій, 22 роки, гуманітарна спеціальність)

- *«Я б хотіла дійсно залишитися в Україні. Я б хотіла поїхати закордон, для того щоб набратися досвіду, як то кажуть, і себе показати, і на інших подивитися. Але все таки з можливістю повернутися. Тому що мені тут комфортно, мені подобаються люди з якими я тут живу. Тут мої близькі, тому я б хотіла, щоб моє майбутнє було в Україні»*
(Ірина, 23 роки, гуманітарна спеціальність)

Натомість, для студентів технічних спеціальностей більш властива мобільність поведінки, з огляду на це для них не є принциповим, чи залишитись в Україні, чи виїхати закордон:

- *«Я вибрав би, напевно іншу державу, через те, що мої думки про будь які зміни в країні, в кращу сторону, вони у будь-якому випадку розходяться з думками людей, які давно працюють в цій системі. І з корупцією також. Просто один проти всіх не попереш. І знайти однодумців дуже важко. Якщо ти їх знаходиш, то вся ця діяльність на користь держави, вона триває достатньо недовго, для того щоб прожити щасливе життя в майбутньому. Тому я б вибрав, напевно, проживання в іншій країні, там де скоріш за все немає ні корупції, ні подібних систем, які можуть тебе просто знищити або вбити, або залишити ніким в державі. Так як ми всі люди, у нас у всіх одне життя і воно повинно пройти гідно. Скоріше за все, неважливо в якій країні»*
(Максим, 22 роки, технічна спеціальність)

- *В этом случае я считаю, что второй вариант (прим. іноземна компанія). Потому что человек, когда не самореализован, ну закончил там университет, там, в 20 с копейками лет, это еще не, ну, по крайней мере, для меня, я политически вообще никак не развит. Я работал, в основном в другом, я вообще ничего не знаю о политике, плохо знаю об экономике. Но, если ты просто хочешь, чтоб у всех все было хорошо, в твоей стране, и ты не знаешь, как этого добиться, у тебя нет плана, нет мечты, как это сделать, то мне кажется, надо выбрать развития профессиональное. Когда у тебя что-то есть, есть какая-то сила что-то поменять, тогда ты можешь что-то исправить. Если ты пока что никто, то мне кажется, намного сложнее поменять что-то изнутри госорганов, если у тебя нету прямо тяги к этому, что ты готов биться об стенку, пока не сломается. Сейчас в Украине меня все устраивает, на данном этапе. Тут живет большая часть людей, которые мне нужны. Может быть, если б у меня были там неограниченные финансовые возможности, я бы не жил в Украине, или жил. Но скорее всего, где-то, где всегда тепло и океан рядом. Не принципиально» (Алік, 22 роки, технічна спеціальність)*

Наступна ситуація була спрямована на з'ясування уявлень студентства щодо того, чи можуть люди з інших культур відчувати себе українцями (див. Додаток 1) : «Дівчина з сім'ї американських мігрантів в Україні дуже швидко вивчила українську, вільно нею розмовляє і виступає у ролі перекладача для членів своєї сім'ї. Проте більше часу вона проводить зі своїми друзями з України і вважає себе українкою. Однак із дорослішанням, у неї з'являється бажання проявляти власну індивідуальність, що здатна реалізуватися у демонструванні власної культурної відмінності та акцентуванні уваги на тому, що вона усе ж таки є «американською українкою». Учасники обговорення висловили думку про те, що для них не є значущим, яка національність у дівчини та як вона себе ідентифікує:

- «Я вважаю, що в цьому нічого поганого немає. Яка різниця, що перше. Ну, можливо, комусь це дійсно важливо, комусь це дійсно принципово. Але я

вважаю, що як кажуть: «от перестановки слагаемых сумма не меняется»»
(Грина, 23 роки, гуманітарна спеціальність)

На завершення фокус-групової дискусії, учасникам запропонували заповнити картку (див. Додаток 1, Блок 6, Картка №3), завданням якої було з'ясувати ставлення студентської молоді до власної національності. Респондентам були запропоновані твердження, що стосувалися розуміння значущості національної приналежності для кожного з учасників обговорення. Отож, згідно з відповідями, студентська молодь пишається власною національністю та не відчуває напруження, згадуючи про неї.

Варто зазначити, що для представників гуманітарних спеціальностей важливо чітко усвідомлювати власне національне походження, тоді як студенти технічних спеціальностей більшою мірою переконані, що у повсякденному житті та спілкуванні національність не має значення. Що стосується взаємодії студентської молоді з представниками інших національностей – думки розділились. Хоч і більшість учасників фокус-групової дискусії погоджуються із твердженням про те, що спілкування з людьми інших національностей може провокувати конфліктну ситуацію, разом з тим, вони не заперечують, що інколи їм подобається бути з представниками інших національностей (підкреслюючи – в залежності від обставин та конкретної людини), а також переконані, що справжня дружба може бути не лише між людьми однієї національності. Студентам гуманітарного напрямку, перебуваючи закордоном, у більшій мірі не хотілося б втрачати відчуття своєї національної приналежності, тоді як представникам технічних спеціальностей не зовсім зрозуміла роль національності у їхньому житті. Згідно з відповідями, студенти обох освітніх напрямів переконані, що їхня нація – нічим не гірша і не краща від інших, до того ж, студентська молодь в жодній мірі не відчуває перевагу людей іншої національності.

Отже, в ході двох фокус-групових інтерв'ю, до якого залучались представники гуманітарних та технічних спеціальностей закладів вищої освіти м. Києва (зокрема, студенти Київського національного університету ім. Тараса

Шевченка, КПІ ім. Ігоря Сікорського, Національного транспортного університету, Київського національного університету культури і мистецтв, Державного університету комунікацій), де досліджувались особливості формування та розвитку національної ідентичності як консолідуючого чинника студентської молоді, зокрема:

1. *Перший блок запитань був присвячений опису портрету кожного з учасників фокус-групового обговорення: знайомство з учасниками групового інтерв'ю, з'ясування місця проживання, роботи, вищого навчального закладу, способу проведення вільного часу, а також обговоренні цінностей сучасної студентської молоді.*

2. *Другий блок запитань гайду, стосувався уявлень про Україну як державу, відчуття та асоціації, які виникають, розмірковуючи про українську державу, громадянську приналежність, спільноту громадян України тощо.*

3. *Третій блок опитувальника, був присвячений історичній пам'яті української держави. Респондентам пропонували відповісти на наступні питання: який історичний період у розвитку України вони вважають найбільш успішним, кого вони вважають патріотом, чи знайомі із поняттям глобалізації та космополітизму.*

4. *Питання четвертого блоку спрямовані на дослідженні уявлень студентства про національну ідентичність (обговорення консолідаційного потенціалу студентської молоді та характеристик, що притаманні нації).*

5. *П'ятий блок стосувався космополітичної орієнтованості студентської молоді.*

6. *Шостий блок запитань – з'ясування ставлення студентської молоді до власної національної приналежності.*

За результатами проведеного дослідження, можна стверджувати, що переважна більшість респондентів поєднують навчання з роботою, орендують або ж мають власне житло у м. Києві. До того ж студенти, що працюють не за спеціальністю сповідують однакові життєві цінності. Преферентними для них є родина та свобода вибору. Щодо цінностей у роботі, учасники фокус-

групової дискусії наголосили на гнучкості графіку, можливості особистісного розвитку та самореалізації, наявності вільного часу як для особистих справ, так і для зустрічей з друзями, стабільній заробітній платі, можливості творчого виконання завдань. Разом з тим, студенти висловили своє негативне ставлення до одноманітної діяльності та неможливості впливати на рішення, що пов'язані із організацією праці. Водночас вони не відчують закріпленості та прив'язаності до постійного місця роботи і легко звільняються та шукають нове для себе місце роботи.

Скажімо, висловлюючи своє ставлення до України в цілому, студенти як гуманітарних, так і технічних спеціальностей, асоціюють її з територією, де вони народилися та проживають, політичною нестабільністю, корупцією та державними символами і постатями (такими як Тарас Шевченко, герб, гімн, червона калина), національними стравами, українською мовою, а також та домівкою. Можна сказати, що для респондентів гуманітарних спеціальностей відчуття себе українцем (-кою) має емоційне забарвлення та пов'язане рідною домівкою (наявністю особливого спорідненого зв'язку), небайдужістю до країни, любов'ю до Батьківщини та відчуттям спільності. Натомість, для студентів технічних спеціальностей бути українцем (-кою) скоріше пов'язане з деякою раціональністю, що означає наявність паспорту громадянина України, дотримання прав та обов'язків, народження або ж проживання у цій країні.

Зокрема, якщо представники гуманітарних спільностей відчують гордість за власну державу та вважають себе причетними до досягнень українського народу (як і його невдач), то переважна більшість представників технічних спеціальностей, висловлюють нейтральне ставлення до своєї національності, демонструючи при цьому зниження градусу емоційного її сприйняття.

Варто зазначити, що уявлення студентської молоді про себе як громадянина (-ку) України асоціювались із шанобливим ставленням до історії та державних символів України, порядністю, вихованістю тощо. Якщо ж

говорити про те, які самопочуття мають студенти як громадяни України, то у першу чергу, відповіді стосувалися почуття стурбованості, напруженості та незахищеності у країні (переважно у зв'язку з пандемією, а також війною на Сході України).

Скажімо, що стосується відповідей на запитання з приводу найуспішнішого історичного періоду розвитку держави, більшість представників студентської молоді вважає таким періодом теперішній або майбутній час, оскільки Україна є досить молодою державою. На запитання хто такий патріот, студенти не змогли дати чіткої відповіді, однак у них виникли асоціації із небайдужістю до держави та активними діями задля сприяння її розвитку, а також співпереживанням до групи своїх громадян.

Показовими можна вважати відповіді респондентів стосовно їхнього ставлення до глобалізації та космополітизму. У студентів обох освітніх спеціальностей, найперші асоціації, які викликає глобалізація були пов'язані з різноманітними соціальними перетвореннями, змінами, співпрацею з іншими країнами, інтеграцією, налагодженням відповідних зв'язків, тоді як космополітизм вони пов'язують з позицією «громадянин світу».

Відповідаючи на запитання, що таке нація та що означає бути представником своєї нації, всі опитані студенти пов'язали дане поняття з етнічним походженням, спільним минулим, спільними цінностями, ідеями та мовою. Проте, деякі студенти як гуманітарних, так і технічних спеціальностей зауважили, що нація є політизованим поняттям, що пов'язане з усвідомленням власної національності, а не етнічним походженням. А от думка студентів щодо ролі національної ідентичності, здатної консолідувати (об'єднати) українську націю – розділилась. Деякі зі студентів виявився переконаним, що найбільш консолідуючим чинником нації може бути наявність спільного ворога, конфліктної ситуації, натомість інші вважають, що об'єднати націю здатна національна ідея або мета, до якої необхідно рухатися разом.

Найважливішими характеристиками нації для студентів виступає мова, усвідомленість групової приналежності, консолідованість (єдність) громадян,

а також культура та традиції. Скажімо, бути представником нації, для студентства, в першу чергу означає сповідувати цінності своєї нації, володіти рідною мовою, а також усвідомлювати єдність з представниками своєї нації. Що стосується космополітичної орієнтованості, для студентів технічних спеціальностей більш властива мобільність поведінки, з огляду на це для них не є принциповим, чи залишитись в Україні, чи виїхати закордон, тоді як студенти гуманітарного спеціальностей, не відмовилися б від пропозиції працевлаштування в іноземній компанії закордоном, задля отримання досвіду, можливостей самореалізації та здобуття корисних професійних навичок, але за умови повернення на Батьківщину.

ВИСНОВКИ ДО 3 РОЗДІЛУ

Сучасні ідентифікаційні процеси, викликані трансформацією цінностей молодого покоління, зазнають ускладнення як на глобальному, так і на локальному рівнях. Відтак, особливого значення набуває формування у студентської молоді національної ідентичності. Скажімо, сучасні соціально-економічні, політичні та культурні чинники, що впливають на становлення молодого покоління, формують нову модель їхньої поведінки, позначаючись на системі їх ціннісних орієнтацій. У цьому контексті можна відзначити дослідження ціннісних орієнтацій Р. Інглхарт, який розглядав трансформації цінностей молодого покоління виходячи з поділу їх на матеріалістичні та постматеріалістичні [Инглхарт, 2011: с. 57]. На його думку, основними ознаками матеріалістичних цінностей є виживання, задоволення фізіологічних потреб, безпека та матеріальне благополуччя. Це підтверджується теорією поколінь Нейла Хоува та Вільяма Штрауса, які наділяють даними цінностями переважно представників покоління «Х» та «Y». У свою чергу, зазначені науковці визначають творчість, прагнення до самовираження, громадську активність, особисту незалежність, соціальну солідарність та толерантність до постматеріалістичних цінностей, які притаманні поколінню «Z» [Howe, Strauss, 1991: р. 178]. До останнього, як правило, відносять молодих людей рік народження яких, припадає на період з 1995-2012 рр. Виходячи з цього, студентську молодь, яка навчається нині як на бакалавраті, так і на магістратурі (у віці від 18 до 24 років), може бути віднесена до покоління «Z».

Відтак, сучасне покоління студентів відрізняється від попередніх поколінь більшою залученістю у цифрове спілкування, скороченням вербальних контактів, високою мобільністю, схильністю до ризиків, відсутністю інформаційного бар'єру та зниженням потреби у стабільності. Деякі з дослідників до цінностей покоління «Z», відносять також етнічну індиферентність (байдужість до власної ідентичності), космополітизм та толерантне ставлення до інших культур.

Посилення ролі глобальних цінностей у молодого покоління позначається на їхньому сприйнятті національного. Національні цінності та традиції починають втрачати свої позиції, хоча нові не мають відповідної укоріненості, необхідної для формування їхньої національної ідентичності. На думку соціологині О. Алієвої, саме через негативний вплив чинників глобалізації, все частіше у науковій літературі починають писати про «кризу національної ідентичності». Однак існує і протилежна думка, що «опинившись в умовах дезінтеграції, національна ідентичність перетворюється у своєрідний «притулок», де можна знайти визначеність та опору» [Алиева, 2016: с. 136]. Дана теза свідчить про те, що зростання національної самосвідомості студентської молоді певною мірою можна вважати захисною реакцією на стандартизацію сучасного життя. Таким чином, деякі науковці приходять до висновку, що в сучасному світі складається парадоксальна ситуація: чим сильнішим є вплив процесу глобалізації на молоде покоління, тим більше зростає їх національна самосвідомість, збільшується їхній інтерес до національної ідеї, культури, традицій, в наслідок чого відбувається зміна національної ідентичності.

Відповідно, перед українською системою освіти постає проблема пов'язана з «цифровим» викликом, що передбачає пошук нових механізмів формування і актуалізації української національно-державної ідентичності у представників «покоління Z», які більшою мірою занурені у «віртуальну реальність» і споживають освітній контент крізь призму нових фреймів сприйняття (орієнтації на емоційну складову, прагматизм, візуалізацію, схематизацію тощо). З огляду на дану обставину, національна ідентичність студентської молоді починає помітно трансформуватись, зазнаючи впливу цифрової епохи, що спричиняє сплеск «віртуальної ідентичності» на фоні всеосяжної «інтернетизації», посилюючи тим самим, кризу традиційних механізмів освітньої соціалізації.

Очевидно, що вищезазначене чинить все помітніший вплив на динаміку розвитку і внутрішній зміст української національної ідентичності, змінюючи

«систему координат» самоідентифікації студентської молоді, продукуючи нові шляхи осмислення відповідей на питання «хто ми?» і переводячи останні з ретроспективної площини (самоідентифікація через історію, пошук «коренів» соціокультурних констант у просторі соціальної пам'яті та офіційного історичного наративу) в ситуацію політико-культурної актуальності [Титов, 2019: с. 188].

В основі другого підрозділу лежить аналіз проведеного авторкою емпіричного дослідження, у вигляді фокус-групових інтерв'ю, до яких залучались представники гуманітарних та технічних спеціальностей закладів вищої освіти м. Києва (зокрема, студенти Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, КПІ ім. Ігоря Сікорського, Національного транспортного університету, Київського національного університету культури і мистецтв, Державного університету комунікацій), що передбачали дослідження особливостей формування та розвитку національної ідентичності як консолідуючого чинника студентської молоді.

За результатами проведеного дослідження, можна стверджувати, що переважна більшість респондентів поєднують навчання з роботою, орендують або ж мають власне житло у м. Києві. До того ж студенти, що працюють не за спеціальністю сповідують однакові життєві цінності. Преферентними для них є родина та свобода вибору. Щодо цінностей у роботі, учасники фокус-групової дискусії наголосили на гнучкості графіку, можливості особистісного розвитку та самореалізації, наявності вільного часу як для особистих справ, так і для зустрічей з друзями, стабільній заробітній платі, можливості творчого виконання завдань. Разом з тим, студенти висловили своє негативне ставлення до одноманітної діяльності та неможливості впливати на рішення, що пов'язані із організацією праці. Водночас вони не відчують закріпленості та прив'язаності до постійного місця роботи і легко звільняються та шукають нове для себе місце роботи.

Утім, висловлюючи своє ставлення до України в цілому, студенти як гуманітарних, так і технічних спеціальностей, асоціюють її з територією, де

вони народилися та проживають, політичною нестабільністю, корупцією та державними символами і постатями (такими як Тарас Шевченко, герб, гімн, червона калина), національними стравами, українською мовою, а також та домівкою. Можна сказати, що для респондентів гуманітарних спеціальностей відчуття себе українцем (-кою) має емоційне забарвлення та пов'язане рідною домівкою (наявністю особливого спорідненого зв'язку), небайдужістю до країни, любов'ю до Батьківщини та відчуттям спільності. Як вище зазначалося, афективному рівню національної ідентичності властиві відчуття належності до певної нації, міра прихильності до неї та почуття гордості (чи сорому) до своєї нації. [Піонтковська, 2017: с. 164]. Натомість, для студентів технічних спеціальностей бути українцем (-кою) скоріше пов'язане з деякою раціональністю, що означає наявність паспорту громадянина України, дотримання прав та обов'язків, народження або ж проживання у цій країні. При чому, якщо представники гуманітарних спільностей відчують гордість за власну державу та вважають себе причетними до досягнень українського народу (як і його невдач), то переважна більшість представників технічних спеціальностей, висловлюють нейтральне ставлення до своєї національності, демонструючи при цьому зниження градусу емоційного її сприйняття.

Показовими можна вважати відповіді респондентів стосовно їхнього ставлення до глобалізації та космополітизму. У студентів обох освітніх спеціальностей, найперші асоціації, які викликає глобалізація були пов'язані з різноманітними соціальними перетвореннями, змінами, співпрацею з іншими країнами, інтеграцією, налагодженням відповідних зв'язків, тоді як космополітизм вони пов'язують з позицією «громадянин світу».

Відповідаючи на запитання, що таке нація та що означає бути представником своєї нації, всі опитані студенти пов'язали дане поняття з етнічним походженням, спільним минулим, спільними цінностями, ідеями та мовою. Проте, деякі студенти як гуманітарних, так і технічних спеціальностей зауважили, що нація є політизованим поняттям, що пов'язане з усвідомленням власної національності, а не етнічним походженням. А от думка студентів

щодо ролі національної ідентичності, здатної консолідувати (об'єднати) українську націю – розділилась. Дехто з студентів виявився переконаним, що найбільш консолідуючим чинником нації може бути наявність спільного ворога, конфліктної ситуації, натомість інші вважають, що об'єднати націю здатна національна ідея або мета, до якої необхідно рухатися разом.

Узагальнюючи думку студентів гуманітарних і технічних спеціальностей, можна дійти наступного висновку. Найважливішими характеристиками нації для них виступає мова, усвідомленість групової приналежності, консолідованість (єдність) громадян, а також культура та традиції. Скажімо, бути представником нації, для студентства, в першу чергу означає сповідувати цінності своєї нації, володіти рідною мовою, а також усвідомлювати єдність з представниками своєї нації. Що стосується космополітичної орієнтованості, для студентів технічних спеціальностей більш властива мобільність поведінки, з огляду на це для них не є принциповим, чи залишитись в Україні, чи виїхати закордон, тоді як студенти гуманітарного спеціальностей, не відмовилися б від пропозиції працевлаштування в іноземній компанії закордоном, задля отримання досвіду, можливостей самореалізації та здобуття корисних професійних навичок, але за умови повернення на Батьківщину.

ВИСНОВКИ

Національна ідентичність є важливою характеристикою будь-якого індивіда, адже вона визначає його місце в національній історії, що в свою чергу можна розглядати як ідентифікацію з певною нацією, визначення її місця у геополітичному просторі, її особливостей та форм існування. У полікультурному середовищі етнічна ідентичність здатна набувати особливої чутливості як до самооцінки індивіда, так і до оцінки його іншими, що відбувається на рівні повсякденного спілкування, декларації владних еліт, в дискурсі ЗМІ, в текстах підручників, науковій та художній літературі тощо. Зрозуміло, що за таких обставин особливої значущості набуває поліпарадигмальний концептуальний підхід до вивчення ідентичностей. Нація (етнонація) є результатом взаємодії процесів культурної, соціальної та політичної взаємодії.

Отже, ключовими можна вважати наступні положення роботи:

– Національна ідентичність є складним конструктом, який базується на *усвідомленні* індивідами основних аспектів спільності, що вирізняють їх від інших спільнот. Більшість дослідників вважають ключовими елементами національної ідентичності спільність походження, територію, мову, історію, спільну культуру та цінності, єдність самосвідомості, наявність державності, розвиненість соціально-економічних відносин. Вона є динамічним утворенням, як в історичному, так і соціальному сенсі. Відповідно до цього, можна виокремити три рівні національної ідентичності, що властиві сучасному молодому поколінню (включаючи і студентську молодь): афективний, когнітивний та поведінковий. Що стосується афективного рівня національної ідентичності, то йому властиві відчуття належності до певної нації, міра прихильності до неї та почуття гордості (чи сорому) до своєї нації. Когнітивний компонент складають знання студента про націю, її історію, територію, символи, звичаї, традиції тощо. Поведінковий компонент національної ідентичності передбачає готовність студентів виражати власну

громадянську позицію, активно долучатися до діяльності своїх співгромадян та здатність налагоджувати міжкультурну взаємодію з іншими країнами.

– Найбільш значущим можна вважати зв'язок між двома надзвичайно потужними ідентичностями, а саме етнічною та національною ідентичностями. На відміну від етнічної ідентичності, національна ідентичність передбачає *свідомий вибір* і, як правило, залежить від раціональних чинників (усвідомлення історичних, громадянських, політичних цінностей, які є вторинними, відносно цінностей етнічної ідентичності). Дуже часто в державах, які лише нещодавно стали самостійними політичними суб'єктами, громадяни демонструють більш міцний, на їхню думку етнічний зв'язок, якому поступається національний елемент. Національна свідомість, на відміну від етнічної, має вищий рівень рефлексивності та суб'єктності, їй притаманні нові ціннісно-сміслові, національно-державні та громадсько-політичні ідентифікаційні засади. Відтак, якщо фокус етнічної самосвідомості спрямований на зосереджені тих складових, які відрізняють етнос від інших спільностей, то національна самосвідомість концентрується на чинниках, які консолідують націю [Карлова, 2009: с. 8].

– Визначення чинників та механізмів формування національної ідентичності набувають своєї специфіки залежно від підходу до розуміння нації (за європейською традицією – етонації та нації міграційного утворення). До того ж, у формуванні національної ідентичності важливу роль відіграють ідеали та цінності, що формуються елітами і державою завдяки системі освіти, ЗМІ, символам, образам тощо. Виходячи з використаного нами визначення, серед основних чинників формування національної ідентичності, можна виділити територію, державу, еліту та інформаційний простір, а серед механізмів – державну політику, історичний процес та процес «іншування» як протиставлення себе.

– Одним з найголовніших аспектів глобалізації, що безпосередньо впливає на процес формування національної ідентичності є явище міграції. Сучасне ліберальне законодавство більшості європейських країн не чинить

перепон вільному пересуванню людей, можливості тривалий час перебувати на їх території, офіційно працювати. Україна у цьому відношенні не є виключенням, хоч і її законодавство, особливо коли мова йде про освітні, культурні процеси, здебільшого орієнтоване саме на «національний» (український) контекст. На думку соціолога О. Гриценко, важливим є впровадження політики полікультурності в Україні, яка не є моноетнічною державою, а її кейс взагалі унікальний, враховуючи існуючу в країні бікультурність [Гриценко, 1998].

– У рамках соціологічного дискурсу, консолідація розглядається як об'єднання (або ж солідаризація) громадян на підставі загальнонаціональних інтересів. Іншим визначенням консолідації є її розгляд як «об'єднання, згуртування, укріплення різноманітних соціальних груп, організацій для подолання кризової ситуації з метою ефективного вирішення складних (актуальних, невідкладних) завдань» [Поліщук, 2017: с. 162]. Варто зазначити, що консолідаційний потенціал може бути проаналізований з врахуванням таких його компонентів як соціальний капітал (у тому числі і інституційна довіра), ідентичність на соціетальному рівні (українська ідентичність, державно-громадянська), рівень патріотизму громадян, а також причетність їх до важливих подій у країні [Рожкова, Толубаєва, 2012: с. 54].

– Якщо мова йде про консолідацію як процес, що спрямований на зміцнення нації, перш за все, є сенс зосередити увагу на розгляді таких параметрів як родинне виховання, державна політика, освіта, існування міжконфесійних та міжнаціональних відмінностей, довіра до державних інституцій тощо. Фактично, консолідація сприяє упорядкованості та згуртованості взаємозв'язків у групі, забезпечуючи їй стабільність та спадковість. Дослідниця Т. Васіна наголошує, що саме національна ідентичність стає основою для консолідації студентської молоді та здатна об'єднувати її не лише на основі спільних прав та обов'язків, але й спільній національній ідеї, цінностях та співпричетності до процесів розвитку держави [Васіна, 2016: с. 62].

– Сучасні ідентифікаційні процеси зумовлені трансформацією цінностей молодого покоління, зазнають ускладнень як на глобальному, так і на локальному рівнях. Скажімо, сучасні соціально-економічні, політичні та культурні чинники, що впливають на становлення молодого покоління, формують нову модель їхньої поведінки, позначаючись на системі їх ціннісних орієнтацій. Згідно з теорією поколінь Нейла Хоува та Вільяма Штрауса, до постматеріалістичних цінностей, що притаманні поколінню «Z», можна віднести прагнення до творчості та самовираження, громадську активність, особисту незалежність, соціальну солідарність та толерантність [Howe, Strauss, 1991: p. 178].

– Сучасне покоління студентів відрізняється від попередніх поколінь більшою залученістю у цифрове спілкування, скороченням вербальних контактів, високою мобільністю, схильністю до ризиків, відсутністю інформаційного бар'єру та зниженням потреби у стабільності. Деякі з дослідників до цінностей покоління «Z», відносять також етнічну індиферентність (байдужість до власної ідентичності), космополітизм та толерантне ставлення до інших культур. Таким чином, у сучасному світі спостерігається парадоксальна ситуація: чим сильнішим є вплив процесу глобалізації на молоде покоління, тим більше зростає їх національна самосвідомість, збільшується інтерес до національної ідеї, культури, традицій, внаслідок чого відбувається трансформація національної ідентичності. Усе вищезазначене безпосередньо впливає на динаміку розвитку і внутрішній зміст української національної ідентичності, змінюючи «систему координат» самоідентифікації студентської молоді, продукуючи нові шляхи осмислення відповідей на питання «хто ми?» і переводячи останнє з ретроспективної площини (самоідентифікації через історію, пошук соціокультурних констант у просторі соціальної пам'яті та офіційного історичного наративу) у ситуацію політико-культурної актуальності [Титов, 2019: с. 188].

– Відповідно до результатів проведеного авторкою фокус-групового емпіричного дослідження, у якому взяли участь представники гуманітарних та

технічних спеціальностей закладів вищої освіти м. Києва (зокрема, студенти Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, КПІ ім. Ігоря Сікорського, Національного транспортного університету, Київського національного університету культури і мистецтв, Державного університету телекомунікацій) можна зробити висновок, що серед компонентів національної ідентичності студентської молоді (афективного, когнітивного та поведінкового) переважаючим є афективний компонент. Причому найбільшою мірою він властивий саме студентам гуманітарних спеціальностей, які більш схильні до емоційної оцінки національної ідентичності, оскільки для них відчуття себе українцем (-кою) пов'язане з рідною домівкою (наявністю особливого спорідненого зв'язку), небайдужістю до країни, любов'ю до Батьківщини та відчуттям спільності з співгромадянами. Натомість, для студентів технічних спеціальностей бути українцем (-кою) скоріше пов'язане з деякою раціональністю, що означає наявність паспорту громадянина України, дотримання прав та обов'язків, народження або ж проживання у цій країні.

– Важливим компонентом консолідаційного потенціалу національної ідентичності студентської молоді є громадянські цінності (повага до історії, традицій, культури свого народу, почуття відповідальності та патріотизму щодо своєї держави, наявність національної ідеї, проявом якої є формування у студентів національної самосвідомості). Скажімо, бути представником нації, для студентства, в першу чергу означає поділяти цінності своєї нації, володіти рідною мовою, шанувати її історію, а також усвідомлювати єдність з представниками своєї нації. Утім, на думку студентської молоді, найбільш консолідуючим чинником нації вони вбачають наявність спільного ворога, конфліктної ситуації. Більш того, вони вважають, що по справжньому об'єднати націю здатна лише національна ідея або мета, до якої необхідно рухатися разом.

– Що стосується космополітичної орієнтованості молоді, студенти технічних спеціальностей демонструють більш високу мобільність поведінки,

з огляду на що для них не є принциповим залишатись в Україні, чи виїздити закордон, тоді як студенти гуманітарних спеціальностей, не відмовляючись від пропозиції працевлаштування в іноземній компанії закордоном, задля отримання досвіду, можливостей самореалізації та здобуття корисних професійних навичок, прагнуть повернутися на Батьківщину.

– Отже, аналіз процесу національної ідентифікації студентської молоді показує, що сучасні глобалізаційні процеси значною мірою зумовлюють формування колективного національного «Я», внаслідок чого ціннісні преференції молодих людей (покоління «Z») демонструють специфіку їхнього самовизначення в національному просторі.

Перелік використаних джерел:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму [Електронний ресурс] / Бенедикт Андерсон // Критика. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/anders/and.htm>.
2. Беззуб'як М. Суспільство національне та суспільство громадянське / М. Беззуб'як // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. - 2007. - Вип. 36. - С. 28-34. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2007_36_5.
3. Безотосний М. Національна ідея - основа консолідації українського суспільства на сучасному етапі / Микола Безотосний. // Рідний край. Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка. – 2013. – №2. – С. 69–72. - Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/2831>.
4. Беркут В. Методологические и аксиологические подходы к решению проблем консолидации общества в эпоху глобализации / Беркут В. П., Песоцкий В. А., Майкова В. П., Молчан Э. М., Бондарева Я. В. // Вестник Новосибирского государственного педагогического университета. – 2018. – № 1. – С. 138–157.
5. Бетлій О. Будапештський виклик [Електронний ресурс] / О. Бетлій // Часопис Критика. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://krytyka.com/ua/articles/budapeshtskyy-vyklyk>.
6. Боднар М. Б. Особливості етнічної самоідентифікації студентської молоді в контексті глобалізаційних процесів / М. Б. Боднар // Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія : Педагогіка. - 2017. - Вип. 8. - С. 77-86. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkogpth_2017_8_11.
7. Бродель Ф. Ідентичність франції. Простір та історія / Фернан Бродель. – Київ: Видавництво Жупанського, 2013. – 368 с.

8. Валлерстайн И. Мир-система Модерна. Том I. Капиталистическое сельское хозяйство и истоки европейского мира-экономики в XVI веке. / Предисл. Г. М. Дерлугьяна, пер. с англ., литер, редакт., комм. Н. Проценко, А. Черняева. М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2015. – 552 с.
9. Васіна Т. Консолідаційний потенціал громадянської ідентичності особистості / Тетяна Васіна. // Українознавчий альманах. – 2016. – №19. – С. 60–62. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ukralm_2016_19_16.pdf.
10. Вища освіта в Україні: порядок денний для реформ [Електронний ресурс] // Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/qhyd>.
11. Вільчинська І. Ю. Етнічна та національна ідентичність сучасної української молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.05 «Етно політологія та етнодержавознавство» / Вільчинська Ірина Юріївна – Київ, 2002. – 35 с.
12. Глебова Н. І. Вплив глобалізаційних процесів на етнокультурні ідентичності в сучасному вимірі / Н. І. Глебова // Соціологічні студії. - 2012. - № 1. - С. 22-28. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/socst_2012_1_6.
13. Гончренко М. Школа іншування [Електронний ресурс] / М. Гончренко, Н. Кушнарьові // Часопис Критика. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <https://krytyka.com/ua/articles/shkola-inshuvannya>.
14. Грицак Я. Хто такі українці і чого вони хочуть [Електронний ресурс] / Я. Грицак // Часопис «Критика». – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://krytyka.com/ua/articles/khto-taki-ukrayintsi-i-choho-vony-khochut?page=4>.
15. Гриценко О. Морока з мультикультуралізмом [Електронний ресурс] / О. Гриценко // Часопис «Критика». – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <https://krytyka.com/ua/articles/moroka-z-multykulturalizmom>.
16. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. – К.: Таксон, 2003. – 300 с. - (Ex professo). - Бібліогр.: С. 191-192.

17. Демір Г. Національна ідентичність у контексті глобальних міграційних процесів: соціально-філософський аналіз: дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / Демір Гьохкан – Житомир, 2018. – 233 с.
18. Джудис Д. Б. Великий вибух популізму: Пер. з англ. – Н. Палій / Джон Б. Джудис. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 192 с.
19. Дианова В. М. Космополитизм в эпоху глобализации / В. М. Дианова. // Вопросы культурологии. – 2007. – №1. – С. 8–12.
20. Дмитрук Н. Між матеріалізмом і постматеріалізмом: ціннісні орієнтації сучасної української молоді / Н. Дмитрук // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. - 2017. - № 3. - С. 57-67. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2017_3_8.
21. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності / за ред. М. Рябчука. – Історичні причини та політичні наслідки. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. – 252 с.
22. Дослідження дозвілля і культурних потреб міської молоді в Україні [Електронний ресурс] // CEDOS. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/qfln>.
23. Дробижева Л.М. Гражданская идентичность как условие ослабления этнического негативизма // Мир России. 2017. Т. 26. №1. С. 7–31.
24. Дробижева Л.М. Национально-гражданская и этническая идентичность: проблемы позитивной совместимости // Россия реформирующаяся. Ежегодник /Отв. Ред. М. К. Горшков. - Вып.7. - М.: Институт социологии РАН, 2008. С. 214–228.
25. Дробижева Л.М. Российская и этническая идентичность: противостояние или совместимость // Россия реформирующаяся / Под редакцией Л.М. Дробижевой. - Academia, 2002. С. 213-244.
26. Дробижева, Л. Этническая солидарность, гражданская консолидация и перспективы межэтнического согласия в Российской Федерации / Л. М. Дробижева // Общественные науки и современность. - 2014. - № 1. - С. 119-129.

27. Єгупов М. В. Ідентичність як атрибут людини і суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «соціальна філософія та філософія історії» / Єгупов Микола Владленович – Київ, 2015. – 22 с.

28. Єкельчик С. Історія України: Народження модерної нації / Сергій Єкельчик. – К.: Laurus, 2011. – 376 с.

29. Жадан І. В. Емпіричне дослідження особливостей громадянської та національної самоідентифікації молоді: базові поняття і показники / І. В. Жадан // Наукові студії із соціальної та політичної психології. - 2017. - Вип. 39. - С. 60-68. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2017_39_7.

30. Желязкова В. Білінгвізм як фактор формування мовної особистості / В. Желязкова // Українознавчий альманах. - 2012. - Вип. 9. - С. 132-135. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2012_9_35.

31. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України № 16. – 1993. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>.

32. Звіт за результатами соціологічного дослідження «Українське суспільство та європейські цінності». // Інститут Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі. – 2017. – 58 с.

33. Зозуля Е. В. Молодежь как актор политического процесса в современной России: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии (политические науки)» / Зозуля Елена Викторовна – Пятигорск, 2013. – 26 с.

34. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель. – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.

35. Каминченко Д. И. Социальные медиа как инструмент формирования политической картины мира современной молодежи / Д. И.

Каминченко, О. Ю. Шмелева. // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Социология. Политология. – 2020. – №2. – С. 212–218.

36. Карлова В. В. Національна самосвідомість: сутність, поняття та зміст в контексті сучасних дослідницьких підходів [Електронний ресурс] / В. В. Карлова // Державне управління: теорія і практика. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Karlova.pdf

37. Кди́рова І. О. Етнічність в процесах культурного розвитку багатонаціонального суспільства України / І. О. Кди́рова // Молодий вчений. - 2017. - № 8. - С. 43-47. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_8_13.

38. Кисельов С. Національна ідентичність українців. Дилема культурного і соціально-політичного / С. Кисельов, А. Сальникова // Політичний менеджмент. - 2003. - № 2. - С. 31-40. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2003_2_5.

39. Козловець М. Культурні основи націй та ідентичність у добу глобалізації / М. Козловець, Л. Горохова // Гілея: науковий вісник. - 2013. - № 73. - С. 250-255. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_73_114.

40. Коломієць Т. В. Формування національної ідентичності як чинника консолідації сучасного українського суспільства / Коломієць Т. В. // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць. – 2009. – № 4. – С. 99–103. - Режим доступу: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/6206>

41. Комаровский В. С. Бедность и неравенство как вызовы национально-государственной идентичности формированию гражданской нации России // Власть. 2017. Том. 25. № 1. С. 5–11.

42. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. / Рафальський О. О. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. – 400 с.

43. Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії. // Центр

Разумкова // За підтримки програми «Matra» МЗС Нідерландів та Фонду Конрада Аденауера. – 2016. – 100 с.

44. Корнієвський О. Національний вимір становлення громадянського суспільства: методологічне підґрунтя дослідження / О. Корнієвський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2011. - Вип. 5. - С. 128-136. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2011_5_11.

45. Котовская М., Шалыгина Н. Советское студенчество 1970-х годов: Проблемы ментальности// Общественные науки и современность. №3, 2013. – С. 152-162.

46. Краєвий О. Д. Проблеми на шляху консолідації українського суспільства на сучасному етапі та визначення підходів до їх подолання / О. Д. Краєвий, Р. О. Краєвий // Історико-політичні студії. - 2014. - № 2. - С. 100-110. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2014_2_14.

47. Кресіна І. Громадянсько-політична концепція української нації (за В. Липинським) / І. Кресіна // Studia politologica Ucraino-Polona. - 2011. - Вип. 1. - С. 237-247. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2011_1_36.

48. Кривицька О. В. Спільна ідентичність в умовах дезінтеграції українського суспільства: особливості і шляхи формування / О. В. Кривицька // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2018. - Вип. 3-4. - С. 124-141. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2018_3-4_8.

49. Кулик В. Гібридна дерусифікація [Електронний ресурс] / В. Кулик // Часопис «Критика». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://krytyka.com/ua/articles/hibrydna-derusyfikatsiya>.

50. Кулик В. Світова мережа й національна ідентичність [Електронний ресурс] / В. Кулик // Часопис «Критика». – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://krytyka.com/ua/articles/svitova-merezha-y-natsionalna-identychnist>.

51. Кухарук О. Ю. Основні теоретичні та емпіричні підходи до вивчення взаємозв'язку етнонаціональної та мовної ідентичностей / О. Ю. Кухарук // Наукові студії із соціальної та політичної психології. - 2016. - Вип. 38. - С. 40-50. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2016_38_6.
52. Кухарук О. Ю. Теоретичні засади емпіричного дослідження етнонаціональної ідентичності / О. Ю. Кухарук // Психологічні науки: проблеми і здобутки. - 2015. - Вип. 7. - С. 98-114. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pnpz_2015_7_9.
53. Кучера І. Мова як чинник формування етнічної ідентичності особистості / І. Кучера // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Культурологія. - 2015. - Вип. 16. - С. 369-371. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2015_16_53.
54. Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада [Електронний ресурс] / Жак Ле Гофф // Прогресс. – 1992. – Режим доступу до ресурсу: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=80530>.
55. Ляпіна Л. А. До проблеми ідентичностей у сучасній етносоціології / Л. А. Ляпіна // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Соціологія. - 2008. - Т. 84, Вип. 71. - С. 63-66. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2008_84_71_12.
56. Макаренко Н. Ю. Національна ідентичність: особливості формування / Н. Ю. Макаренко. // Збірник наукових праць «Політологічні студії». - 2010. - №1. - С. 188–196. - Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/38791>.
57. Маркузе Г. Одномерный человек // пер. – А. Юдина [Електронний ресурс] / Г. Маркузе // REFL-book. – 1994. – Режим доступу до ресурсу: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/frankfurtskaja_shkola/gerbert_markuze_odnomernyj_chelovek_perev_a_judina/57-1-0-347.
58. Мёдова Ю. А. О соотношении этнической и национальной идентичности / Ю. А. Мёдова. // Философия и общество. – 2010. – №4. – С. 119–125.

59. Михеев В. А. Природа и практика развития межнационального согласия // Власть. Том 27. – 2019. – № 3. – С. 276-280.

60. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. - 2003. - № 2. - С. 14-30. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2003_2_4.

61. Носова С. С. Молодежь в сетевом информационно-коммуникативном обществе: зарубежные подходы к изучению проблемы / С. С. Носова, И. П. Кужелева-Саган // Сибирский психологический журнал. – 2013. – № 49. С. 85–96.

62. Палій Г. Становлення єдиної національної Ідентичності в Україні. Вплив регіональної специфіки / Ганна Палій. // Політичний менеджмент. – 2005. – №2. – С. 38–45. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8739/3-paliy.pdf?sequence=1>.

63. Палій Г. Формування української політичної нації / Г. Палій // Політичний менеджмент. - 2003. - № 1. - С. 93-101. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2003_1_13.

64. Патрикаракос Д. Війна у 140 знаках. Як соціальні медіа змінюють конфлікти у ХХІ столітті: Пер. з англ. – І. Рудько [Електронний ресурс] / Дейвид Патрикаракос // Yakaboo Publishing. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/qhya>.

65. Пашина Н. Концепт політичної ідентичності в українській політичній науці / Н. Пашина // Політичний менеджмент. – 2012. – № 4-5. – С. 180-191.

66. Петровська І. Р. Типи громадянської ідентичності студентської молоді / І. Р. Петровська // Проблеми сучасної психології. - 2016. - Вип. 31. - С. 317-330. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_31_28.

67. Петухова О. В. Консолідація: сутність і види / О. В. Петухова // Інвестиції: практика та досвід. - 2015. - № 3. - С. 130-135. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_3_30.
68. Пивоварова Н. П. Українська соціокультурна реальність: модерн чи постмодерн, матеріалізм чи постматеріалізм? / Н. П. Пивоварова, Б. М. Хляпатура. // Грані: Соціологія. – 2015. – №2. – С. 97–104.
69. Пищик В. И. Динамика смысловых составляющих ментальности поколений / В. И. Пищик, Н. В. Сиврикова. // Российский психологический журнал. – 2014. – №11. – С. 73–82.
70. Піонтковська Д. В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : дис. канд. псих. наук: 19.00.07 / Піонтковська Діана Володимирівна – Кам'янець-Подільський, 2017. – 195 с.
71. Пірен М. І. Національна ідентичність сучасної української еліти як чинник консолідації суспільства та реалізації демократичних реформ / М. І. Пірен // Публічне управління: теорія та практика. - 2013. - Вип. 2. - С. 62-70. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_2_12.
72. Поліщук Ю. Поняття «суспільна консолідація» у вітчизняному політологічному дискурсі / Ю. Поліщук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2017. - Вип. 5-6. - С. 158-171. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2017_5-6_10.
73. Поліщук Ю. Чинники суспільної консолідації в Україні: історіографічний аспект дискурсного поля / Ю. Поліщук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2019. - Вип. 3-4. - С. 266-288. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nziped_2019_3-4_16.
74. Потапчук Т. Становлення національної ідентичності / Т. Потапчук // Збірник наукових праць [Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини]. - 2011. - Вип. 2. - С. 281-287. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2011_2_38.

75. Радчук Г. К. Особливості ціннісних орієнтацій сучасних студентів / Г. К. Радчук. // World science Multidisciplinary Scientific Edition. – Warsaw: 2018. – №5. – С. 1–21.

76. Рожков А. Ю. В кругу сверстников. Жизненный мир молодого человека в Советской России 1920-х гг. – М.: Новое литературное обозрение, 2014. – 640 с.

77. Рожкова Л. В. Особенности консолидационного потенциала современной студенческой молодежи [Электронный ресурс] / Рожкова Л. В., Толубаева Л. П. // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2012. – №3. – С. 54–64. – Режим доступа: https://izvuz_on.pnzgu.ru/files/izvuz_on.pnzgu.ru/7312.pdf.

78. Ростецька С. Національна ідентичність: природа, сутність та проблеми формування / С. Ростецька // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. - 2016. - Вип. 8. - С. 218-225. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2016_8_30.

79. Рябчук М. Дві Білорусі [Електронний ресурс] / М. Рябчук // Часопис «Критика». – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://krytyka.com/ua/articles/dvi-bilorusi-0>.

80. Світове дослідження цінностей [Електронний ресурс] // Український центр європейської політики. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/rydd>

81. Система ценностных ориентаций «поколения Z»: социальные, культурные и демографические детерминанты / [М. С. Яницкий, О. А. Браун, Ю. В. Пелех та ін.]. // Сибирский психологический журнал. – 2019. – №72. – С. 46–67.

82. Скотна Н. Особливості етнічної і національної ідентичності / Н. Скотна, В. Стець // Молодь і ринок. - 2012. - № 8. - С. 6-10. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2012_8_3.

83. Сміт Е. Д. Національна ідентичність [Електронний ресурс] / Ентоні Д. Сміт // Основи. – 1994. – Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/smith/smi.htm>.
84. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности / Г. У. Солдатова. – М.: Смысл, 1998. – 389 с.
85. Сукачова Г. П. Чинники формування етнічної самоідентифікації Населення сучасної України / Г. П. Сукачова. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2011. – №7. – С. 224–228.
86. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації/ Аналітична доповідь. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 160 с.
87. Терещенко К. В. Національна ідентичність як складова системи соціальної ідентичності особистості / К. В. Терещенко // Вісник післядипломної освіти. - 2010. - Вип. 1(2). - С. 392-399. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2010_1\(2\)_47](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2010_1(2)_47).
88. Титар О. В. Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: Філософсько-антропологічний вимір: дис. канд. філос. наук: 09.00.04 / Титар Олена Володимирівна – Харків, 2016. – 493 с.
89. Титов В. В. Национальная идентичность: вызовы цифровой эпохи / В. В. Титов. // Социально-гуманитарные знания. – 2019. – №5. – С. 187–193.
90. Угрин Л. Я. Ідентичність і консолідація транзитних суспільств / Л. Я. Угрин // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. - 2015. - № 4. - С. 135-143. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2015_4_21.
91. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, Ю.П. Богущкий, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: НАН України, 2017. – 336 с.

92. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / за ред. М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
93. Українське покоління Z: цінності та орієнтири [Електронний ресурс] // GfK Ukraine на замовлення Центру «Нова Європа». – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13874.pdf>.
94. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.
95. Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін. // Інститут соціології НАН України. – 2019. – №6 (20). – С. 413–511.
96. Федотова Т. В. Особливості прояву етнічної та національної ідентичності в студентів-психологів / Т. В. Федотова // Психологічні перспективи. - 2016. - Вип. 27. - С. 280-292. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2016_27_27.
97. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія / за ред. М. А. Козловця – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
98. Фриланд Х. Постання нової світової еліти [Електронний ресурс] / Х. Фриланд // Часопис Критика. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <https://krytyka.com/ua/articles/postannya-novoyi-svitovoyi-elity>.
99. Фрідмен Т. Л. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію: Пер. з англ. – М. Прокопович, Р. Скакун [Електронний ресурс] / Томас Фрідмен // Львів. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/friedman/friedman-zmist.htm>.
100. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности / Ю. Хабермас. – Донецк: «Донбасс», 1999. – 123 с. – Философские и политические статьи.
101. Хашиєва Л. В. Глобалізація та ідентичність: взаємозв'язок глобального й локального / Л. В. Хашиєва // Актуальні проблеми державного

управління. - 2015. - № 2. - С. 38-44. - Режим доступу:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_2_7.

102. Чомські Н. Куди прямує світ? [Електронний ресурс] / Н. Чомські // Часопис «Критика». – 2001. – Режим доступу до ресурсу:
<https://krytyka.com/ua/articles/kudy-pryamuie-svit>.

103. Швед І. Дослідження з проблем ідентичності / І. Швед // Слов'янський світ. - 2012. - Вип. 10. - С. 175-190. - Режим доступу:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/slsv_2012_10_13.

104. Шмелькова Є. Є. Порівняльний аналіз національних ідентичностей в європейських країнах: дис. маг. соц. наук: 054 / Шмелькова Євгенія Євгеніївна – Київ, 2018. – 155 с.

105. Щербак І. Конфігурація громадянської ідентичності східноукраїнського студентства / І. Щербак // Український соціологічний журнал. - 2016. - № 1-2. - С. 94-101. - Режим доступу:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrsocj_2016_1-2_14.

106. Этнография: Учебник / Под ред. Ю. В. Бромлея и Г. Е. Маркова. – М.: Высш. школа, 1982. – 320 с.

107. Яковенко, Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. – К.: Laurus, 2012. – 472 с.

108. Howe N., Strauss W. Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069// New York: William Morrow and Company Inc, 1991. – 538 p.

109. Steve F. Ethnonational Identities [Електронний ресурс] / F. Steve, M. Stephen // Palgrave Macmillan. – 2002. – Режим доступу до ресурсу:
<https://link.springer.com/book/10.1057/9781403914125>.

ГАЙД (СЦЕНАРІЙ) ФОКУС-ГРУПИ

Вступ. Ознайомлення учасників з правилами обговорення

Доброго дня! Перш за все, я хотіла б подякувати Вам, що ви сьогодні знайшли можливість прийняти запрошення і взяти участь в обговоренні! Сьогодні ми будемо говорити про вас, про ваші цінності, вподобання, а також про місце де ми живемо – про нашу державу.

Я хотіла б попросити вас бути максимально відвертими у відповідях на питання, які я вам буду ставити. І, будь ласка, не звертайте увагу на те, чи збігається ваша позиція з думками інших учасників обговорення. Говоріть те, що ви думаєте. Не існує правильних або неправильних думок, ми ні в якому разі не збираємося оцінювати ваші знання.

Я прошу вас в ході обговорення не перебивати присутніх, але за собою я таке право залишаю. Оскільки повинен бути хтось, хто керує процесом.

Хочу попередити, що наша розмова буде записана і я хочу пояснити, для чого це потрібно. Відеозйомка ведеться з єдиною метою - щоб після нашої зустрічі можна було обробити результати обговорення. Тобто, учасники дослідницької групи будуть розшифровувати ці записи і писати звіт про те, які саме думки існують серед таких людей, як ви. Ми гарантуємо, що жодна людина, крім дослідників, не матиме доступу до цих матеріалів.

Будь ласка, якщо ви не очікуєте будь-яких термінових повідомлень - перемкніть свої мобільні телефони на беззвучний режим. А ще краще - просто їх вимкніть.

Так, і ще. Будь ласка, ви можете говорити будь-якою мовою. Мається на увазі російською або українською. Я, з Вашого дозволу, буду спілкуватися українською мовою.

БЛОК 1. Портрет учасника (15 хвилин)

1. А тепер давайте ви по черзі розповісте про себе (вік, сім'я). Де навчаєтесь? Ким ви працюєте? Де живете? Яка ваша родина? (бабусі/дідусі)? Що цінуєте у своїй роботі? (для тих, хто працює). Чи вважаєте Ви, що робите щось важливе (корисне) для суспільства?

2. Що є найбільш цінним у вашому житті? Як Ви любите проводити свій вільний час?

3. Опишіть яким/якою Ви є (трьома-чотирма прикметниками).

4. Що Вас найбільше турбує у Вашому житті (або викликає занепокоєння)? Що б Вам хотілося змінити?

БЛОК 2. Уявлення про Україну як державу (15–20 хвилин)

5. Опишіть, будь-ласка, які асоціації у Вас викликає слово «Україна»? (що перш за все і чому спадає на думку?)

6. Яка Ваша національність? Що для Вас означає бути українцем/кою? Поясніть. Чи можуть люди іншої національності чи інших культур вважати себе українцями? Яка Ваша національність?

7. Чи відчуваєте Ви гордість, за те, що Ви є українцем/українкою? (чи не виникає у Вас часом відчуття сорому?)

8. Які асоціації у Вас виникають у зв'язку з висловлюваннями: «Я – громадянин України», «Я є частиною спільноти громадян України»? (шаную/не шаную державні символи, ціную/не ціную співгромадян, патріот/не патріот своєї країни, ціную/не ціную свою державу тощо).

9. Яке Ваше самопочуття як громадянина/громадянки України (захищені/незахищені, згуртовані/незгуртовані, захоплені/зневірени, байдужі/небайдужі, залежні/незалежні,

активні/пасивні). Що Ви відчуваєте у зв'язку з цим? (невдоволеність, сумніви, гордість, розчарування, радість, вдячність, компетентність тощо..)

БЛОК 3. Історична пам'ять (10-15 хвилин)

10. Який історичний період у розвитку України, на Вашу думку, є найбільш успішним?
11. Кого, на вашу думку, можна вважати патріотом України?
12. Якщо мова йде про глобалізацію, які асоціації з нею у Вас виникають? Глобалізація це позитивне чи негативне явище для нашої країни?
13. Що на Вашу думку означає поняття «космополіт»?

БЛОК 4. Уявлення про національну ідентичність (20-25 хвилин)

14. А тепер давайте поговоримо про націю. Як Ви її охарактеризуєте? Бути представником своєї нації для Вас означає...? Чому? З чим у Вас асоціюється український націоналізм?

15. Якби у Вас була можливість обрати національність, який вибір Ви би зробили?
16. Продовжіть речення: «Як представник своєї національності, я відчуваю...»
17. Які стереотипи, на Вашу думку, притаманні українській нації? Чи доводилося Вам у буденному житті зіштовхуватися з відповідними стереотипами?
18. Що на Вашу думку здатне консолідувати (об'єднувати) українську націю? Чи довіряєте Ви державним інституціям в нашій країні?
19. Якщо говорити про характеристики нації, які з них є для Вас найбільш важливими? Проранжуйте по важливості, а потім прокоментуйте кожну з характеристик. *(Передати картку №1 учасникам)*

		Ступінь важливості (від 1 до 11)
1	Усвідомлення себе як члена групи	
2	Усвідомлення своєї відмінності від інших	
3	Мова	
4	Спільність походження	
5	Культура, традиції	
6	Сімейно-побутовий устрій	
7	Символи та атрибути держави	
8	Територія проживання	
9	Консолідованість (єдність) громадян	
10	Суверенітет	
11	Релігія	

Тепер давайте обговоримо. *(Уточнити по кожній характеристиці, чому важлива/не важлива?)*

20. А тепер поговоримо про національну ідентичність. На вашу думку, бути представником своєї нації означає...? Проранжуйте по важливості, а потім прокоментуйте кожну з характеристик. *(Передати картку №2 учасникам)*

		Ступінь важливості (від 1 до 14)
1	Надавати перевагу українським національним стравам	
2	Знати рідну мову	
3	Дивитися кінострічки або телевізійні програми рідною мовою	
4	Відзначати національні свята	
5	Купувати або мати вдома традиційні національні речі	
6	Знати і слухати національну музику	

7	Усвідомлювати єдність з представниками своєї нації	
8	Відвідувати релігійні служби, дотримуватися релігійних обрядів	
9	Брати участь у політичних або соціальних подіях національного характеру	
10	Належати до національно-культурних організацій	
11	Вивчати історію та культуру своєї нації	
12	Поділяти цінності своєї нації	
13	Жити на одній території з представниками своєї нації	
14	Спілкуватися рідною мовою	

Тепер давайте обговоримо. (Уточнити по кожній характеристиці, чому важлива/не важлива?)

БЛОК 5. Космополітична орієнтованість (15 хвилин)

21. Уявіть ситуацію: Молодому хлопцеві, який щойно закінчив університет, одночасно надійшло дві пропозиції роботи: від української та іноземної організації. У першому випадку пропонується посада державного службовця з можливістю впливати на важливі для України рішення, у другому випадку іноземна компанія зацікавлена у його професійних (інтелектуальних) можливостях на користь своєї держави і відповідно пропонує змінити місце постійного проживання. **Який з двох запропонованих варіантів Ви порадили б обрати хлопцю? Обґрунтуйте свою думку.**

22. Чи пов'язуєте Ви своє майбутнє з Україною? Чи є це для Вас принциповим?

23. Якби у Вас були необмежені фінансові можливості, яку країну Ви обрали б для свого постійного проживання? Чому?

24. Уявіть собі наступну ситуацію: Дівчина з сім'ї американських мігрантів в Україні дуже швидко вивчила українську, вільно нею розмовляє і виступає у ролі перекладача для членів своєї сім'ї. Проте більше часу вона проводить зі своїми друзями з України і вважає себе україркою. Однак із дорослішанням, у неї з'являється бажання проявляти власну індивідуальність, що здатна реалізуватися у демонструванні власної культурної відмінності та акцентуванні уваги на тому, що вона усе ж таки є «американською україркою». **Прокоментуйте дану ситуацію. На вашу думку, чи можуть люди з інших культур відчувати себе українцями? Чому?**

БЛОК 6. Тестування тверджень (15-20 хвилин)

25. А зараз я зачитаю Вам декілька тверджень. Які з цих тверджень ближче Вам особисто? Відзначте, з якими твердженнями Ви погоджуєтесь, а з якими не погоджуєтесь. *Передавати респондентам картку №3 для заповнення.*

		Чи згодні Ви з наступними твердженнями?	
		так	ні
1	Я пишаюся своєю національністю		
2	У повсякденному спілкуванні національність не має ніякого значення		
3	Справжня дружба може бути лише між людьми однієї національності		
4	Взаємодія з людьми інших національностей може провокувати конфліктну ситуацію		
5	Часом я відчуваю перевагу людей іншої національності		
6	Моя нація не краща і не гірша від інших націй		

7	Мені не зовсім зрозуміла роль національності у моєму житті		
8	Мені подобається бути з представниками інших національностей		
9	Кожна людина повинна чітко усвідомлювати своє національне походження		
10	За кордоном мені б хотілося не втрачати відчуття своєї національної приналежності		
11	Мене напружує згадування про мою національність		

Дякую усім за відповіді!

Фокус-група №1
Гуманітарні спеціальності

Модератор	<p>Доброго дня! Перш за все, я хотіла б подякувати Вам, що ви сьогодні знайшли можливість прийняти запрошення і взяти участь в обговоренні! Сьогодні ми будемо говорити про вас, про ваші цінності, вподобання, а також про місце де ми живемо – про нашу державу.</p> <p>Я хотіла б попросити вас бути максимально відвертими у відповідях на питання, які я вам буду ставити. І, будь ласка, не звертайте увагу на те, чи збігається ваша позиція з думками інших учасників обговорення. Говоріть те, що ви думаєте. Не існує правильних або неправильних думок, ми ні в якому разі не збираємося оцінювати ваші знання.</p> <p>Я прошу вас в ході обговорення не перебивати присутніх, але за собою я таке право залишаю. Оскільки повинен бути хтось, хто керує процесом.</p> <p>Хочу попередити, що наша розмова буде записана і я хочу пояснити, для чого це потрібно. Відеозйомка ведеться з єдиною метою - щоб після нашої зустрічі можна було обробити результати обговорення. Тобто, учасники дослідницької групи будуть розшифровувати ці записи і писати звіт про те, які саме думки існують серед таких людей, як ви. Ми гарантуємо, що жодна людина, крім дослідників, не матиме доступу до цих матеріалів.</p> <p>Будь ласка, якщо ви не очікуєте будь-яких термінових повідомлень - перемкніть свої мобільні телефони на беззвучний режим. А ще краще - просто їх вимкніть.</p> <p>Так, і ще. Будь ласка, ви можете говорити будь-якою мовою. Мається на увазі російською або українською. Я, з Вашого дозволу, буду спілкуватися українською мовою.</p> <p>А тепер давайте ви по черзі розповісте про себе. Де навчаєтесь? Ким Ви працюєте? Де живете? Яка Ваша родина? (бабусі/дідусі)?</p>
Лана	<p>Мене звати Лана, мені повних 22 роки. Наразі я навчаюсь у Київському університеті культури і мистецтв, спеціальність моя називається соціальна робота. Раніше до цього диплом бакалавра я отримувала теж в університеті Культури і Мистецтв, теж в Києві. Зараз факультет психології і соціальна робота. Тобто соціальна робота мій фах. Зараз я працюю на телебаченні, саме в групі StarLightMedia. Це канали СТБ, Новий, ICTV, займаємося вивченням цільової аудиторії, такого плану. Працюю на каналі зовсім недавно, декілька місяців, починаючи з цього року. Наразі, я проживаю в Києві, на Лівому Березі. Час від часу, якщо в мене є можливість, я можу поїхати до себе на батьківщину, в Черкаську область. Проживаю я не сама, проживаю з своїм чоловіком.</p>
Модератор	<p>Розкажіть про роботу трішки. Що цінуєте у своїй роботі, що подобається?</p>
Лана	<p>На даний момент, як би це не було дивно, у своїй роботі я ціную віддалений режим. З нестабільною ситуацією в Україні, зокрема в місті Києві, мені дуже зручно, що саме такого формату організована зараз моя робота. Ну, і ціную перш за все, що, ну, напевно, все пізнається в порівнянні, якщо порівняти з</p>

	моїми іншими місцями роботи, то зараз мені ця більш до душі. Імпонує тим, що в мене є більше вільного часу на себе і свого оточенню. Це мені зараз і подобається.
Модератор	А от вважаєте, що робите щось корисне для суспільства?
Лана	Ну, можливо, в деякій мірі. Я б не сказала, що це якісь важливі суспільні рішення випадають для того щоб я їх вирішувала. Але все ж таки щось корисне, для якоїсь певної аудиторії, я все таки роблю. Або намагаюсь робити.
Модератор	Анна, давайте з вами познайомимося.
Анна	Доброго вечора, мене звати Анна, мені повних 22 роки, я навчаюсь на магістратурі, в КНУКіМ, журналістика. Зараз не працюю, буквально місяць назад звільнилася. Працювала в Приват Банку. Проживаю я в Києві, на Академістечку, у власній квартирі, проживаю сама. Сама родом також з Черкаської області. Там проживає бабуся, дідусь.
Модератор	Ви зараз не працюєте, це у зв'язку з карантинном, чи це просто поки в пошуках?
Анна	Ні. Звільнилася, тому що набридло, зараз в пошуку іншої роботи.
Модератор	А довго пропрацювали взагалі?
Анна	Два роки.
Модератор	Добре, дякую вам. Валерій, давайте з Вами познайомимось.
Валерій	Ну, власне я навчаюся на 5, це по-старому, зараз це перший курс освітньої програми магістр, на історичному факультеті по спеціальності етнологія. Займаюся вивченням народів, і скажемо так, більше займаюся процесом аналізу, і походженням народу, певного соціального руху, певним чином перегукується з соціологічними такими аспектами. Але більше з нахилом в історичний бік, історичну має певну забарвленість. В принципі, я можу сказати, що я зараз ще крім того працюю, відпрацьовую, можна сказати, не повний робочий день, в Київському Міжнародному Інституті Соціології. Займаюсь анкетуванням, анкетуванням респондентів. Проживаю зараз в місті Бровари, там де я і народився, це передмістя Києва, тому тут зручно, все поруч.
Модератор	Чи вважаєте Ви, що робите щось важливе (корисне) для суспільства?
Валерій	Не являючись, скажемо, тим хто складає анкети і не бачачи повний цикл переробки, оскільки я займаюся первиною роботою, а не складанням графіків, аналізів, і не знаю, хто замовник і ще щось, то я об'єктивно оцінити чи чимось воно допомагає – не можу. Хоча, хотілося би надіятися, що тим хто це замовляє і хто цим цікавиться, воно якось впливає, особливо якщо це можновладці, або це часто замовляють якісь впливові люди, задля там якось покращення, розуміння ситуації.
Модератор	А якщо от говорити про себе, що Ви цінуєте у своїй роботі? От те, що Ви робити безпосередньо?
Валерій	Ну, по-перше, в принципі, віддаленість, по-друге, те що гнучкий графік. Я можу абсолютно з навчанням його суміщати. Ну, і в принципі, доволі не погана оплата, як для неповного робочого дня.

Модератор	Так, дякую. Тепер у нас Ірина.
Ірина	Всім привіт, мене звати Іра. Мені 22 роки, я навчаюсь в Київському Національному Університеті імені Тараса Шевченка, Інститут філології, напрям українська мова література і західноєвропейська мова. Паралельно працюю в контакт-центрі у клініці, в медичному центрі. Проживаю в Києві, навчаюсь в Києві.
Модератор	Розкажіть про свою родину трішки?
Ірина	Поки проживаю я зі своїм хлопцем. Не знаю, що розповісти, що саме цікавить?
Модератор	Чи спілкуєтеся один з одним? З бабусями, дідусями, які взагалі стосунки?
Ірина	Стосунки дуже тісні і теплі звичайно. З батьками тісно спілкуюся. Також у мене є брат, з його сім'єю гарно спілкуємося. І взагалі ми з Житомирської області і дуже часто до бабусі в гості їздимо.
Модератор	Зрозуміло. А от Ірино, скажіть, що цінуєте у своїй роботі?
Ірина	У своїй роботі я ціную графік. Ціную своє керівництво, тому що воно дуже лояльне. І, навіть, коли ми там складаємо графік, то я говорю завжди свої побажання, вони завжди прислуховуються, тому я можу спланувати щось ще окрім роботи. І також мені подобається те, що я можу з людьми спілкуватися, чимось допомагати. Постійно спілкуємося з пацієнтами, якимось допомагаємо їм, вислуховуємо їх, це мені дійсно подобається.
Модератор	Добре, дякую. Олександр, Ви наступний.
Олександр	Меня зовут Саша. Учусь в Национальном транспортном университете по специальности право. Работаю на канале, это телемагазин, который продает украшения. Работаю там инженером телеэфира. Родился в Киеве и живу в Киеве.
Модератор	Чим подобається Ваша робота?
Олександр	Это более-менее творческая работа, график удобный, у меня куча свободного времени.
Модератор	А чи вважаєте Ви, що робите щось важливе (корисне) для суспільства?
Олександр	Та, наверное, вряд ли
Модератор	Можливо, ще якісь хобі є у вас?
Олександр	Да, играю на гитаре, музыкой занимаюсь, пишу песни
Модератор	Різносторонній, так?
Олександр	Есть немного.
Модератор	Ірина?
Ірина (2)	Мене звати Ірина, мені 23 роки, повних. Я психолог за освітою, закінчую бакалавра. І на разі, буду вступати також за спеціальністю нейропсихологія до Київського університету імені Шевченка. Зараз я працюю у рекламній компанії. Працюю контент-мейкером, мені дуже подобається. Мені дуже комфортно працювати у моєму колективі. Мені подобаються саме те, чим я

	займаюся, дуже творчо. У мене теж є маленька кішечка, батьки і я їх дуже люблю. І дуже ціную. Це напевно, найцінніше, що в мене є, моя сім'я.
Модератор	Валера, ваша черга.
Валера	Всім привіт, вчусь на 6 курсі, тобто другий курс магістратури, у Київському Національному Університеті імені Шевченка, на історичному факультеті музеєзнавство та пам'яткознавство. Працюю зараз, на жаль, не по спеціальності. Працюю у сфері послуг, керівником магазину. Крім того ще займаюся, умовно кажучи, громадською діяльністю. Займаюся популяризацією історії. Є одна організація в якій я беру участь, знімаю відео різні популяризаційні, пишу тексти якісь, і так далі. Живу в Києві, в орендованій квартирі.
Модератор	Про свою родину трішки розкажіть.
Валера	Ну, про родину, мати в мене лікар-педіатр. Батько не знаю, нема його, умовно кажучи, потім тітка в мене реабілітолог, вона працює з дітьми аутистами, двоюрідний брат грає в комп'ютерні ігри.
Модератор	Підтримуєте зв'язок з родиною, Ви тісно спілкуєтеся?
Валера	Так, підтримуємо, звісно. Не кожен день ми там спілкуємося, але періодично.
Модератор	Добре, дякую. Чи вважаєте Ви, що робите щось важливе для суспільства?
Валера	Да, вважаю.
Модератор	А в чому це проявляється?
Валера	Ну, я популяризую історію, мені здається, що це важливо.
Модератор	Добре, дякую вам. Опишіть яким/якою ви є людиною трьома-чотирма прикметниками. Наприклад, я зараз стурбована, емоційна. Я така трішечки, навіть, не трішечки, творча.
Ірина (2)	Давайте я почну. Я, напевно, якщо охарактеризувати лише прикметниками, то я б охарактеризувала себе, як чуттєву, розумну, все таки. І, напевно, що трохи занадто емоційну.
Модератор	Добре, дякую. Лана, давайте Ви?
Лана	Насправді, думаю і не можу точно підібрати слів, якими б я могла сама себе описати. Я впевнена в тому, що я щира, відверта, думаю, що добра, і впевнена, що вірна.
Модератор	Супер, дякую вам. Олександр, давайте тепер Вас послухаємо.
Олександр	Ну, складно ответить, на этот вопрос. Наверное, первым делом творческий, туда же ленивый и иногда слишком добрый.
Модератор	Занадто добрий, так?
Олександр	Иногда, да.
Модератор	Добре, дякую. Анна Ви?
Анна	Я позитивна, щира, добра і трішечки емоційна.

Модератор	Добре, дякую, Валерій?
Валерій	Я можу себе назвати, відповідальним, в якійсь мірі, доволі пунктуальним, в плані якихось таких певних рис. Емоційний, в якійсь мірі забавним певно.
Модератор	Добре, дякую Вам.
Ірина	Я б сказала, що я, мабуть, емоційна, не терпляча, відповідальна і, мабуть, також пунктуальна.
Модератор	Дякую. Валера.
Валера	Творчий, відповідальний і чесний.
Модератор	Що Вас найбільше турбує у Вашому житті (або викликає занепокоєння)? Що б Вам хотілося змінити? Щоб хотілося зробити не так, як зараз це є у Вас в житті?
Ірина	Дуже хочеться подорожувати. І це мене дійсно, дуже бентежить, тому що, нарешті, в мене з'явилися свої гроші, які я можу витратити на подорожі, але ця вся ситуація з карантинами, з обмеженнями вона дуже сильно фруструє, іноді, навіть, лякає. Хотілося, щоб це трішки вже пройшло, і можна було вже подорожувати, кудись сходити, без того щоб на обличчі щось було. Це таке найголовніше. Тому все інше вже, здається, не таким важливим, або те що вже мається.
Модератор	Добре, дякую вам. Можливо, хтось ще хоче щось сказати?
Валера	Більше турбує майбутнє, як і загальне, в принципі, куди там світ рухається, з цими пандеміями. Так і особисте, в плані розвитку, визначення того єдиного, або декількох якихось речей, якими буду займатися протягом життя. Як таке покликання. Оця от невизначеність, вона турбує. хочеться вже визначитися і рухатися в цьому напрямку. І звісно хотілося би правильно розставити життєві пріоритети.
Модератор	Валерій, будь ласка.
Валерій	Ну, тут дійсно я не можу, не погодитися з Валерою, стосовно того, при чому я думаю, це актуально буде і для більшості присутньої аудиторії нашого віку. І, можна сказати, що, от як раз відображено було в фільмі радянському, Кур'єр. Була проблема саме визначення себе як людини, а хто ти є, яке твоє призначення. Майстром чого ти являєшся. Це, напевно, теж турбує, яке твоє реальне місце в цьому житті. І тут ще моє особисте, те що, ще воно множить на мій певний перфекціонізм, в тому плані, мене завжди тривожить не до закінчена робота, і певні якісь моменти, скажімо так, воно множить з тим що, якщо досконало не дійти до цієї цілі, оце ці моменти дуже тривожать. Особливо там якісь підводні камені, бо часто там персоніфікуєш ці не удачі виключно зі своїм якимось там головотяпством і так далі.
Модератор	Ірина?
Ірина	Я також всіх підтримую, зараз в умовах пандемії дуже складно щось планувати, і це дуже лякає. Складно спланувати якусь маленьку поїздку, якусь маленьку зустріч, тому що все може накритися. Поки це найбільше мене лякає і турбує.

Модератор	Опишіть, будь-ласка, які асоціації у Вас викликає слово «Україна»? (що перш за все і чому спадає на думку?)
Валерій	В мене виникає країна, територія, чітко окреслені межі і, в принципі, це місце де якраз живе український народ. Місце де проживають представники українського етносу. Як по мені це і являється Україною. В цьому плані. Ну, і Україна це певно якась культура, і певна ідея.
Модератор	Дякую. Валера, давайте, що Ви скажете.
Валера	Я би сказав, можливо, хтось здивується, це – можливості. В якому сенсі, бо якщо обирати якусь справу, наприклад, займатися підприємницькою діяльністю, та будь чим, то у нас просто не пахане поле. Тобто у нас за великим рахунком ще нічого немає, бо якщо говорити про там західний світ, надзвичайно велика конкуренція в усіх абсолютно сферах, в усіх нішах. Реально в усьому, а у нас навпаки є купа можливостей, для того щоб щось створювати, бо по факту немає конкурентів. Друге це така постійна, перманентна державна стурбованість по відношенню, взагалі до всього. До напрямку куди ми рухаємося, як країна, до війни на сході України, до якихось економічних проблем, до провалів, наприклад, з боротьбою з коронавірусом і так далі. Тобто ця постійна стурбованість політична, економічна, соціальна, вона постійно присутня. Не знаю добре це чи погано, просто як є. Ще асоціюється Україна з розміром. Бо велика насправді у нас територія, і є багато чого подивитися, багато надзвичайно красивого і крутого. Насправді, теж нікуди їхати не треба. Треба хоча б спробувати тут все роздивитися на цій території. Я думаю, це теж відкриває багато перспектив. Та й все, в принципі.
Модератор	Дякую. Якщо узагальнити Україна це можливості, стурбованість в усіх таких важливих сферах і державних, і не державних. І, в принципі Україна, це велика територія, яка в цілому сповнена можливостей, і красивих місць. Добре, дякую. Анна, давайте трішки з Вами поспілкуємося. Як Ви вважаєте?
Анна	Україна в мене асоціюється, що це моя країна, моя держава, тобто моя велика територія, щось моє, рідне.
Модератор	Дякую Ірина, давайте з Вами.
Ірина (2)	В мене досить стереотипні були перші асоціації, тому що це було жити, це було небо, згадала наш прапор. Чесно кажучи, досить цікаві називали асоціації хлопці, тому що я про це, навіть, не могла б подумати, тому що в мене це асоціюється з красою, саме природа, саме з красою людей, можливо з якимись, я не знаю чого, але червоний колір, знаєте як у калини, як намисто у національних костюмах. Тому в мене більш такі асоціації візуальні.
Модератор	Дякую. Лана, слухаю Вас.
Лана	У мене перша асоціація яка мені пришла в голову, це було нещодавно популярне відео «What is Ukraine», з нашою чудовою мальовничою країною. В мене теж дещо схожа асоціації як в Ірини, з красою, яка нас оточує і дійсно є на що подивитися в нашій країні. І ще дотичні якісь думки про те що, в мене асоціюється дещо схоже як в Анни, з домом, з рідним, з мамою, з гімном на шкільній лінійці, от якісь асоціації більше про дитинство, і про ту землю на

	якій ти народився. І, напевно, хоч невеличку але територію яку ти добре знаєш, і вже звик до неї з малечку.
Модератор	Дякую, за відповідь. Олександр, Ваші асоціації?
Олександр	На самом деле, каких-то, таких серьёзных ассоциаций это не вызывает. Но правда вызывает вот с линейкой со школьной, это вот прямо в точку, да. это просто место, где я родился, это единственное, что я точно могу сказать. Это единственная точная ассоциация в моей голове, вот и все.
Модератор	Добре, дякую. Так Іра, Ви щось скажете нам?
Ірина	В мене теж дуже коротка відповідь, тому що у мене Україна асоціюється теж з моєю сім'єю, з моєю домівкою. Це там де тебе завжди чекають. Це щось таке рідне.
Модератор	Що для Вас означає бути українцем/кою? Поясніть.
Лана	Для мене це саме почуття, це те, що ти відчуваєш десь в середині і ти не можеш це пояснити словами. Це коли ти стоїш на тій самій шкільній лінійці і в тебе, не знаю, серце вискакує з грудей, руки пітніють, і ти це відчуваєш, не знаю, кінчиками своїх пальців. Ти відчуваєш і гордість в цей момент, і тебе охоплює якесь таке почуття, яке ти не міг би описати іншими словами, оце українка, коли ти відчуваєш оцей зв'язок, який ти не можеш описати, будь якими словами. Це почуття.
Модератор	На Вашу думку, чи можуть люди іншої національності чи інших культур вважати себе українцями?
Лана	Можуть. Я впевнена, що можуть, звичайно. Не важливо якого там кольору твоя шкіра, якщо ти маєш, як я вважаю, цей вогник в серці і відчуваєш це, то це звичайна справа. І звісно, тоді ти можеш відчувати себе українцем.
Модератор	Добре, дякую. А от, що робить Вас українкою?
Лана	Ну, перш за все, як я уже говорила, за ці асоціації, які в мене викликає слово українка, це почуття яке є в тебе в середині, я його неодноразово відчувала. І перш за все, для мене, це є тим критерієм, який визначає мене як українку.
Модератор	Добре, дякую вам. Ірина, що Ви скажете?
Ірина (2)	У мене скоріше, більш раціональне пояснення, що я розумію під українкою. Для мене це людина яка не просто любить свою батьківщину, а яка робить все можливе для того, щоб ця країна розвивалася. Це не байдужа людина, це людина, яка живе у суспільстві і їй не байдуже, що коїться з тими хто поруч. Їй хочеться щоб кращими були обставини у всіх нас. Для мене це та людина, яка працює з усіма іншими на все краще. Це бути не байдужим і разом з іншими. Це така спільна справа.
Модератор	Добре, дякую. Валерій, ви що скажете?
Валерій	Власне, я б міг сказати, що, по-перше, визначати себе таким, відчувати себе українцем. По-друге, той момент, що визначає те, до якої культури і, скажемо так, до якої спільності ти себе відносиш. Ще вважаю, таким ключовим індикатором, можна сказати, є мова в цьому плані. Я б ще сказав такий важливий момент, для мене це бути причасним до самої України, і до її народу. І власне також, я б сказав ще і походження, по мені, визначає те, що ти є українцем. Хоче, у нас, враховуючи певні обставини, це є також такий

	спірний. Бо про чистоту, як і зараз, загалом в світі, говорити про це важко. Але певне якість походження, певна якась єдина лінія спорідненості предків вона це теж, в певній мірі, визначає.
Модератор	Добре, дякую. Анна?
Анна	Для мене бути україркою це саме любов до своєї держави. Проживання всіх поганих моментів, всіх хороших моментів, все що твориться в державі, сприймання цього. Йти до чогось кращого, тобто, бути вірною своїй державі, країні.
Модератор	Дякую. Питання до Вас усіх. Чи можуть люди іншої національності чи інших культур вважати себе українцями?
Валерій	Ну, в принципі, цілком. Легко можуть бути ті хто з споріднених культур, тобто вони можуть цілком влитися. І, навіть, дуже віддалені культури, як по мені, вони теж можуть, якщо вони приймуть правила гри, традиції, культури, звичаї, вони інтегруються, так би мовити, в українське суспільство. Скажемо так, можливо, чимось доповнюючи, а не ламаючи структуру самого українського суспільства, в тому плані, що як би мовити в чужий монастир зі своїм уставом, через коліно ламати, не будуть. Як, наприклад, Китай той самий, на нього хто тільки не нападав, але всі, навіть, і дуже відміні від нього народи, всі в кінцевому рахунку ставали приналежні до однієї і тої самої культурно-історичної спільності.
Модератор	А хто думає навпаки? Хтось, можливо, не погоджується з цим, чи всі погоджуються? <i>(прим. – всі згодні)</i> Чи відчуваєте Ви гордість, за те, що Ви є українцем/україркою? (чи не виникає у Вас часом відчуття сорому?)
Валера	Дуже специфічне запитання. Почну з сорому. Мені однозначно не соромно, що я українець. Але є таке відчуття «іспанського сорому», коли інші українці чудять всяку хрінь. От тоді мені соромно. Тут з пісні слів не викинеш, люди всі різні, і всі по різному все сприймають. Хоча бувають там такі ляпи, ясне діло, що це більше там якихось публічних осіб стосується, особливо там політичного якомсь процесу. То однозначно соромно за те, що є такі люди, які тут живуть, які так, чи інакше себе ідентифікують, як українця, або україрку. Гордість тут теж половинчата, бо все одно відділяти себе від всяких покидьків немає сенсу, бо так чи інакше ми всі в одному котлі варимося. Гордість за якісь досягнення є, гордість за правильні речі, правильні рухи, які створюють в середині тут люди, або люди, які виїжджають в інші країни, і створюють щось українське там. Так, за це в мене є гордість. Факапами інших українців, тут немає чим пишатися. Все залежить від ситуації.
Модератор	Добре Ви сказали про людей, а чи пишастесь Ви, що ви є українцем?
Валера	Ну, я ж сказав, так. За себе, я вважаю, що я нормальний українець. Якщо так можна сказати.
Модератор	Добре, дякую. Олександр, давайте з Вами поспілкуємося.
Олександр	На самом деле, никогда не рассуждал на эту тему. Лично для меня українець, это национальность, это, опять же, Украина, место, где я родился. Я могу очень просто жить в другой стране, у меня нет там какой-то привязанности,

	сентиментальної привязанності, тем більше у мене нет. Гордість все равно яка-то єсть, вот опять же, очень кайфово, когда люди из Украины делают что-то, что нравится всему миру, вот прямо очень круто
Модератор	Супер, дякую. Якщо так узагальнити, Якщо взяти висловлювання: «Я – громадянин України», «Я є частиною спільноти громадян України»? (шаную/не шаную державні символи, ціную/не ціную співгромадян, патріот/не патріот своєї країни, ціную/не ціную свою державу тощо). От як би ви могли охарактеризувати себе, як громадянина України?
Ірина	Якщо говорити про мене, то я б сказала, що я шаную символи України, і взагалі історію України, я дуже її люблю. Я б сказала про себе, що я гарна громадянка України, тому що я за порядок, я не викину сміття там де не буде урни. Навіть, зараз в умовах карантину, я намагаюся, якусь дистанцію зберігати, завжди маски. Тому я дослухаюся до цих правил, тому я думаю, що я гарна громадянка України. І дійсно я люблю Україну, і де я проживаю.
Модератор	Ви можете назвати себе патріоткою?
Ірина	Я б сказала, що більше патріотка, ніж не патріотка, не можу сказати, що 100% патріотка, через те, що мабуть, більше я спілкуюсь, там не на роботі, не в сім'ї, можу говорити російською мовою, тому я не можу сказати, що повністю патріотка. Таке якесь спірне питання, насправді. Взагалі, я люблю Україну, в принципі на цьому все.
Модератор	Дякую, Анна, а ви що скажете?
Анна	Я скажу, що як громадянин своєї держави, своєї країни, я її люблю, ціную, тобто для мене це любов до своєї держави, це, в певній мірі, цінування дійсно того, що пов'язано з Україною. Тобто той самий гімн, ті самі свята державні, українські. Це в якісь мірі вишиванки наші, тобто в такому плані, для мене це іде як громадянин своєї держави, тобто цінування того, що заложено в нас в середині.
Модератор	Добре. А Ви патріотка своєї держави?
Анна	Ну, я не скажу, що я прямо такий патріот-патріот, але любов до своєї країни я маю.
Модератор	Яке Ваше самопочуття як громадянина/громадянки України? Як ви себе відчуваєте? (захищені/незахищені, згуртовані/не згуртовані, захоплені/зневірені, байдужі/небайдужі, залежні/незалежні, активні/пасивні).
Валерій	Власне, я міг би сказати, що я себе, в принципі, відчуваю як порядний, все таки, як порядна людина, яка точно не насмітить. Я, вважаю, що такий громадянин, що в випадку чого, все таки, старається допомогти іншим громадянам так би мовити, коли в тому виникає такий певний конфлікт. Хоча активним себе я, в принципі, не вважаю, просто більше так, вважаю, я виконую, певну свою функцію, і певні якісь свої завдання. І плюс порядна людина, намагаюся слідувати, поважати закони, і не намагаюся гидити людям, щоб і мені, в цьому плані, не заважали. По золотому правилу моралі, грубо кажучи.
Модератор	Зрозуміла, дякую. Ірина, давайте Ви.

Ірина (2)	Я, напевно, також погоджуся, що все таки відчуття в мене як в порядного громадянина. І ось так мене осінило, що неважливо громадянин якої ти країни, якщо ти порядна людина. Ну, я в тому плані, що зараз у мене відчуття не захищеності, тому що дуже багато атак на нас іде, і ця ситуація з коронавірусом, ця ситуація з Росією. Напруженість, особисто мені, як громадянину України, вона трохи бентежить. Можливо не лякає, але дуже тривожить. І мені, здається, якщо б все-таки, не залежно від країни, люди були більш порядні, намагалися знайти спільну мову, скомунікувати, мені було б комфортніше, скажемо так. Загалом, я думаю, що ми всі вважаємо себе хтось патріотом, хтось не патріотом, але, навіть, в таких речах можна переходити в якісь полярні речі, і тоді вже виникають такі ось неприємні ситуації, напружені. Але особисто я відношу себе до добропорядного громадянина, який намагається розвивати себе і свою країну. Я не вважаю, що я можу якось дуже серйозно вплинути на ситуацію, зокрема в Україні але все, що в моїх силах, я намагаюся робити.
Модератор	Добре дякую Вам. Давайте наступне питання, теж не прошу відповідати всіх, кому є що сказати. Який історичний період у розвитку України, на Вашу думку, є найбільш успішним?
Валера	Зараз.
Модератор	Чому?
Валера	Бо ніколи більше певно ми себе не почували чим зараз. Тобто, у нас назвати якийсь період, наприклад, період Київської Русі, Україною, ні. Ну, да там якби етнічно звісно це все, ми походимо від слов'ян і так далі, це також наша історія, але як держава, як політична нація, і найуспішніший, і найбільш перспективний це зараз. Бо ми маємо незалежність, ми маємо, умовно звісно зараз, чіткі кордони, через ситуацію зараз на сході України, але все одно вони у нас є. ті проблеми вони рано чи пізно розруляться але те, що ми є державою, яку визнають в усьому світі, без винятку, це надзвичайний успіх, в нас є зараз всі можливості розвиватися і розвиватися. Знаєте, зараз..., ще далі буде. Бо згадувати там якісь ще періоди, так були погані, були хороші, але от оце, в плані державності, розвитку однозначно найкраще.
Модератор	Добре, дякую. Валера, до Вас зустрічне питання кого, на вашу думку, можна вважати патріотом України?
Валера	Та це взагалі складне питання. Кожен там міру патріотизму сам для себе визначає. Для когось патріотизм це не смітити на дворі, і так далі. Але, якщо говорити за себе, то це скоріше про відповідальність, і про активну свою позицію і намагання щось змінити. Не просто там поскаржитися і так далі, як там погано, або як добре говорити, а докладати якихось зусиль, щоб змінити. Для мене це ключовий фактор. Ясне діло, що визнавати себе українцем, ідентифікувати себе таким. Я думаю, що оце важливо. І все починається з цієї ідентифікації. Якщо людина вже себе вважає українцем, то це перший крок, а далі вже треба дивитися за дією людини, бо, як мінімум, якщо вона не шкодить, то це вже добре. особисто для мене патріотизм це активна позиція і якась дія, тобто щось створювати, перетворювати і так далі. Тобто це не обов'язково ходити на мітинги, і так далі, а не знаю, наукові винаходи, спортивні досягнення, будь що чим потім інші люди можуть пишатися.

Модератор	Дякую вам. Лана, Ви що скажете? Також до вас питання який історичний період у розвитку України, на Вашу думку, є найбільш успішним? Можливо, вам є що сказати з цього приводу, або нічого, це теж відповідь.
Лана	Мені от дуже сподобалася відповідь Валери, і я його повністю підтримую. Знаєте, 30 років незалежності, і все таки кращого періоду в історії України, як на мене не було. Все це було передісторія становлення повноцінної нашої держави і саме цей період він, тобто теперішній час, і є найвизначніший у історії України
Модератор	Добре, дякую. А якщо мова йде про глобалізацію, чи знаєте Ви що це таке, які асоціації з нею у Вас виникають? Глобалізація це позитивне чи негативне явище для нашої країни?
Анна	Глобалізація для мене це яесь перетворення певної культури, інтеграція, тобто в такому плані, для мене це більше іде щось позитивне чим негативне.
Модератор	Добре, дякую. Олександр, Ви що скажете? Які асоціації виникають?
Олександр	На самом деле ассоциаций никаких, так как я очень плохо осведомлен в этом вопросе. Но, насколько я знаю, глобализация – это превращения любых политических, какие-нибудь культурных процессов. Сейчас будет слишком много слов, и мало сути если честно.
Модератор	Асоціацій, в принципі, ніяких не виникає?
Олександр	Нет.
Модератор	Добре, а чи можете сказати чи позитивне щось, чи негативне?
Олександр	Скорее позитивное, это же изменения какие-то. Изменения, это всегда позитивно.
Модератор	Добре, дякую. Валерій, Ви що скажете?
Валерій	Глобалізація це, в принципі, скажемо так, утворення певних таких зв'язків по всі земній кулі, в тому плані, що якихось економічних зв'язків, тобто інтеграція. Як по мені це більше асоціація з тим, що якийсь обмін певних ідей, тобто яесь формування єдиної системи. Тут якби і плюс і мінус. З одного боку, що ми разово можемо дуже швидко там досягти яесь там технологічного розвитку, дуже там швидко можна розвиватися там економічно, хтось там допоміг більш слабшому, слабший дав щось більш сильному, ну і так далі. Основна проблема, як по мені, трохи небезпечно є, в тому плані, що якраз мені, здається, сила людства сама в тому, в різноманітності культур, можна сказати, і в тому, що вони на різних територіях, що є різні народи. Якщо не дай бог, станеться те, що колись вказано було про 4, так би мовити, світову війну, яка є по суті, гібридною війною, в плані того, що замість все тільки однією, домінуючою, певною культурою, тут можна, навіть, не об'єктивувати, яка саме. Просто проблема в тому, що всі культури вони проходили свій якийсь певний шлях, вони можуть яесь взаємодоповнювати один одного, але в певних своїх кластерах вони мають перебувати. То в цьому плані глобалізація, має бути в певних рамках, можливо таким чином.
Модератор	Але все таки вона більш позитивне чи негативне явище?

Валерій	Більш позитивне, так.
Модератор	Добре, дякую вам. Валера
Валера	Я б ще додав, що глобалізація ок, якщо ми говоримо про якісь технічні, наукові досягнення, про економіку, про обмін досвідом, і так далі. Від цього ми не втечемо, і це буде спільне, і спільність досягнень вона буде, бо зараз розробками тих чи інших ідей займаються абсолютну різні люди за походженням, за етносом і так далі. Це однозначно круто. Оце от стирання кордонів це круто, бо кожен доповнює себе. А з приводу якоїсь, знаєте, асиміляції культурної, етнічної, тобто воно все буде змішуватися, але я думаю, що це не можливо, бо люди себе так чи інакше ідентифікують, і будуть ідентифікувати з чимось, з кимось, з культурою, і так далі. Я вважаю, що це нереально зробити по всьому світу. З якоюсь локальною групою етнічною це реально, і асимілювати, і зробити її там громадянином світу. Ми бачимо приклад Радянського союзу, у них щось вийшло, але в більшості випадків не вийшло. Тобто так чи інакше технічна така асиміляція прямо в повному, нам не загрожує, не станемо ми всі громадянами світу.
Модератор	Добре, дякую. І трошечки дотичне запитання. Якщо говорити про космополітизм чи можете Ви якісь асоціації назвати чи нічого не виникає? Що на Вашу думку означає поняття «космополіт»?
Ірина	Якщо чесно, то я в цьому питанні взагалі не обізнана. І взагалі поки ніяких асоціацій не виникає. Поки не зможу відповісти.
Модератор	Добре, зрозуміла. Ірина, а Ви що скажете?
Ірина (2)	Ну, я не можу сказати, що я розумію повністю цей термін, тому що я пам'ятаю його ще зі школи і це була зарубіжна література, ну тобто я не можу сказати, що я прямо розумію його повністю. Але у моєму уявленні, це людина яка, ну такий громадянин всього світу, тобто він не належить до якоїсь країни, не належить до якоїсь нації. Якимось так.
Модератор	Зрозуміла, дякую. А тепер давайте поговоримо про націю. Як Ви її охарактеризуєте? Бути представником своєї нації для Вас означає...? Чому? З чим у Вас асоціюється український націоналізм?
Лана	Для мене нація це, перш за все, що ідентифікується за етнічним походженням. Саме походженням в мене, якимось спільним минулим, для мене відразу асоціація з мовою, що вона має бути спільною. Нація це люди які об'єднані певними цінностями, ідеями і вірно їм слідує.
Модератор	Добре, дякую вам. Валера, прошу.
Валера	Я би націоналізм і націю не ототожнював з етнічною приналежністю. Нація це політичний термін, і нації виникають як політичне явища, там в 19 столітті. Не знаю, будь хто насправді може бути націоналістом або ідентифікувати себе з певною нацією, не залежності від свого походження, від слова взагалі. Це більше про своє усвідомлення, як кожна людина себе сприймає, в рамках тої чи іншої національності, не етнічності, а саме національності. Якщо вона готова, вона розумію, що, наприклад, гімн України це її гімн, що історія цієї країни вона близька цій людині або те що відбувається навколо в цій країні їй не байдуже, то це от більше про нації, і

	національність, і націоналізм власне. Незалежності від етнічного походження. Тобто це більш про людське сприйняття ніж про походження.
Модератор	Дякую. Валера, тоді як от представника своєї національності, що Ви відчуваєте? Тобто, от я як представник своєї національності...?
Валера	Я як представник своєї національності відчуваю, як наші європейські партнери, глибоку стурбованість. В мене дуже схожі відчуття, по відношенню до того, куди рухається Україна, з власним якимось розвитком, і власними думками, особистими, і розвитком загальним. Тобто оця от не визначеність, стурбованість постійна, невпевненість в майбутньому, от, мабуть, про це.
Модератор	Добре, дякую вам. Олександр, Ви що скажете? Яка ваша думка?
Олександр	Я думаю, что это просто место, где ты родился, вот и твоя национальность. Ну, конечно, это связано еще и с тем, кто твои родители и так далее. Для меня это весь ответ, просто твоя принадлежность к какой-то определенной нации.
Модератор	Добре, дякую. Хто ще хоче поділитися думками з приводу нації? Як би ви її охарактеризували ви? Ніхто, тоді давайте далі. Які стереотипи, на Вашу думку, притаманні українській нації? Чи доводилося Вам у буденному житті зіштовхуватися з відповідними стереотипами? Валера, давайте з вас почнемо.
Валера	Значить, основні стереотипи, сало, шаровари, і село. Оце найбільші стереотипи, які продукуються і нав'язуються всім, і нас так приймають. Для аналогії, це типу те, що Росія це водка, балалайка і «медведи». Тут, у нас є свої стереотипи, типу, що якщо українець, то значить, що він перше, обов'язково, в шароварах, якщо це патріот, хоча в шароварах, вже давно науково визнаний факт ніхто не ходив. Це якщо говорити про козацтво. Друге, це про неосвіченість і сільську тупість, це найбільший стереотип, бо як ще показують українців, якщо хочуть зневажливо відноситися, якщо це знову ж таки продукується по телеку. Хоча, за великим рахунком, це ж не так, бо українці це ж не тільки село, це і велике місто, це наука, це досягнення, і так далі. І третє це сало, я люблю сало, в мене з цим ок, але це не єдине, що їдять українці, і так далі. Все це під, не знаю, якусь шароварну музику, типу там Софії Ротару, і так далі.
Модератор	Зрозуміло, чи зіштовхувалися Ви з стереотипами?
Валера	Да, кожного разу. Ще прекрасний стереотип, що кияни не говорять українською. Найбільший стереотип який я усюди зустрічаю, він проявляється в одному запитанні, коли я з кимось знайомлюся: «О, а ти звідки?». По-перше мені, здається, вони думають, що я скажу, що я з села якогось, скоріше за все, або з західної України. Це великий стереотип, насправді, велика кількість киян говорить українською, просто треба з ними спілкуватися.
Модератор	Добре, дякую. Іра, а Ви, що скажете? Чи знаєте ви ще якісь українські стереотипи, такі дуже пов'язані з нашою нацією, і чи зіштовхувалися?
Ірина	Зіштовхувалася. Я колись їздила по Європі по CouchSurfing, ми там домовлялися про зустріч, і він мені пише чи я зварю йому борщ, тобто вже людина, з іншої країни, знала, що українці пов'язані з борщем. В принципі,

	так я погоджуюся з Валерою, що в нас є такі наші певні символи, це сало, борщ, це з їжі. Ну, в принципі, все так.
Модератор	Добре, дякую. Що на Вашу думку здатне консолідувати (об'єднувати) українську націю? Валерій, що ви скажете?
Валерій	Я можу сказати, що, в принципі, такі речі, враховуючи, що є особливості нашого народу, то як по мені дві такі речі, перше це якась певна спільна ідея, до якої ми всі будемо іти. Вектор в якому ми будемо рухатися. Куди ми хочемо, що ми хочемо, що ми бачимо, що ми хочемо бачити. Від того ким ми хочемо бути в майбутньому, і наших дітей, тобто що ми хочемо щоб по нас залишилося. Якась ідея, національна можливо, сукупність економічних, господарських або, навіть, особистісних, тобто те що ми хочемо бачити, і яка наші дії виразилися на суспільстві. І мені ще, здається, те що наявність спільного в нас ворога, щоб ніколи не розслаблялися. Тільки тоді мені, здається, наші люди якось розчухуються, в цьому плані.
Модератор	Добре, дякую. Анна, на вашу думку, що здатне об'єднати українську націю?
Анна	Я повністю згодна з Валерієм. І дійсно проблеми завжди об'єднують. Коли виникають якісь проблеми, проблеми згуртовують людей.
Модератор	Дякую. Лана?
Лана	Вважаю, що мова є важливим консолідуєчим фактором у державо утворені. І так слушно сказав Валерій, дійсно це національна ідея, відчутті духу, націоналізму є певно основним критерієм консолідуєчим.
Модератор	Добре, дякую. Ірина, ви що скажете, на вашу думку?
Ірина (2)	Я б дозволю собі, не погодитися, що спільний ворог повинен якось консолідувати націю. Я все таки більше пацифіст. Мені б більше хотілося щоб певні якісь спільні прагнення, спільна мета нас об'єднувала. Ну, це моє відчуття. Можливо я не права, але мені, здається, що це все таки не дуже важливо якою мовою ти розмовляєш, але якщо ти можеш знаходити спільну мову з людиною, з якою ти живеш поруч, з якою ти поруч працюєш, з якою ти разом працюєш, з якою ти разом живеш в одній країні, знаходити спільну мову, прагнути до більшого, прагнути до кращого. Чесно кажучи, мене оця ворожість дуже гнітить, тому що в мене російськомовна сім'я, і довгий період часу я почувала себе не комфортно в україномовному середовищі. Тому мені б особисто, хотілося б, щоб навпаки ми об'єднувалися, не зважаючи ні на що. Заради спільного майбутнього.
Модератор	Ще можливо хтось хотів щось додати?
Валера	Я б додав. Я б перше, мабуть, сказав не спільність ворога, а конкуренція. Це не обов'язково про війну, і про ворожість таку збройну, і про насильство, а про конкуренцію, коли нам треба стати краще ніж хтось. Бо якщо загалом подивитися на українську історію, то ніщо так не об'єднує українців як якась спільна проблема, ну і це правда. Якщо взяти якісь сплески, то це завжди був якийсь конфлікт. Просто якщо говорити не про конфлікт, то однозначно конкуренція, і власне на цьому, цей фактор об'єднує багато країн. Це бути краще, по відношенню до когось або чогось. Такі наймогутніші держави власне і об'єднуються. Я б, навіть, взяв три приклади США, Японія, Китай. Вони постійно один з одним конкурують і це об'єднує абсолютно всіх в середині цих країн. Оця конкуренція вона надзвичайно об'єднує будь яку

	<p>націю, будь яку країну, і в середині, коли є хтось зовні, хто гірше. Так історично склалося у всіх. А ще друге, якщо говорити про щось внутрішнє, це якась ціль, одна, спільна для всіх, тобто ким ми будемо в майбутньому. Це, навіть, не про національну ідею, а про цілеспрямованість. Тобто, так ми хочемо бути там-то і ми всі громадяни повинні докладати зусиль, щоб в підсумку ми та ній точці опинилися. Я думаю це б об'єднало. А якщо говорити про мову, то мова в особистому спілкуванні це одне діло, але мова має бути об'єднуючим фактором в публічній сфері, в спілкуванні з іноземцями, і так далі. Це так чи інакше сильний ідентифікуючий фактор.</p>
Модератор	<p>Добре, дякую. А тепер я вам надішлю картки. Якщо говорити про характеристики нації, які з них є для Вас найбільш важливими? Проаранжуйте по важливості, а потім прокоментуйте кожну з характеристик.</p> <p>Тепер буквально декілька питань залишилося.</p> <p>Уявіть ситуацію: Молодому хлопцеві, який щойно закінчив університет, одночасно надійшло дві пропозиції роботи: від української та іноземної організації. У першому випадку пропонується посада державного службовця з можливістю впливати на важливі для України рішення, у другому випадку іноземна компанія зацікавлена у його професійних (інтелектуальних) можливостях на користь своєї держави і відповідно пропонує змінити місце постійного проживання. Який з двох запропонованих варіантів Ви порадили б обрати хлопцю? Обґрунтуйте свою думку.</p>
Олександр	<p>Я б, наверное, посоветовал выбрать компанию иностранную, так как, потому что, я б так сделал. Потому что, это конечно немного эгоистично может, но я думаю, что для каждого человека важно самоутвердиться, найти что-то свое, и вообще поменять работу в лучшую сторону. Так сказать, в кайф себе, по моему, хочется любому из нас. Если, конечно, работа, которая сейчас не устраивает. Поэтому я бы поступил так, и желаю этому парню поступить также.</p>
Модератор	<p>Я зрозуміла. Чи пов'язуєте Ви своє майбутнє з Україною? Чи є це для Вас принциповим?</p>
Олександр	<p>Нет, это точно не принципиально. Я не могу сказать, что я точно уеду или точно останусь, точно работать буду здесь или в другом месте, но это не принципиально.</p>
Модератор	<p>Іра, як Ви скажете? Як ви прокоментуєте цю ситуацію?</p>
Ірина	<p>Ну, я порадила дивитися по багатьом факторам, не тільки по тому, що йому пропонує якась іноземна компанія або наша, в Україні. Тому що це залежить не тільки від роботи, там не від зарплати, від посади, а також і від сім'ї, чи буде там можливість поїхати всім разом, чи краще йому залишитися. Я б більше всього хотіла б бути в Україні. Не через те, що якісь більші перспективи, а більше через те, що тут в мене сім'я, рідні люди. Тут мій дім, це все якось важко так залишити. Я взагалі варіант не розглядаю, кудись поїхати працювати за кордон. Тому для мене важливо залишитися в Україні, але знову ж таки залежно від багатьох факторів.</p>
Модератор	<p>Дякую Валерій, Ви що скажете?</p>
Валерій	<p>Тут, знову ж таки, залежить все від життєвих ситуацій. Від чого до чого він більше тяжіє. І плюс це ж ще залежить від того куди тебе кличуть, наприклад,</p>

	в КНДР, там кудись поїхати, теж будь спеціалістом. Питання тільки чи сильно ти захочеш там лишатися. А може там якась Канада, наприклад, чи Японія там вау. Хоча знову ж таки у кожній країні тут своя специфіка, свої нюанси. В принципі, подивитися світ, попрацювати там якимось, знову ж таки це дуже складне питання. В тому плані, що з одного боку, знову ж таки, на що людина орієнтована, якщо вона хоче там пізнати світ, хоче, наприклад, отримати досвід, зокрема, цей досвід може передати і в Україну, повернутися і дати якісь певні моменти. То це взагалі без питань, це шикарна річ, і хай їде. Якщо лишиться в Україні теж не погано, хоча тут по мені як по мені має бути якийсь скомбінований варіант. Але в українських реаліях корисно попрацювати в тому плані, що ти будеш якимось їх розуміти, якщо ти не «оскотинешся», так сказати в лапках, то цілком можеш з цього якийсь корисний для себе урок теж черпнути, якийсь певний досвід, який зможеш приміняти на більш краще для себе, або для суспільства.
Модератор	Чи пов'яжете Ви своє майбутнє з Україною? Чи є це для Вас принциповим?
Валерій	З Україною, в принципі, я пов'язую своє майбутнє. Як би тут родився, тут помру. Але знову ж таки, я не виключаю того, що всяке може трапитися в житті. Може дійсно там супер грошова пропозиція. Може якимось обставина можуть скластися так, що прийдеться поїхати. На постійне місце проживання я би не ризикнув кудись поїхати. Як пені якраз з тим варіантом, що якийсь певний собі здобути досвід, і зрозуміти, можливо, як воно має бути. Але з тим щоб продовжити цей досвід, для того щоб краще вже було в самій Україні.
Модератор	Якби у Вас були необмежені фінансові можливості, яку країну Ви обрали б для свого постійного проживання? Чому?
Валерій	Скоріше за все, якби я кудись поїхав, в принципі, якби в мене були необмежені фінансові можливості зробити так, щоб в моїй країні жилося добре, щоб я тут міг не гірше Лазурного берега почуватися, нікуди особо не виїжджаючи. Якщо так уявити, я б можливо в Латвію, чи Литву, або, можливо, Канада, чи Ісландія, бо там така гарна природа. Як по мені, подалі від людей, так би мовити. А от в плані, якщо я хочу бути якимось з людьми взаємодіяти, то це Україна.
Модератор	Дякую.
Валера	По перше, мало вихідних даних в цій задачі, а по друге я би нікому не порадив в наших умовах іти на державну службу, і будувати собі там кар'єру.
Модератор	Чому?
Валера	Валерій класно сказав, бо там дуже легко скурвитися. Такі реалії. І на скільки повільно воно там все рухається. Не знаю, це дуже сумнівна річ і перше, що має робити держава це відкривати можливості працювати на неї в комфорті, в достатку і так далі. Таких можливостей у нас зараз, я думаю, надзвичайно мало. Тому я скоріше порадив би працювати на іноземну компанію але за однією умовою, щоб не постійно. Тобто отримати там досвід, взяти все найкраще, приїхати сюди і вже втілювати тут.
Модератор	Добре, зрозуміла. Дякую. Уявіть собі наступну ситуацію: Дівчина з сім'ї американських мігрантів в Україні дуже швидко вивчила українську, вільно нею розмовляє і виступає у ролі перекладача для членів своєї

	сім'ї. Проте більше часу вона проводить зі своїми друзями з України і вважає себе українкою. Однак із дорослішанням, у неї з'являється бажання проявляти власну індивідуальність, що здатна реалізуватися у демонструванні власної культурної відмінності та акцентуванні уваги на тому, що вона усе ж таки є «американською українкою». Прокоментуйте дану ситуацію. На вашу думку, чи можуть люди з інших культур відчувати себе українцями? Чому?
Ірина (2)	На мою думку, я вважаю, що дійсно круто таке поєднання двох культур. І якщо їй дійсно подобається українська культура, якщо їй подобаються звичаї, якщо їй подобаються взагалі люди, які проживають на Україні, з якими вона росла, якщо вона росла в Україні, то я вважаю, що це круто. Певною мірою це і мій досвід, тому що у мене і росіяни були, і поляки, і білоруси. У мене також, полікультурна, якщо так можна сказати, слов'янська рідня. Я вважаю, що це круто, тому що це розвиток, коли якісь певні зміни, такий як свіжий подих. Особливо, якщо людина не негативно вносить зміни, а якщо вона просто приносить щось своє. Мені, здається, це на краще.
Модератор	Зрозуміла, тобто, в принципі, те, що вона хоче вже висловлювати, позиціонувати себе так, що вона в першу чергу американка, а потім вже українка, це Вам близька ця позиція чи ні?
Ірина (2)	Я вважаю, що в цьому нічого поганого немає. Яка різниця, що перше. Ну, можливо, комусь це дійсно важливо, комусь це дійсно принципово. Але я вважаю, що «От перестановки слагаемых сумма не меняется».
Модератор	Добре. А для Вас принципово от взагалі залишитися в Україні, реалізувати себе в Україні, чи, в принципі, не так принципово?
Ірина (2)	Я б хотіла, дійсно залишитися в Україні. Я б хотіла поїхати за кордон, для того щоб набратися досвіду, як то кажуть і себе показати, і на інших подивитися. Але все таки з можливістю повернутися. Тому що мені тут комфортно, мені подобаються люди з якими я тут живу. Тут мої близькі, тому я б хотіла, щоб моє майбутнє було в Україні.
Модератор	Добре, дякую. Тепер заповнюємо останню табличку. Які з цих тверджень ближче Вам особисто? Відзначте, з якими твердженнями Ви погоджуєтесь, а з якими не погоджуєтесь. (заповнюють картки) Які з цих тверджень ближчі Вам особисто? Чому?
Ірина (2)	Для мене, я, напевно, почну з того, що я повністю заперечую це те, що «Справжня дружба може бути лише між людьми однієї національності», це я вважаю нонсенс. Тому що навпаки, коли дружба з представниками різних національностей, різних культур, різних культурних приналежностей це, навпаки, цікаво це розвиває, це різноманіття. Мені здається, коли люди позитивно налаштовані один до одного це, навпаки, краще.
Модератор	А що найбільш близьке було?
Ірина Нікуліна	Особисто для мене певно, це було два твердження, що «Мені подобається бути з представниками інших національностей», і друге це «У повсякденному спілкуванні національність не має ніякого значення». Коли я спілкуюся з людиною, мені важливі її особистісні характеристики, тобто, що це за людина, комфортно мені з нею чи ні.
Модератор	Дякую. Можливо, ще хтось хотів прокоментувати?

Лана	Для мене більш такі, які підходили, це про те націю, що моя нація не краща і не гірша від інших націй. І про те, що кожна людина повинна усвідомлювати свою національність. Ось ці два були мені більш близькі.
Модератор	Добре, дякую. Валерій ви що скажете?
Валерій	Для мене найменш таким близьким було те, що дружби між представниками різних національностей не існує, тому що я дружбу трошки вузько ідентифікую. В принципі, доволі дружні такі відносини маю, є в мене знайомий латиш, або етнічний єврей і все нормально. От найбільш таке підходяще, напевно для мене саме «Моя нація не краща і не гірша від інших націй». В тому плані, що все залежить від людини. Тобто когось там расово вище, расово більш високорозвиненого немає.
Модератор	Добре, дякую. Можливо, хтось ще хотів би щось додати. Можливо, хтось хоче поділитися якимись враженнями? Тоді дякую Вам за спілкування!

Фокус-група №2
Технічні спеціальності

Модератор	<p>Доброго дня! Перш за все, я хотіла б подякувати Вам, що ви сьогодні знайшли можливість прийняти запрошення і взяти участь в обговоренні! Сьогодні ми будемо говорити про вас, про ваші цінності, вподобання, а також про місце де ми живемо – про нашу державу.</p> <p>Я хотіла б попросити вас бути максимально відвертими у відповідях на питання, які я вам буду ставити. І, будь ласка, не звертайте увагу на те, чи збігається ваша позиція з думками інших учасників обговорення. Говоріть те, що ви думаєте. Не існує правильних або неправильних думок, ми ні в якому разі не збираємося оцінювати ваші знання.</p> <p>Я прошу вас в ході обговорення не перебивати присутніх, але за собою я таке право залишаю. Оскільки повинен бути хтось, хто керує процесом.</p> <p>Хочу попередити, що наша розмова буде записана і я хочу пояснити, для чого це потрібно. Відеозйомка ведеться з єдиною метою - щоб після нашої зустрічі можна було обробити результати обговорення. Тобто, учасники дослідницької групи будуть розшифровувати ці записи і писати звіт про те, які саме думки існують серед таких людей, як ви. Ми гарантуємо, що жодна людина, крім дослідників, не матиме доступу до цих матеріалів.</p> <p>Будь ласка, якщо ви не очікуєте будь-яких термінових повідомлень - перемкніть свої мобільні телефони на беззвучний режим. А ще краще - просто їх вимкніть.</p> <p>Так, і ще. Будь ласка, ви можете говорити будь-якою мовою. Мається на увазі російською або українською. Я, з Вашого дозволу, буду спілкуватися українською мовою.</p> <p>А тепер давайте Ви по черзі розповісте про себе (вік, сім'я). Де навчаєтесь? Ким ви працюєте? Де живете?</p>
Алік	<p>Меня зовут Альберт, Ташу фамилия. Я живу в Киеве, учусь в КПИ, на теплоэнергетическом факультете на магистратуре. Специальность программная инженерия. Работаю, наверное, курса со второго. В основном, я, наверное, работаю, а не учусь. Работаю по специальности.</p>
Модератор	<p>А скажіть, будь ласка, що цінуєте у своїй роботі?</p>
Алік	<p>То, что много чего интересного, есть куда развиваться. То, что это не скучно. И в целом, люди такие достаточно интересные попадают, с которыми пообщаться можно. Ну, короче, хорошая компания, скажем так.</p>
Модератор	<p>Чи вважаєте Ви, що робите щось важливе (корисне) для суспільства?</p>
Алік	<p>Ну, скорее, я бы хотел этого, но, наверное, не сейчас. Я пока что больше стараюсь сконцентрироваться, чтоб делать что-то полезное для себя. Для суспільства, потому-то надо сначала самореализоваться, чтобы отдавать что-то окружающим.</p>
Модератор	<p>Фактично, найбільш цінним є робота чи все таки своя самореалізація?</p>
Алік	<p>Ну, это как часть самореализации, посредством профессиональной деятельности. Как одна из составляющих.</p>

Модератор	Добре, дякую за відповідь. Олексій?
Олексій	Меня зовут Кузий Алексей, я учусь в «Державному університеті комунікацій», на спеціальності державна інженерія вчився, а потім перейшов на кібербезпеку. Работаю.
Модератор	Працюєте по спеціальності?
Олексій	Нет. В СМІ, на телевиденні. На Бутик ТВ
Модератор	Що є цінне для Вас у своїй роботі? Що подобається?
Олексій	Лично мне, нравится в моей работе, что я, по сути, ничего не делаю толком. Свободно могу перемещаться, ну просто в сравнении с другой моей работой, я перешел просто на другую должность, я не мог никуда не уйти, не встать там, не размяться. В этом плане я ценю эту работу. Плюс какое-то развитие, в плане, торговли там, как все осознаю.
Модератор	Чи можна сказати, що Ваша цінність це свобода? Свобода у роботі.
Олексій	Думаю, да.
Модератор	Чи вважаєте Ви, що робите щось важливе (корисне) для суспільства?
Олексій	Думаю, скорее нет, пока.
Модератор	Добре, дякую.
Максим	Мене звати Максим. Я вчусь на 6 курсі кібернетики в Шеві. Так сказати, дуже цікавий факультет, багато знань, багато спілкування з цікавими людьми. Працюю, грубо кажучи, майже по спеціальності. Робота не пильна, все влаштовує. ІТ сфера, все, що треба зараз для молоді.
Модератор	Давно працюєте?
Максим	Два роки.
Модератор	Що цінуєте у своїй роботі?
Максим	Як я вже сказав, робота не пильна, досить проста, не треба надриватися, можна виспатися, все прекрасно.
Модератор	Добре, дякую. Що є найбільш цінне у Вашому житті? Як любите проводити вільний час, дозвілля?
Максим	Звісно, вчитися, щоб досягати нових вершин на роботі, тому що робота це саме найкраще, що є в житті.
Модератор	Ви справді так думаєте?
Максим	Звісно, я трудоголік.
Модератор	Добре, дякую. Чи вважаєте Ви, що робите щось важливе (корисне) для суспільства?
Максим	Звісно, я плачу податки. Це вже користь. На даному етапі свого життя, ми всі займаємося такою благодійністю.
Модератор	Добре, дякую. Максим?
Максим (2)	Добрий день, мене звати Максим, прізвище Куць. Я закінчую КПІ, 6 курс, інженерно-фізичний факультет. Кафедра спеціальної електрометалургії. В житті абсолютно не пригодилося. Я, взагалі, працюю з першого курсу, але так

	щоб остаточно з 2018 року, в компанії яка нічого корисного для суспільств не робить. Компанія «Філін Морріс Україна»
Модератор	Тобто фактично за спеціальності Ви і жодного разу не працювали?
Максим (2)	Взагалі. Хіба що на практичних роботах в університеті.
Модератор	Добре. Що цінуєте у своїй роботі?
Максим (2)	Стабільно заробітну плату, перспективу кар'єрного зросту. Престижну компанію, європейську.
Модератор	І що є найбільш цінне у Вашому житті? Робота, саморозвиток?
Максим (2)	Саме цінне, я вважаю, що може бути в житті, це родина і свобода вибору по життю.
Модератор	Добре, дякую. Тарас?
Тарас	Меня зовут Тарас Марков. По спеціальності я программіст. Учусь на кибербезпеки в «Державному університеті телекомунікацій», на 4 курсі. Сьогодні працюю не по спеціальності на двох роботах. Одна – это, короче, рецептики которые в лекарствах находятся, от на машинах, которые их складывают. Вторая работа, это отвечаю за подъемные механизмы на канале Первый.
Модератор	Що цінуєте у своїй роботі?
Тарас	Денежку, стабільно, хорошо, нравится.
Модератор	Чи вважаєте Ви, що робите щось важливе (корисне) для суспільства?
Тарас	Ну, каждый делает свой вклад, думаю да.
Модератор	І в чому це проявляється?
Тарас	Относительно я работы, я там поднимаю, опускаю механизмы, люди могут смотреть новости. Я складываю лекарства, люди могут посмотреть, как их принимать. Так что любая деятельность важна. А конкретно какой-то мой вклад, который хотелось бы делать, пока что нет. Но любая деятельность, вот те же налоги плачу. Официально работаю.
Модератор	Добре. Як любите проводити вільний час?
Тарас	Отдыхать люблю, отдыхать хорошо. Музыка делать люблю.
Модератор	Дякую, за відповідь.
Ніна	Мене звати Ніна, я навчаюся в Київському міському медичному коледжі, на зубного техника, працюю за спеціальністю, але не офіційно. В мене батьки, і мама і тато, зубні техніки, я в них навчаюсь, допомагаю їм. Вважаю, що я роблю корисну справу, що люди можуть жувати за допомогою протезів. Там капи, щоб зуби не стиралися, коротше для здоров'я це дуже корисно.
Модератор	Як любите проводити свій вільний час, що цінуєте у житті?
Ніна	Ціную у житті сім'ю, вважаю, що це найголовніше. Я люблю дивитися серіали і спати.
Модератор	Дякую. Юра?

Юра	Привет, меня зовут Юра, я учусь в Национальном Авиационном Университете, по специальности информационные системы и технологии. Уже заканчиваю третий курс. По специальности не работаю и не планирую вообще.
Модератор	Розкажіть, як любите проводити вільний час?
Юра	Ну, я вообще работаю в фешн индустрии. Я и модель, я и стилист. Я и свой контент делаю, свой блог введу. Поэтому я сейчас в этой сфере и развиваюсь.
Модератор	Чи вважаєте Ви, що робите щось важливе (корисне) для суспільства?
Юра	Ну, конечно, те образы, которые я собираю, выставляю их напоказ, люди ими вдохновляются, что-то берут для себя и пишут всякие приятные слова, которые я читаю, и меня это тоже очень сильно мотивирует.
Модератор	Дякую. Опишіть яким/якою Ви є (трьома-чотирма прикметниками).
Максим	Добрый, чуйний і лінивий.
Модератор	Добре, дякую. Ніна, ви що скажете?
Ніна	Я нервова, добра, третє слово не знаю.
Модератор	Добре. Алік, Ви як себе охарактеризуєте?
Алік	Мне всегда себя очень сложно охарактеризовать. Наверное, флегматичный, хотел бы верить, что я добрый. Наверное, более-менее рациональный. Менее эмоциональный, более рациональный.
Модератор	Дякую!
Олексій	Я придумал только два слова, это ленивый и спокойный. Может быть наивный.
Модератор	Юрій, а Ви що скажете?
Юра	Я считаю, что я открытый, творческий и целеустремлённый.
Модератор	Дякую.
Максим (2)	Чесний, амбіційний, працьовитий.
Модератор	Добре, дякую.
Тарас	Я добрый, флегматичный, шалопай.
Модератор	Що Вас найбільше турбує у Вашому житті (або викликає занепокоєння)?
Ніна	У мене іспити скоро і я божеволію
Модератор	Зрозуміла! Успіхів Вам. Рухаємось далі, Максим?
Максим	Значить, хлопці, які там в сфері ІТ, на ФОПі працюють, вони там знають всі ці приколи, від нашого президента, новенькі. Такі як Дія сіті, податки, які жорстко ростуть. Дуже сильно непокоїть.
Модератор	Дякую.
Олексій	Могу, в принципе, сказать, это военкомат. Самое главное беспокойство.

Модератор	Опишіть, будь-ласка, які асоціації у Вас викликає слово «Україна»? (що перш за все і чому спадає на думку?)
Максим	Це Європа
Модератор	Добре, хто ще скаже?
Олексій	Коррупція
Модератор	Ніна?
Ніна	Про покушати. Я про борщ подумала.
Модератор	Добре, Алік?
Алік	У меня такая картинка школьного кабинета и стих Тараса Шевченка. И калина висит сухая, где не будь на двери.
Модератор	Добре.
Максим (2)	Незалежна.
Модератор	Тарас?
Тарас	Украина, это вот украинский язык, украинские улицы, люди.
Модератор	Добре, дякую.
Юра	Пузата хата
Модератор	Добре. Що для Вас означає бути українцем/кою? Поясніть. Чи можуть люди іншої національності чи інших культур вважати себе українцями?
Тарас	Человек, это то, где он вырос и то в какой среде он рос и то, как он вообще себя ощущает в жизни. В каждой стране люди имеют особый образ жизни, мышление, точно также украинцы, я думаю. Это сложно ответить. Это вот как на собеседование сказать свои хорошие и плохие стороны, об этом нужно очень много думать. Быть украинцем это, наверное, более такое, возможно, так может сказать житель каждой страны, это более такая размеренная жизнь. Даже в Киеве, это мегаполис, типа, но даже в Киеве это размеренная жизнь, какая-то не шибко быстрая, где можно потворить, вот это вот все поделать. Музыку позаписывать. В основном, много музыкальных деятелей известных в СНГ как раз таки из Украины, талантливых. Украина, это хорошо.
Модератор	Дякую за Вашу думку! Олексій?
Олексій	Ну, первое, что мне пришло на ум, это просто иметь паспорт, родится в Украине, а так не знаю. Думаю, что мы здесь все примерно одинаково себя ощущаем.
Модератор	Дякую.
Ніна	Я думаю, що якраз таки у Києві дуже швидкий темп життя. Просто саме бути українцем це почувати себе дома, і коли ти почуваш себе дома ти можеш собі трішки більше дозволити. Наприклад, якщо ти народився, живеш і все в тебе добре, ти можеш собі дозволити трохи зменшити темп і творити. Якщо ти як іноземець, то дуже складно поїхати в іншу країну і там виживати, коли ти вдома це набагато приємніше. Мені подобається жити в Україні саме через

	те, що я почуваю себе вдома, через те, що в мене є сім'я тут, в мене робота. Але це більше характеристика дому, а не країни.
Модератор	Добре, дякую.
Максим (2)	Підтримую слова попереднього оратора. Україна це почувати себе дома, незалежно від твого матеріального стану і так далі. Україна це мій дім.
Модератор	Добре, дякую. Максим, а Ви що скажете?
Максим	Бути українцем, це коли ти такий живеш в рожевих окулярах. Ти такий дома, сім'я, все нормально, там платиш податки. Ці податки повинні піти в ремонт дороги - доріг немає, країну розкрадають, а ти такий нормально, нормально. Потім дорослішаєш, розумієш всю цю ситуацію, потім ще дорослішаєш і розумієш, що ти вже нічого не зміниш, бо там настільки жорстка схема, що ти вже туди ніяк не вклинишся, щоб її змінити. І ти такий Україна юхуууу. Але з іншого боку, українська діаспора вона відома усьому світу своєю добротою, привітністю, своєю гостинністю. Всі країни знають, що в нас є дві сторони. Це якісь приколи в політиці і дуже хороша нація. Україна, це як от крутиться монетка і ти по ній біжиш, один бік ти там в якісь супер хорошій частині, а інший бік – ти в супер поганій частині, і ти на цьому балансі проживаєш життя.
Модератор	Дякую за відповідь. Юра, Ви що скажете?
Юра	Я піддерживаю предыдущих комментаторов. Главное себя комфортно чувствовать в своей среде обитания. Я себя чувствую здесь комфортно.
Модератор	Дякую. Алік?
Алік	Я тоже со всеми согласен для меня быть украинцем это просто иметь гражданство, жить достаточно долго в этом окружении. Это тоже самое, что, если бы другой страной, из таких каких-то особенных факторов я ничего выделить не могу, потому что я всю жизнь практически живу в Украине, поэтому я, например, не могу сравнить быть украинцем, там з быть каким-нибудь французом. Потому-что я не жил в другой стране достаточно долго, чтоб это прочувствовать
Модератор	А хотілось би?
Алік	Я бы все хотел в жизни попробовать успеть, но вряд ли успею пожить во многих странах достаточно много, чтобы прочувствовать их менталитет. По поводу того, что люди там добрые, диаспора хорошая – это, наверное, так, возможно. Но мне, кажется, вообще все люди сами по себе хорошие, если у них есть что покушать. В хороших условиях – все хорошие, поэтому мне, кажется, так можно про любых сказать.
Модератор	Дякую вам. Чи відчуваєте Ви гордість, за те, що Ви є українцем/українкою? (чи не виникає у Вас часом відчуття сорому?)
Максим (2)	Мені соромно за те, що народ вибирає людей, які потім нагинають всю країну. Тільки за це. І за нашу поліцію, в якій подвійні стандарти. От тільки за це соромно.
Модератор	А за що Ви горді?
Максим (2)	За бажання бути вільними. За боротьбу протягом всієї історії України.

Модератор	Добре, дякую Вам, Алік?
Алік	Я не горжусь, и мне не стыдно, потому-что, это от меня никак не зависит. Я не выбирал, где рождаться, глупо, по-моему, гордиться тем, что я такой родился в крутой стране и это не повод для гордости, потому-что я ж для этого ничего не сделал. А так в целом если смотреть на то, что мне нравится, что не нравится, тут я согласен с предыдущим оратором. Ну, я просто не понимаю это национальную гордость, в принципе, саму по себе. Потому что если ты что-то сделал для своей страны или там для того чтоб-бы жить в этой стране, где ты живешь, допустим, ты там родился в стране, где тебе не нравилось, потом иммигрировал, там построил семью, какое-то окружение, и так дали, это повод для гордости. А если родился там, где тебе хорошо, живешь там, где тебе хорошо, это удача скорее.
Модератор	Дякую за відповідь! Тарас, Ви що скажете?
Тарас	Я присоединяюсь к словам предыдущим. Человек особо ничего не делает для того чтоб-бы родится в определённой местности. Украина такая, какая она есть, мы, такие как вот есть. Единственное за что жалко и за что немножко есть радость, жалко было, что украинский язык, вот, казалось бы, я разговариваю на русском, сейчас буду говорить за украинский язык. Украинский язык красивый, всякое такое, и он очень нужен, то есть каждой стране нужен свой язык. И вот жалко было, что в Украине он не популярен и даже зазорен как-то. И очень радуется то, что в последнее время много людей задумываются о том, чтобы перейти на него. Но для многих это сложно, но еще радуется, что об этом все говорят. То-есть они говорят, что я бы вот перешел на украинский, но мне стремно. Но и это тоже хорошо.
Модератор	Дякую.
Ніна	Я хочу сказати те, що мені не соромно, але мені сумно за те що у нас весь час якась фігня в політиці, що ми могли б скоріше ставати краще. Але саме я живу добре, мені подобається як я живу, і в мене не дуже багато проблем від того, що в політиці. Що мені дуже подобається це те, що ми можемо спокійно говорити, писати все, що ми хочемо і нам ніхто нічого за це не зробить. Я можу сказати щось про політиків, про Росію, ще про щось, написати про це у Твіттер, Facebook ще десь, і це буде ок. В сусідніх країнах дадуть по шапці.
Модератор	Дякую. Які асоціації у Вас виникають у зв'язку з висловлюваннями: «Я – громадянин України», «Я є частиною спільноти громадян України»? (шаную/не шаную державні символи, ціную/не ціную співгромадян, патріот/не патріот своєї країни, ціную/не ціную свою державу тощо).
Максим	Традиції, символи, на яких на яких побудована наша держава, я точно їх ціную, поважаю. У нас країна дуже молода і потрібно цінувати і те з чого вона була побудована. Але, в принципі, відношення до співгромадян в мене трохи негативного характеру, тому що вони зазвичай говорять про щось, щось планують але ніхто ніколи, нічого не робить. Я зараз не про політиків, а, в принципі, про людей, які довкола мене.
Модератор	А якщо говорити про ваше самопочуття як громадянина України. Ви почувате себе захищені/незахищені, згуртовані/незгуртовані, захоплені/зневірені, байдужі/небайдужі, залежні/незалежні, активні/пасивні?

Максим	Я себе, практично, як в вакуумі якомусь почуваю, тому що тут що не день якісь нові законопроекти, нові приколи до яких ти ніколи не готовий. Ти як білка в колесі біжиш, крутишся. Яюсь так. Немає відчуття стабільності, тому що з кожним новим виборчим проектом, президента я маю на увазі, країна, в принципі, міняється, але вона міняється можна уявити, припустимо є трикутник на його вершинах нові президенти, в середині є одіяла яке тягнуть в одну сторону, потім в другу, потім в третю, в результаті воно лишається приблизно по центрі і ми ні до чого не рухаємося .
Модератор	Дякую. Олексій от скажіть, Ви вважаєте себе патріотом?
Олексій	Я точно не патриот, я скорее так нейтрально. Я особо в политике ничего не понимаю, я не слежу на самом деле за этим всем, поэтому ничего однозначного сказать не могу. Чувствую себя не защищённым. Самоволие полиции, незнания законов. Я вот сейчас на права сдаю, я там кучу видео смотрел, как вообще полиция с нами общается, когда там останавливают водителей, я понял, что они сами процентов на 60 законов не знают. Поэтому я не ощущаю себя защищённым.
Модератор	Дякую. Юра?
Юра	Я вообще нейтрально отношусь. Я постоянно кручусь в своей сфере, и вся это жизнь политическая сквозь меня проходит. Я себя чувствую комфортно, особо ничего не замечаю.
Модератор	Дякую. А якщо трішки відійти від попередньої теми, скажіть, будь ласка, який історичний період у розвитку України, на Вашу думку, є найбільш успішним?
Тарас	Я думаю, будущий.
Модератор	Тобто в минулому успіху ніякого?
Тарас	Просто, Украина, как сказали, молодая страна, что там очень давно было, я не знаю, но там дальше это другие страны были. Если очень давно это Русь, потом Союзы. Украина как самостоятельна мы достаточно недавно, это очень небольшой срок для страны. Вот к предыдущему вопросу я хотел сказать, что мы такие, нация шалопаев, это означает, что как-то все на работах тят-ляп делается, дороги тап-ляп делаются, полиция законов не знает, казалось бы, да, должны знать. Поэтому все идет вот так, но, в принципе, тенденция, которая наблюдается, мне нравится, я думаю, что дальше будет лучше.
Модератор	Але ми згуртовані чи зовсім навпаки, кожен за себе?
Тарас	Мы вот такие иногда общающиеся люди. Если брать как компанию. Более дружественные я думаю. Таких прямо враждебных у нас в стране, я думаю, нет. Кого-то может не устроить политика, полиция, но это у всех стран есть. У нас просто, отличительная наша черта, что во всех сферах мы где-то, что-то профукиваем, на что-то забываем.
Модератор	Кого, на вашу думку, можна вважати патріотом України?
Тарас	Я считаю, что патриотом не надо считаться. Человек вот прямо патриот, патриот, это обычный человек сильно, радикально придерживающийся какого-то взгляда. Как по мне, лучше быть человеком, который просто

	окоужает себя и окоужаюоую среду. Просто быть хорошим человеком, отвечаюоим за себя и за свои поступки. Вот это патриотизм настоящий.
Модератор	Дякую. Алік, що скажете про історичний період?
Алік	Начнем з того, что я вообще не знаю историю хорошо. Я считаю, что сейчас наилучший период, как для Украины, так и для любой другой страны. Просто, потому что с каждым годом экономика растет, мы все больше благ человечества можем производить, благодаря этому все больше количество благ может доставаться отдельным людям даже в развивающихся странах. Например, сейчас человек может жить в Украине, работать там, где ему нравится, особо не напрягаясь и позволить себе, жизнь в сотню раз лучше, чем там в какой не будь период там 200 лет назад, например. Поэтому сейчас жить лучше всего еще лучше будет потом. Если относительно других стран, то без понятия, на каком уровне там Украина находится сейчас по сравнению с другими, и как было раньше, тут я ничего не могу сказать.
Модератор	А про патріотів, що скажете?
Алік	Я не знаю, кого можно назвать патриотом. Я, наверное, не патриот. Но, кто такой патриот я не могу сказать. Потому-то, например, если с моей точки зрения, то я ценю в Украине только свои какие-то воспоминание, потому-что я тут живу долго и в окружении исключительно дорогих лично мне людей. Какой-то там эмпатии ко всему народу Украины в целом, сильнее, чем к любым другим людям я, наверное, не могу чувствовать. Я хочу, чтоб в украинцев все было хорошо, но точно так же, как и у жителей другой страны. Вот именно сильно я переживаю за тех, кто лично мне дорог. А вот, наверное, патриот, это тот, кто думает про группу своих сограждан сильнее, чем про всех остальных. Который, как к семье относится ко всем своим сограждан, наверное.
Модератор	Дякую. Максим?
Максим (2)	Найбільш успішним, я вважаю, це був період саме створення України, під час розвалу Радянського Союзу. Це саме найкраще, що в нас поки вийшло зробити.
Модератор	Хто для вас патріот? Яка це людина?
Максим (2)	Патріотом може бути кожен, просто як правило цих патріотів не видно. У кожного патріот в душі.
Модератор	А ви патріот?
Максим (2)	Ну, да. Да, мабуть. Можна провести аналогію: тільки, насправді, божевільна людина каже, що вона адекватна, тому якщо людина називає себе адекватною – 100% це не патріот.
Модератор	Дякую. Чи чули Ви про поняття глобалізації, чи знаєте Ви, що це? Які асоціації з нею у Вас виникають? Глобалізація це позитивне чи негативне явище для нашої країни?
Максим	На скільки мені відомо глобалізація це типу як підвищення всесвітнього рівня, там економіки, інфраструктури, всіх речей пов'язаних з розвитком держави. В цілому це позитивне явище, тому що в світі у нас не так багато країн, як нам там в школі на географії розказували, типу є країни першого типу, другого, третього. Перші це там, які вже досить розвинені, в яких там

	все добре з інфраструктурою, економікою, політикою, а, насправді, дуже багато країн, які не настільки розвинуті, як ми, мені інколи, навіть, сумно за це.
Модератор	Для нашої країни це позитивно?
Максим	Тут треба подумати, тому що, скоріше за все, звісно це позитивні зміни, і якщо їх правильно направити, то можна і спробувати із коренити корупцію. Но з корупцією все якось тяжко, тому що її «кришують» зверху. Так, в цілому, потрібно це розвивати, тому що, рівень життя в країні стає вищим.
Модератор	Дякую, за відповідь. Ніна, Ви що скажете?
Ніна	Взагалі нічого не знаю, якщо чесно.
Модератор	Ніяких асоціацій не виникає?
Ніна	Ні.
Модератор	А космополіт, космополітизм, це поняття, можливо, про щось вам говорить?
Ніна	Якщо чесно взагалі нічого не говорить, асоціації тільки з торговим центром.
Модератор	Добре. Юрій може Ви?
Юрій	Ну, я даже не знаю, что сказать. Ну, развитие всегда хорошо, но возможно просто люди еще к этому не готовы.
Модератор	А космополітизм теж не чули?
Юра	Не слышал.
Модератор	Скажіть хтось чув, хтось знає?
Алік	Я вроде как знаю, но я просто могу путать эти термины. Глобализация, насколько я помню, это, например, скажу. Например, я там хочу производить какой-то продукт, и у меня там поставки с Китая, с Европы, с Франции и так далее, и мне выгодно это делать, но я завишу от других стран. Вот как-то так. Не то что, для того чтобы выживать я использую не только какие-то локальные ресурсы, а как-бы пользуюсь всем миром, по сути. Возможно, сотрудничество между государствами.
Модератор	Це позитивне чи негативне явище?
Алік	Во-первых, если возьмем вот это за истину, потому-что я не уверен, что я правильно понимаю, что это. То тогда, в каких-то аспектах позитивно, в каких-то негативно. Например, до ковида, это было хорошо, сейчас это, наверное, плохо. Просто там у кого-то стали производства, а так далее, потому-что они зависимы от поставок с другой страны. И в этом духе. И сейчас, наверное, во время карантина, может быть какое-то время после, мне кажется, больше отходить от глобализации. Чтобы если там закроют всю страну целиком, чтобы все могли как-то выжить, производить все что требуется. А космополит это вроде какая-то точка зрения, это вроде как гражданин мира или что-то в этом духе. Опять же я могу путать. В этом плане мне очень близко, наверное. Мы должны больше за человечество более переживать, а не за какую-то объективно случайно возникшую группу людей. Ну, может быть, конечно, не случайно, по сути, какая разница,

	Украина была бы поделена, вот именно так как сейчас. Это была б другая территориальная часть мира, и там жили б другие люди. Все равно все люди, мы должны развиваться все вместе. В этом плане, если я правильно понимаю, что такое космополитизм, тогда я это поддерживаю. Было бы здорово, можно б было ездить без всяких виз.
Модератор	Так. Дякую. Максим?
Максим	Я вважаю, що минулий співбесідник трохи помилився, тому що, дивіться яка ситуація, уявимо, що Алік країна першого порядку, а я країна третього порядку там алмазики свої добуваю, мені класно, все добре. І я такий приходжу до Аліка і кажу: «Друже, а давай ми з тобою об'єднаємося, і нам буде дуже добре, і тобі буде норм». І як ви думаєте, що там повинен сказати Алік, який там пройшов мільярд, якихось там економічних криз в країні, громадянських війн, це все порішав. Ви думаєте, що реально вони так скажуть: «Да, заходьте». Ну, утопії не буде в світі. Я вважаю, що космополітизм це, взагалі, дивна штука, придумана людьми, які дуже мало чого у світі хочуть робити, і вони знають, про людей, в масштабному рівні. І виходить є країни, яким не повезло в географічному положенні, но які не розвинулись в інших галузях, і вони такі просто думають: «От зараз ми одну країну в світі зробимо, і буде всім кайфово». Но так же є, наприклад, люди, от навіть Україну візьмемо і там Британію, наприклад, який у нас там курс, там щось 35, щось таке, ми там в низах, в порівняні з ними. Вони б ніколи в житті свою економіку б так не ударили низько, щоб просто злити в одну. Коротше, на економічному рівні це буде просто нівелювати ситуацію, яка склалася у світі з географічним положенням інших країн. Це просто бредова точка зору. Я так вважаю, про космополітизм.
Модератор	Так, дякую за Вашу думку. Можливо ще хтось хоче щось додати?
Алік	Я это точку зрения тоже понимаю. Понятное дело, что не так просто добиться каких-то таких целей. Я не говорю о том, что все должны быть вместе, одна страна и одна экономика для всех, и так далее. Просто я веду к тому, что-то, что есть множество каких-то групп людей внутри общества человечества, которые между собой конкурирует, и пытаются, там еще где, что-то, у кого-то отжать, и это приводит к большим накладным расходам, усилий, которые люди тратят на то, чтобы не развиваться в целом, как человечество, а на то, чтобы просто как человек. Лишняя трата ресурсов, денег, рабочей силы, и так далее. Это не получится, конечно, сделать, чтоб все стали страной, и вместе идти к победе, это намного сложнее. Но направление в общем хорошие. Скорее всего это было б сделано по-другому. И сейчас по любому, что-то там происходит, я просто в этом особо не шарю. Я о том, что просто больше сил надо на то, чтоб мы как цивилизация все вместе развивались. И там росла б экономика, всем все класно. У всех есть все что нужно. По крайней мере, на каком-то уровне. Но не то, что все должны.
Модератор	Добре, дякую. Олексій, Ви хотіли щось додати?
Олексій	Я хотел сказать, про глобализацию, что сотрудничество, я считаю, всегда хорошо. Если бы мы не пытались с другими странами сотрудничать, делиться ресурсами, там продавать друг другу, или то, что только наша страна использует, то я думаю, что мы бы сейчас не находились там, где мы находимся и не разговаривали по мобильной связи, на самом деле. И в космос бы не полетели.

Модератор	Добре, дякую.
Тарас	Ну, в общем, глобализация хорошо, потому что страны могут между собой сотрудничать, это развивает всех и во всех сферах, я думаю. А космополитизм, это больше к утопии, мне кажется. Вот даже в Европе есть такая штука, что, когда ты выезжаешь в другую страну, если ты гражданин Европы, ты все равно не можешь находиться там больше какого-то периода. И это очень логично и правильно, и из-за того, что к этому приводит, космополитизм, по-моему, мнению нереален. Потому-что, все должно быть, я вот часто сейчас слышу в нашей политики, там какая-то децентрализация, я не знаю, что это там у них означает, но я вот слышал такое слово, и я считаю, что все должно быть не отцентровано. Вот как в России много городов, а живет хорошо только Москва. Это все должно делиться по маленьким кучкам. Города должны отвечать сами за себя и жить хорошо.
Модератор	Ок, дякую. А тепер давайте поговоримо про націю. Як Ви її охарактеризуєте? Бути представником своєї нації для Вас означає...? Чому? З чим у Вас асоціюється український націоналізм?
Ніна	Напевно, націоналізм, належність до нації, це поважати своє коріння, свої традиції при цьому не обов'язково жити в Україні, признавати все, що зв'язано з Україною, не цуратися. Але знову ж таки радикальність абсолютно у всьому це не є добре.
Модератор	От якби у Вас була можливість обирати національність, який вибір Ви би зробили? Ви б обрали щось інше і жили б в іншій країні?
Ніна	Національність я б залишила українську, тому що я тут виросла, я так звикла, я не хочу себе перекроїти. А жити в іншій країні я не думаю, тому що, знову ж таки, я тут в дома, в мене тут є якась база, яка дозволить мені жити добре. Якщо я переїду в іншу країну, то мені треба умови, які будуть не гірші ніж тут.
Модератор	Добре, дякую.
Максим	Нація це зазвичай якесь об'єднання людей, коли є якась сукупність людей, об'єднаних однією ідеєю. Я знаю, є поділ на декілька націй. Є там політична нація, в якій немає різниці на етнічність, і там просто люди з якимись політичними своїми цілями, ідуть до якоїсь мета, вони формують оцю націю, і в них там свої приколи. Є етнічна сторона нації. Це там люди, які, наприклад, народилися в країнах там Азії чи там СНГ, це етнічні якісь країни. А з приводу своєї національності. Я б залишався в українцем, але не факт, що я б продовжував жити в країні цій. Просто дивіться, як я вважаю, в мене позиція така, що ми з вами якраз, в принципі можемо в країні щось змінити, якщо повезе. Але для цього треба щось зробити, і частіше за все в нас в країні проблема економічного роду. В нас затягнулася криза з 98 року і він до цих тягнеться і в країні великі проблеми. Для цього потрібно в країну залучити якийсь капітал, зараз це звісно не можливо через приколи на сході, но в цілому я б зробив так, зараз ІТ сфера дуже розвинута, треба просто потратити який час, виїхати з країни організувати свою компанію, з компанії філіал зробити в Україні, і таким чином ми отримаємо циркуляцію грошового потоку, який буде вливатися в нашу країну і вилитися. Но, з того, що він буде вливатися, а в країні буде філіал, який потім можна буде розбити ще на декілька філіалів, і таким чином можна буде потихеньку піднімати саму

	економіку. Але це діло не одного віку, так що треба щоб кожен таким чином почав щось робити.
Модератор	Що на Вашу думку здатне консолідувати (об'єднувати) націю? Українську націю.
Максим	Частіше за все, згуртовуються люди коли є жорстка загроза, але як показує наш досвід, зараз не дуже сильно якимось впливає. Тому треба просто якісь зміни в державі, але зміни, це не коли президент там міняється, і такий я прийду зроблю контрактну армію, знижу податки, і потім три місяці проходять, нічого не змінилося. І всі знову нічого не роблять. Люди повинні постійно щось робити, всім цікавитися.
Модератор	Тобто, націю об'єднує спільна діяльність?
Максим	Так. Зацікавленість кожного. Всі ми по факту це гвинтики в системі суспільства. І якщо ви чітко це усвідомлюєте, то механізм суспільства працює кращим чином. Через це вихід виходить більший, і всі виходить, по факту, задоволені. Хоча наче всі і працюють. Загалом просто потрібно усвідомлювати свою позицію, і в якийсь момент ви і не помітите як життя стане краще. Але для цього треба щось робити. Не одному, не двом. Знаєте 80/20, от по такій системі всі мають робити.
Модератор	Максим, що Ви думаєте про націю? Чи змінили б ви національність, як би в у вас був такий вибір?
Максим (2)	Питання достатньо важке, насправді, я останні років 5 напевно, задумуюсь про те, як би я жив в іншій державі, більш розвиненій, європейській або, наприклад, в США. Як би сильно змінилося моє життя і скільки б зусиль мені довелося докладати для того щоб жити плюс-мінус на такому ж самому рівні як зараз. Конкретної відповіді для себе я не знайшов, а час іде. І чим більше часу проходить від моменту зародження цієї ідеї, тим менша імовірність того, що я все таки переїду в іншу країну. Так як ми всі люди, і ми живемо не для того щоб просто жити, а для того щоб у нас щось було за спиною. Там особисте житло, автомобіль, стабільна робота, сім'я і так далі. І дуже важко потім розставитися з таким речами, коли переїздиш в іншу країну.
Модератор	Що на Вашу думку здатне консолідувати (об'єднувати) українську націю?
Максим (2)	Є декілька прикладів в історії незалежної України це революція Помаранчева, Революція Гідності, і ще до того як Україна була незалежною, наскільки я пам'ятаю, там теж декілька революцій було. Плюс Велика Вітчизняна війна, і так далі. Ці всі якісь глобальні, масові проблеми вони здатні об'єднати велику кількість людей, заради вирішення конкретної проблеми. Щось хороше ніколи не об'єднує людей, через те, що завжди хтось буде чимось незадоволений. А коли люди розуміють, що їх день, два і може не стати або вони стануть рабами, то мені здається, що у людей прокидається бажання жити, і відстоювати свої права.
Модератор	Дякую. Які стереотипи, на Вашу думку, притаманні українській нації? Чи доводилося Вам у буденному житті зіштовхуватися з відповідними стереотипами?
Максим	Перш за все. це установлений стереотип про оці глиняні хатки з солом'яними вершками. Я не знаю чого, але люди до цих пір так думають. В мене просто багато друзів з-закордону, я просто спілкувався з ними до того, як вони побували в Україні і після того. То вони: «ого, у вас тут нормальні міста».

	Вони думали що у нас типу, все добре, але ми там як в селі живемо, у нас там худоба у всіх.
Модератор	Цікаві стереотипи. Добре. Максим, Ви теж казали що стикалися?
Максим (2)	Да. Стереотипи, що в Україні погані дороги. З одного боку так воно так і є, але зараз іде масова реконструкція всіх шляхів міжміських, трас, реконструкція доріг в Києві. Це стереотип який по трішки руйнується.
Модератор	Дякую. Алік, Ви знаєте?
Алік	Стереотипи знаю, но такие, чтоб сразу в голову не приходят. Что все там в шароварах ходят, танцуют гопак, пьют самогон.
Модератор	Дякую.
Максим	Я знаю, трішки смішненький. Про те, що багато людей бояться їхати в Україну через те, що вони думають, що вся Україна це майже вся зона Чорнобиля. І вони думають, що в нас куча радіації. Що ми тут мутанти якісь ходимо. Це серйозна штука, про неї дуже багато середньо статистичних людей за кордоном, особливо в Америці знають. Це коротше люди, які про інші країни з інтернетика дізнаються.
Модератор	Добре. Сумно, що так є але як є.
Максим (2)	З приводу Чорнобиля та інші стереотипи про хати, це з розряду типу «Русский мир, медведи на велосипеде, в шапках ушанках». Це плюс-мінус так звучало.
Модератор	Почула Вас, дякую. Максим?
Максим	Ну так вірно, це ж стереотипи. Я ще знаю, що багато з людей думають, що в нас на будь які свята, особливо релігійні, треба завжди бути в вишиванці. Я не знаю наскільки це правда, в мене звісно вишиванка, значить я в системі виходить.
Модератор	Добре. Дякую!
Максим (2)	Єдине, що мене лякає з усього почутого раніше, що от Європейці, ну інші жителі, інших країн, то вони відносяться до України як до країни третього світу. Як в Ефіопії, там всі думають, що всі людей хавають, що там канібали всі. І у нас так само, що ми живемо в цих глиняних мазанках. Це дуже печально, треба робити щось з цим.
Модератор	Добре. Ніна, а Ви що скажете?
Ніна	Ще може бути стереотип, з приводу того, що у нас війна по всій країні. Тому що люди з інших країн можуть питати, а у вас там все нормально, чи нормально сюди приїжджати.
Модератор	Можливо ще щось?
Тарас	Про сало забыли. Самое основное вообще.
Модератор	Точно, так. Олексій?
Олексій	Такой личный стереотип. Я, честно говоря, узнал только где-то в лет 15, что оказывается, не все украинцы любят сало.

Модератор	<p>Якщо говорити про характеристики нації, які з них є для Вас найбільш важливими? Проранжуйте по важливості, а потім прокоментуйте кожну з характеристик. Заповнюють картки.</p> <p>Уявіть ситуацію: Молодому хлопцеві, який щойно закінчив університет, одночасно надійшло дві пропозиції роботи: від української та іноземної організації. У першому випадку пропонується посада державного службовця з можливістю впливати на важливі для України рішення, у другому випадку іноземна кампанія зацікавлена у його професійних (інтелектуальних) можливостях на користь своєї держави і відповідно пропонує змінити місце постійного проживання. Який з двох запропонованих варіантів Ви порадили б обрати хлопцю? Обґрунтуйте свою думку.</p>
Максим (2)	<p>Я вибрав би напевно іншу державу, через те, що мої думки про будь які зміни в країні, в кращу сторону, вони у будь-якому випадку розходяться з думками людей, які давно працюють в цій системі. І з корупцією також. Просто один проти всіх не попреш. І знайти односторонців дуже важко. Якщо ти їх знаходиш, то вся ця діяльність на користь держави, вона триває достатньо недовго, для того щоб прожити щасливе життя в майбутньому. Тому я б вибрав, напевно, проживання в іншій країні, там де скоріш за все немає ні корупції, ні подібних систем, які можуть тебе просто знищити або вбити, або залишити ніким в державі. Так як ми всі люди, у нас у всіх одне життя і воно повинно пройти гідно. Скоріше за все, неважливо в якій країні.</p>
Модератор	<p>Чи пов'язуєте Ви своє майбутнє з Україною? Чи є це для Вас принциповим?</p>
Максим (2)	<p>Поки що так. Це не супер принципово. Можна залишатися українцем і в США</p>
Модератор	<p>Якби у Вас були необмежені фінансові можливості, яку країну Ви обрали б для свого постійного проживання? Чому?</p>
Максим (2)	<p>Ну якщо в мене в Україні необмежені фінансові можливості, то закордонні закони тут не діють. То я непевно, залишився б тут.</p>
Модератор	<p>Добре. Алік?</p>
Алік	<p>В этом случае я считаю, что второй вариант. Конечно, все зависит от конкретных предложений, но мне ближе второй вариант. Потому что опять же, я считаю, что человек, когда не самореализован, ну закончил там университет, там, в 20 с копейками лет, это еще не, ну, по крайней мере, для меня, я политически вообще никак не развит. Я работал, в основном, в другом, я вообще ничего не знаю о политике, плохо знаю об экономике. Мне кажется, если у тебя нет какой-то мечты, что-то сильно поменять в стране, тогда да можно с самого начала карьеры, своего развития идти там, в какие-то высоты и пытаться там, что-то делать, связи нарастать. Но, если ты просто хочешь, чтоб у всех все было хорошо, в твоей стране, и ты не знаешь, как этого добиться, у тебя нет плана, нет мечты, как это сделать, то мне кажется, надо выбирать развития профессиональное. Потому-то, во-первых, ты сможешь лучше обеспечивать себя и своих близких. Во-вторых, если так получится, что ты обзавелся какими-то властью, капиталом и так далее и тебе безразлично какая страна, то ты можешь там, не знаю, построить больницы, зарегистрировать в Украине, что-то сделать хорошее. Просто, когда у тебя что-то есть, есть какая-то сила что-то поменять, тогда ты можешь что-то</p>

	исправить. Если ты пока что никто, то мне кажется, намного складнее поменять что-то изнутри госорганов, если у тебя нету, прям тяги к этому, что ты готов там прям, биться об стенку, пока не сломается.
Модератор	Чи пов'язуєте Ви своє майбутнє з Україною? Чи є це для Вас принциповим?
Алік	Та не то, чтобы принципиально. Сейчас в Украине меня все устраивает, на данном этапе. Тут живет большая часть людей, которые мне нужны. Тут, в принципе нормально. Может быть, если б у меня были там неограниченные финансовые возможности, я бы не жил в Украине, или жил. Но скорее всего, где-то, где всегда тепло и океан рядом. Но, это неизвестно, даже если мы начнем об этом думать, потому что кто знает, что было б у меня в голове, если б у меня были неограниченные финансовые возможности. Может, я б хотел там годик где-то поотдыхать, а потом мне в голову придёт какая-то супер-идея, что-то сильное, классное сделать. Человек же когда в рутине завязан, он не так много размышляет, чем ему заниматься хочется на самом деле, чем когда ему не нужно заниматься рутинной, работать на обеспечение себя.
Модератор	Тарас, що Ви скажете?
Тарас	Это, конечно, смотря на обстоятельство, понятное дело. Но если при самых оптимальных, то почему бы и нет. Это опыт, это профессиональный рост и, по меньшей мере, всегда можно вернуться к истокам, так сказать, и с большим багажом. А жизнь за границей, она и кроме профессиональных каких-то подъёмов, богата опытом. Поэтому очень даже перспективная затея.
Модератор	Якби у Вас були необмежені фінансові можливості, яку країну Ви обрали б для свого постійного проживання? Чому?
Тарас	Я бы в Украине, мне тут нравится. В других странах, в ту же Америку, хотеть переехать, там свои приколы. Там, вот это, сейчас левое движение, мне такое не нравится. Мне нравится Украина, спокойная страна, все возмущаются, все хорошо.
Модератор	Дякую. Ніна?
Ніна	Якщо з приводу когось, кожна людина може спробувати те, що йому подобається. Якщо йому подобається така перспектива – хай їде. Я, наприклад, якщо б в мене були необмежені фінансові можливості, то, можливо, я б спробувала. Але мати необмежені фінансові можливості тут набагато вигідніше, ніж за кордоном. Тут ти вдома, тут все дешевше, тут можна про все домовитися.
Модератор	Чудово! Дякую всім за обговорення!